

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XX СТОЛІТТЯ

Частина II

**ЧОРНОБИЛЬСЬКА АВАРІЯ
У ТВОРЧОСТІ УКРАЇНСЬКИХ
ПИСЬМЕННИКІВ**

Міністерство освіти і науки України
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»
Кафедра української мови та літератури

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ

Частина II

ЧОРНОБИЛЬСЬКА АВАРІЯ У ТВОРЧОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ

**Навчальний посібник для здобувачів першого (бакалаврського) рівня спеціальності
014 Середня освіта (Українська мова і література) при вивченні освітнього компонента
«Історія української літератури»**

Слов'янськ – 2023

УДК 821.161.2(091)"19"(07)

I-90

*Рекомендовано до друку
вченою радою Донбаського державного педагогічного університету
(протокол № від 2023 р.)*

Автор-упорядник:

Тендітна Надія Миколаївна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та літератури ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет».

Рецензенти:

Гарна Світлана Юріївна, кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри суспільно-гуманітарної освіти, завідувачка відділу гуманітарної освіти Донецького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти.

Сушко Оксана Іванівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та літератури ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет».

I-90 **Історія української літератури другої половини ХХ століття. Частина II. Чорнобильська аварія у творчості українських письменників:** навч. посіб. для здобувачів першого (бакалаврського) рівня спеціальності 014 Середня освіта (Українська мова і література) при вивченні освітнього компонента «Історія української літератури» / автор-упоряд. Н. М. Тендітна. Слов'янськ, 2023. 191 с.

Навчальний посібник підготовлено для вчителів-словесників та студентів-філологів спеціальностей 014 Середня освіта (Українська мова і література). Містить матеріали з курсу вивчення української літератури, в якій висвітлено трагедію Чорнобильської аварії та пропонує варіанти текстів, які запропоновані у другому розділі.

Навчальний посібник адресовано студентам вищих навчальних закладів, а також буде корисний викладачам та учителям-словесникам.

УДК 821.161.2(091)"19"(07)

© Н. М. Тендітна, 2023

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. Чорнобильська катастрофа у публікаціях і виданнях	6
1.1. «Чорнобильська тема» у світовому кіно, літературі та музиці.....	6
1.2. Реакція діаспори на аварію на ЧАЕС.....	10
1.3. Чорнобильська тематика у документах.....	13
РОЗДІЛ 2. Висвітлення Чорнобильської аварії у творчості українських письменників	14
2.1. Бендер Петра. Чорнобильська молитва. Хроніка майбутнього.....	14
2.2. Голубовська І. В. Трагедія маленьких українців у збірці Євгена Гуцала «Діти Чорнобиля» (до 80-річчя письменника).....	16
2.3. Григоренко І. В. Концепти вини та винного у Чорнобильській катастрофі в українському мистецькому наративі пізнорадянського періоду (на матеріалі поем І. Драча та Б. Олійника).....	18
2.4. Демченко С. А. Специфіка втілення концепції родинного виховання Г. Сковороди в романі «Марія з полином у кінці століття» В. Яворівського.....	21
2.5. Дзюбенко О. В. Відлуння Чорнобильської аварії в творчості українських письменників.....	26
2.6. Дьяченко І. С. Мемуарна література про Чорнобиль як засіб формування моральної особистості.....	29
2.7. Єременко О. Р. Екологічна проблематика малої прози Катерини Мотрич (за оповіданнями «Політ журавлів над нетолоченими травами», «Звізда полин»).....	32
2.8. Журба С. С. Трагічна поліфонія в «Чорнобильській Мадонні» І. Драча.....	36
2.9. Калинюшко О. А. «Сталкер» і «Сталкерство» в романі М. Камиша «Оформляндія, або прогулянка в зону» як спроба відходу від трагедійного дискурсу літератури про Чорнобиль.....	39
2.10. Кулакевич Л. М. Концепція світу і людини в системі художніх координат ліричної та епічної творчості С. Йовенко.....	43
2.11. Купріянова К. О., Ярошевич І. О. Чорнобильські мотиви у збірці Ліни Костенко «Мадонна перехресть».....	48
2.12. Мельничук І. В. Дискурс Чорнобильської катастрофи у текстуальному просторі поетів-вісімдесятників.....	49
2.13. Онікієнко І. М. Чорнобильські тексти сучасних українських письменників як художні моделі національного буття в час апокаліпсису.....	52
2.14. Пухонська О. Чорнобиль як зона відчуження та самопізнання (за книгою Маркіяна Камиша «Оформляндія, або Прогулянка в Зону»).....	55
2.15. Трухан О. І. Антропологічна складова катастрофічного дискурсу у «романі-свідченні» С. Алексієвич «Чорнобиль: хроніка майбутнього» та романі Айрін Забитко «Невмите небо».....	62
2.16. Трухан О. Катастрофізм як каталізатор жанрової трансформації (на прикладі документальної повісті Ю. Щербака «Чорнобиль» та «роману-свідчення» С. Алексієвич «Чорнобильська молитва»).....	65

2.17. Філат Т. Особливості художнього трактування трагедії Чорнобиля в ліриці Ліни Костенко.....	71
2.18. Філат Т. В. Семантика і функція надтекстових компонентів у поемі Івана Драча «Чорнобильська Мадонна»	76
2.19. Фокіна Д. Чорнобильська тема в літературі	80
2.20. Шевчук М. Чорнобиль у прозі, поезії, драматургії та публіцистиці	81
РОЗДІЛ 3. Літературна «скринька»	106
ДОДАТОК 1	171
ДОДАТОК 2	175
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	189

ВСТУП

Однією з провідних тем в українській літературі кінця ХХ – початку ХХІ ст. є питання причин та наслідків аварії на Чорнобильській АЕС. Відразу після катастрофи з'являється велика кількість різножанрових творів, але прихована інформація щодо справжніх мотивів позначається і на лейтмотивах, і особливостях викладу матеріалів, і письменницьких пріоритетах (поема І. Драча «Чорнобильська мадонна», документальні повісті Ю. Щербака «Чорнобиль» та Л. Даєна «Чорнобиль – трава гірка», роман В. Яворівського «Марія з полином у кінці століття», повість у листах Г. Ковтуна «Я писатиму тобі щодня...»).

Час, на жаль, вносить свої корективи в сприйняття того, що відбулося 26 квітня 1986 року. Окремі деталі зникають, інші, навпаки, стають очевидними лише зараз. Художня література, як вид мистецтва, який має право на вимисел та домисел реальних подій, у конкретному випадку намагалася донести до широкого кола читачів сутність події, визначити її моральну-етичну оцінку, увіковічити подвиг тих, хто першими кинув виклик «невидимій» безпеці, портретування героїв – ліквідаторів наслідків аварії на ЧАЕС (лейтенанти Володимир Правик та Віктор Кібенок, бійці їхніх розрахунків Микола Тищенко, Микола Ващук, Василь Ігнатенко, Володимир Тищура). Поряд із цим важливим було також показати переосмислення простих людських цінностей, перевірку на мужність та відданість, боягузтво та зраду.

Унікальне авторське бачення трагедії та індивідуальний підхід до її висвітлення створили її своєрідний «літопис» у колі українського письменства, запропонували змістово-художню оцінку, власне художнє бачення подій і персонажів, поєднання документального й індивідуального оціночного бачення.

Проте провідними залишалися мотиви розривів родинних зв'язків, болісні відчуття втрати, насильницького переселення, страждання й боротьби з променевою хворобою, спогади про минуле життя до аварії, неможливість повернення до рідного краю на невизначений термін, психологічних і моральних роздумів, відмінність у сприйнятті трагедії з боку різних оповідачів – чоловіків, жінок і навіть дітей, негативних наслідків загрози радіоактивного ураження для багатьох людей на різних територіях не тільки України.

У зв'язку з військовим вторгненням росії, на перший план виходять нові імена героїв, проте загроза з боку Чорнобилю й сьогодні залишається як ніколи актуальною. Тому наша молодь має бути обізнаною з літературою, яка з різних позицій висвітлює цю тему. «Переконані, що поставлені перед старшокласниками проблемні ситуації примусять їх задуматися не над науково-технологічними причинами того, що сталося в Чорнобилі, а шукати відповіді в особистісних характеристиках усіх, хто мав причетність до вибуху та ліквідації його наслідків, а відтак збоку поглянути й на власні морально-психічні спроможності», – підсумовує кандидат філологічних наук, доцент, заступник генерального директора Донецького обласного краєзнавчого музею з наукової роботи В. П. Сиротенко.

Про жахливу подію важко згадувати, страх проймає душу при згадці про мільйони загиблих людей, особливо молодих, які помирають повільно, але в тяжких муках. Ще багато століть ця трагедія буде нагадувати про себе вадами у новонароджених.

Г. І. Бондаренко,
канд. пед. наук, доцент,
консультантка КУ ЦПРПП
Дружківської міської ради

РОЗДІЛ 1

Чорнобильська катастрофа у публікаціях і виданнях

1.1. «Чорнобильська тема» у світовому кіно, літературі та музиці

«Чорнобильська тема» у світовому кіно, літературі та музиці з'являється майже одразу після трагедії 1986 року.

Звісно, з плином часу аварії на ЧАЕС, якій італійський співак **Андріано Челентано** присвятив пісню, а британський рок-музикант **Девід Боуї**, під враженням від події, створив хіта «Time Will Crawl», митці приділяють все менше уваги.

У 1990 році з'явився **«Розпад»** – один з перших художніх фільмів про Чорнобильську трагедію, головну роль в якому зіграв Сергій Шакуров. Назва фільму відображає не лише техногенну катастрофу, а й розпад людських взаємовідносин, що і є основною темою стрічки.

Сімейна драма журналіста, стосунки молодят, які втекли з власного весілля і випадково опинились в «зоні», історія хлопчика, який лишився в зараженому місті, бо йому не дозволили вивезти кошеня, показуються на фоні подій на ЧАЕС.

Наступною художньою стрічкою про наслідки Чорнобиля стала **«Аврора»** Оксани Байрак, знята у 2006 році з Анастасією Зюркаловою, Дмитром Харатьяном та Еріком Робертсом у головних ролях.

У 2011 році з'являється одразу два українських фільми, сюжет який розвивається на фоні катастрофи на ЧАЕС. Стрічка **«У суботу»** режисера Олександра Міндадзе показує події перших 24 години з моменту аварії. Головний герой стає мимовільним свідком катастрофи, випадково дізнається правду про трагедію і постає перед моральним вибором: врятувати людей або виконати наказ «зверху» і не сіяти паніку.

Україно-французька картина **«Земля забуття»** з Ольгою Куриленко в головній ролі показує наслідки аварії у двадцятип'ятирічній перспективі.

Режисер Міхаль Боганім, яка до цього працювала лише в документалістиці, зняла зворушливу драму про людей, змушених жити з тягарем того квітневого дня, від якого уже не зможуть звільнитися.

Втім, про Чорнобиль знаміють не лише драми. У 2012 році режисер скандальної серії фільмів «Паранормальне явище» знімає **«Заборонену зону»** – історію про групу друзів, які, подорожуючи Європою, вирішили завітати у Прип'ять. Згодом туристи усвідомлюють, що у покинутому місті вони не одні.

Варто зазначити, що стрічка містить багато ляпів, пов'язаних з ЧАЕС та Прип'яттю (кількість градирень над станцією, відстань до найближчого КПП). Крім того, сам фільм знімався у Сербії та Угорщині. Тим не менше, стрічка також відображає певний погляд на проблему Зони відчуження.

Відповідь майстру хоррору спробували дати українські та російські молоді кінематографісти, знявши псевдодокументальну стрічку **«Прип'ять. Залишені позаду»**.

Згідно з синопсисом, в основу фільму покладено відеоматеріали, зняті у 2011 році зниклою безвісти групою американських туристів, а згодом знайдені українськими правоохоронцями.

Відомо, що фільм частково демонструвався на одному з фестивалів ще у 2012 році, але кінцевий його варіант досі не готовий.

Американські кінематографісти не настільки широко висвітлювали тему катастрофи на ЧАЕС у художньому кіно, віддаючи перевагу документалістиці. Здебільшого в їхніх роботах станція або Прип'ять стають місцем певних подій, а сама катастрофа згадується епізодично. До перших можна віднести стрічки **«Трансформери 3»**, **«Міцний горішок 5»**, **«Годзілла»**, до других – один з епізодів легендарних **«Секретних матеріалів»** і кілька серій **«Сімпсонів»**.

Варто виділити для телебачення у 1991 році фільм «**Чорнобиль: останнє попередження**» з Джоном Войтом, батьком Анджеліни Джолі, у головній ролі. Стрічка розповідає про реального американського вченого Роберта Гейла, який очолював міжнародну медичну команду з ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС.

Українські та світові письменники також не стояли осторонь. Тема Чорнобильської трагедії знайшла місце у поетичних творах **Івана Драча** («Чорнобильська мадонна», «Ніж у Сонці», «В мікрофон криниці»), **Ліни Костенко** («Атомний Вій опустив бетонні повіки...»), **Бориса Олійника** («Сім»), автора «Чорнобривців» **Миколи Сингаївського** («Обпалена мужність»), Шевченківського лауреата **Леоніда Горлача** («Зона»), **Дмитра Павличка** («Листок»).

Майже одночасно, у 1987 – 1988 роках з'являються документальна повість **Юрія Щербака** «Чорнобиль» та роман **Володимира Яворівського** «Марія з полином у кінці століття». В основі сюжету останнього – історія сім'ї Мировичів, але автор простежує вплив катастрофи не лише на одну сім'ю, а на життя всього навколишнього селянства.

Чорнобильській темі присвячено також одну з прозових збірок Шевченківського лауреата **Євгена Гуцала** – «Діти Чорнобиля».

Чорнобильської трагедії або Зони відчуження, як локації так чи інакше торкалися американські письменники **Фредерік Пол** (США), **Мартін Круз Сміт**, **Джим Шепард**, **Джеймс Роллінз** та болгарський літератор **Георгі Тенев**.

Одним з найбільш цікавих творів є п'єса канадця **Філіпа Ландрі** «Повернення до Прип'яті». У 2011 році її демонстрували на Фестивалі альтернативного театру і навіть намінували на нагороду «Досягнення року».

Дія відбувається у 1991-му, через п'ять років після чорнобильської катастрофи. За сюжетом, в одному з прип'ятських закинутих будинків живе колишній ліквідатор – «чорнобилець», який ходить по спорожнілих домівках і збирає старі фотографії. В його уяві світліни перетворюються на живих людей, яких він сприймає як родичів. Так триває, поки не приходять господар квартири, Василь, чиє життя розбила катастрофа: дитина народилася мертвою, а молода дружина загинула. Під час зустрічі серед «родичів» колишнього ліквідатора Василь бачить фотографію дружини.

Події 1986 року на Чорнобильській АЕС знайшли відображення і у музиці. Вже у 1988 році **Мікаел Тарівердієв** пише симфонію для органу «Чорнобиль».

Загалом, теми Чорнобильської трагедії торкаються близько 30 сучасних пісень різних жанрів українських та зарубіжних виконавців. Зокрема, аварії та її наслідкам присвячені «Чорнобильська зона» **Тараса Петриненка**, «Чорнобиль форева», гурту «Скрябін», «Sognando Chernobyl» («Мені сниться Чорнобиль») **Адріано Челентано**.

Девід Боуї зазнавався, що на створення пісні «Time Will Crawl» його надихнула катастрофа на АЕС, а британський репер **Example** та українська співачка **Alyosha** знімали у Зоні відчуження відеокліпи на пісні про вплив людини на оточуюче середовище.

Чорнобильська катастрофа у кінематографі

- «У суботу» (2011): <https://cutt.ly/OtZZtST>
- «Метелики» (2013): <https://cutt.ly/AtZLaYm>
- «Чорнобильська трагедія: люди в тоталітарній імперії. 1 серія» (2017): <https://cutt.ly/ptZZhug>
- «Чорнобильська трагедія: люди в тоталітарній імперії. 2 серія» (2017): <https://cutt.ly/otZZzek>
- «Земля Забуття» (2011): <https://cutt.ly/wtZL7WI>
- «Чорнобильська трагедія – біль України» (2017): <https://cutt.ly/stZL8um>
- «Голоси Чорнобиля» (2016): <https://cutt.ly/mtZL6dP>
- «Лазуровий пил. Чорнобиль» (2016): <https://cutt.ly/OtZLrgR>
- «Розщеплені на атоми» (2016): <https://cutt.ly/rtZLLAO>
- «Чорнобиль. За хвилину до катастрофи» (2005): <https://cutt.ly/btZLTzM>
- The Best Documentary. Chernobyl Documentary (2016): <https://cutt.ly/ItZLmiT>
- The story of Chernobyl's New Safe Confinement (2019): <https://cutt.ly/FtZLQ7c>

- «Чорнобиль. Точка часу» (2016): <https://cutt.ly/gtZLttg>
- The Real Chernobyl / «Справжній Чорнобиль» (2019): <https://cutt.ly/YtZL9uK>

26 квітня 2022 року минуло 36 років від дня аварії на Чорнобильській АЕС. Літературна критикиня Богдана Романцова в ефірі Українське радіо порадила книги, які оповідають про найбільші катастрофи за всю історію ядерної енергетики.

1. Маргеріт Дюрас «Хіросіма, любов моя»

Це сценарій до фільму, який був написаний в 1959 році. У ньому закладена дуже важлива ідея про неможливість проговорити катастрофу, осмислити її словами. Двое закоханих, японський архітектор і французька акторка, зустрічаються в Нагасакі. Попри те, що у кожного є своя родина, між ними зав'язався роман.

Їхній основний меседж: «Ти нічого не знаєш про Нагасакі». І через це «ти нічого не знаєш про...» вони доходять до того, що говорити про трагедію взагалі неможливо. Можна тільки створити щось натомість. І їхній акт кохання – це не просто розвага, а спроба космогонії, коли неможливо осмислити словами те, що відбулось. Слів ніколи не буває достатньо.

Це настільки величезна і страшна річ, що ми можемо або мовчати, або творити щось натомість. І ця ідея проходить крізь велику частину і японської літератури, і крос-культурних текстів, пов'язаних з Японією ХХ–ХХІ століть. Окрім того, це дуже тонкий і пронизливий роман.

2. Ішігуро Кадзуо «Художник хиткого світу»

Роман про війну та її осмислення крізь призму життя однієї людини. Художник Оно колись малював плакати на догоду профашистській владі в Японії. Тепер він має видати заміж свою доньку. І навколо цієї підготовки до весілля доньки розгортається історія його спогадів. Він боїться, що його минуле, яке, вочевидь, є ідеологічно не дуже правильним, стане завадою для шлюбу його любої доньки.

Він потрапляє у місця своєї молодості, до початку війни, і думає, чи можливо критерії, які ми застосовуємо до себе сьогодні, застосовувати до себе минулого? Особливо коли йдеться про військовий стан. Він думає про систему координат, яка діє в момент неймовірного випробування, зокрема – ядерної катастрофи. Оно думає, чи можна суворо судити людину, якщо вона повелася хибно внаслідок величезного стресу? Він знає за собою цю провину. І вся книжка – це його спроба собі ж пробачити й пояснити.

Ішігуро Кадзуо грає не на боці переможців, а на боці тих, хто помилявся і був інструментом зла. Його персонаж намагається зрозуміти, як так сталося, що він став частиною усього цього воєнного дискурсу. Це також тонка історія про стосунки батька і доньки, яка змушена нести батьківську провину. Це світ, який був зіпсований.

3. Світлана Алексієвич «Чорнобильська молитва. Хроніка майбутнього»

Алексієвич визначає цю книгу як поліфонічний документальний текст. Кожен має право розповісти власну історію – це основа демократичного письма і демократичної поліфонії, якої просто не могло бути у Радянському Союзі, де основний дискурс підкоряв собі особисте мовлення.

Це книга історій, і багато з них увійшли до серіалу «Чорнобиль». Зокрема, історія пожежника, у якого є вагітна дружина, і який їде на ліквідацію, думаючи, що це звичайна пожежа, а потім помирає у московській лікарні, куди його везуть просто з Прип'яті. І хтось може подумати, що це красивий художній хід, однак це майже дослівно відтворена велика частина тексту Алексієвич про конкретну родину.

Ці історії настільки неймовірні, що ми осмислюємо їх радше у контексті фікшну. Бо нам важко повірити, що такі речі могли відбутись насправді. Ми не готові їх сприймати як абсолютно документальні свідчення. Ми хочемо огорнути їх в якусь художню умовність, аби нам було комфортніше з ними працювати. Алексієвич опитала близько 500 людей, і її авторський голос звучить у тому, які історії вона обрала, як їх скомпонувала і в якому

порядку виклала. І завдяки тонкому підбору вони постають як суцільний наратив, а не як просто мозаїка зі свідчень.

4. Ірина Жиленко «Дівчинка на кулі», «Чайна церемонія» та «Вечірка у старій вінарні»

Ці три поетичні книги – спроба Жиленко показати, як люди звичайними, побутовими практиками намагаються замістити лакуну, яку утворює велика трагедія. І це найкраще видно по дітях, які адаптуються до будь-чого за допомогою якоїсь ігрової практики, наприклад закопують реактор. Це якась безпосередня реакція на світ, яка, можливо, є єдиним способом зрозуміти цю трагедію. Можливо, усі ми якось мірою маємо поводитися як діти в цій ситуації. Стати більш чистими і відкритими до сприйняття.

5. Оксана Забужко «Планета Полин»

Перше речення – це кадр із фільму «Чорнобиль», і Оксана Забужко пише: «26 квітня 1986 року у Києві, у районі Шулявки, пішов сніг». І ми бачимо, коли у фільмі героїня Світлана, чоловік якої поїхав рятувати Чорнобильську АЕС, разом з іншими мешканцями Прип'яті виходить на вулицю, і цей сніг падає їй на волосся, як і всім іншим. Як і Забужко на Шулявці, яка пише, що почувалася неймовірно красивою, бо минулої весни її поцілував чоловік, намагаючись не струсити з неї сніг. Ось це відчуття – коли молодь ще не знає, що настав кінець – це найстрашніше. Не тоді, коли людина бачить вибух і думає, що зараз всі помруть, а коли людина бачить вибух і думає, наскільки ж це красиво, що це найгарніше, що вона бачила у житті. І це останнє, що вона бачитиме.

Забужко не описує якісь фактичні дані, не подає великої історичної довідки або офіційних документів. Вона описує побутову реакцію людей. І мені здається, що їй потрібен був час, щоб ця реакція трохи гармонізувалася і виструнчилася. Бо безпосередньо реакція на будь-яку трагедію – це крик і плач. Тут їх немає. Тільки спроба ретроспективно показати деструктивний внутрішній стан, спроба реконструювати його.

6. Маркіян Камиш «Оформляндія або прогулянка в Зону»

Батько Камиша був ліквідатором, тому ця тема для нього є важливою. І коли приходить черга осмислити Чорнобиль, він, насамперед, корелює з власним досвідом. Чужий досвід і сама трагедія Маркіяну не цікаві. Тут немає дискурсу 1986 року, проте є персональний досвід – як він ходить зоною відчуження, яких людей він там бачить. Він багато пише про самопоселенців, про тих, хто там залишився, про туристів. Для нього можливість написати про Чорнобиль – це можливість його пройти від початку до кінця.

7. Сергій Плохій «Чорнобиль. Історія ядерної катастрофи»

У Плохія запитували, на що він чекав і чому книжка вийшла саме зараз. Він відповів, що Революція гідності і Майдан якоюсь мірою змусили його цю книжку писати. Тоді відкривали архіви КДБ, і стало простіше отримати доступ до документів, які розповідали, що відбулось насправді.

На відміну від Алексієвич, йому не довелося ходити й опитувати людей, тому що все це вже було у доступі. І у нього як в історика відчутно більше уваги до документів, до свідчень і до спроби зрозуміти, що відбулося на рівні буквально похвилинно у 1986 році. Він говорить не тільки про тих людей, які пережили це як трагедію, стали жертвами, а й про тих, хто мимоволі став гвинтиками у цій машині.

Про Дятлова з його неймовірною впертістю і тим, що він до кінця не визнавав своєї провини. Проте він винний у тому, що був людиною радянського штибу. Він говорить про ліквідаторів, розповідає їхні історії – про Щербину і про його поведінку у цій ситуації. В його тексті, на відміну від серіалу «Чорнобиль», всі образи повнокровні, виписані повноцінно, і нам на кожному етапі показують, що рухало людиною. Це дуже ґрунтовний аналіз, аби насправді зрозуміти, що тоді відбулося.

1.2. Реакція діаспори на аварію на ЧАЕС

Українська діаспора негайно пов'язала події на Чорнобильській АЕС із колоніальним безправним статусом України. Голова Центрального комітету Українських організацій у Франції Ярослав Мусянович і член закордонного представництва Української гельсінкської групи Леонід Плющ зробили 2 травня 1986 року заяву.

Українці Сполучених Штатів Америки зібралися 30 квітня 1986-го на антирадянські демонстрації перед будівлями представництва СРСР при ООН у Нью-Йорку та секретаріату ООН. У церквах Нью-Йорка, Чикаго й інших американських міст відбулися панахиди за жертвами ядерної катастрофи.

В США й Канаді українці створили низку громадських організацій, аби привернути увагу вільного світу до Чорнобильської аварії. Вони проводили демонстрації, готували звернення до урядів західних держав, збирали матеріали про аварію на Чорнобильській АЕС. Закордонний провід Української головної визвольної ради у вересні 1986 року доклав значних зусиль, щоб питання Чорнобиля внести на розгляд ООН. Кагебісти інформували партійних босів: «Здійснюються спроби нав'язати світовій громадськості думку, що начебто в СРСР чиниться «політика геноцида стосовно українського народу». З цією метою функціонери ЗП УГВР в контакті зі спецслужбами США здійснюють опитування радянських громадян, котрі прибувають різними каналами до Сполучених Штатів, а також іноземців, що відвідали Україну. Зазначені матеріали після відповідної «обробки» оунівці мають намір використати для антирадянської обробки представників закордонних делегацій – учасників роботи Генеральної сесії ООН».

У квітні 1987-го в США відзначили перші роковини аварії на Чорнобилі: «За отриманими КГБ УРСР оперативними даними, так званий «Всесвітній конгрес вільних українців» (СКВУ) оголосив «тиждень чорнобильської трагедії», що починається з 26-го квітня ц.р., – читаємо у звіті КГБ 10 квітня 1987-го. – У цей період у Нью-Йорку, Вашингтоні, Філадельфії та Чикаго планується проведення антирадянських збіговиськ, богослужінь та панахид «у пам'ять про жертв Чорнобиля». 1 травня у Нью-Йорку передбачається хода до будівлі ООН зі свічками та траурними стрічками».

У цей же час в Києві КГБ зірвав заплановані чорнобильцями заходи. Евакуйовані з 30-кілометрової зони мешканці житлових масивів Троещина і Харківське шосе планували зібратися в центрі міста 26 квітня 1987-го, і висловити невдоволення мізерними розмірами відшкодувань матеріальних втрат, відсутністю постійної прописки в столиці, неправдивими діагнозами, які їм встановлювали в лікарнях. Ця акція могла мати значний резонанс, тому КГБ зробив усе, аби її не допустити.

Чорнобильська катастрофа в закордонних документах

Із заяви голови Центрального комітету Українських організацій у Франції **Ярослав Мусянович і члена закордонного представництва Української гельсінкської групи Леоніда Плюща. 2 травня 1986 року**

«Головними причинами катастрофи є низький рівень радянської технології та якості праці, надмірна централізація радянської системи й пов'язана з нею безвладність уряду УРСР, загальна безвідповідальність радянської влади перед населенням, відсутність народного контролю за діями влади, відсутність інформації <...>. Перші заяви радянського уряду свідчать про те, що влада робить все, щоб населення України, як і інші народи світу, не мали точної інформації про дійсне становище <...>. Державна система секретності і дезінформації є однією з головних перешкод для подолання катастрофи та її наслідків.

Тому ми, українці Франції, звертаємося до народу Франції, до уряду і парламенту з проханням допомогти нашому безправному народові шляхом: 1. Систематичного передання на Україну правдивої інформації про катастрофу і можливі наслідки. 2. Вимогою до урядів УРСР, БРСР та СРСР достовірно інформувати світ про хід подій навколо катастрофи. 3. Вимогою того, щоб ці уряди допустили в Чорнобиль, Київ та інші загрожені райони міжнародні комісії з фахівців ядерної енергетики, медиків, біологів тощо. 4. Вимогою допустити в загрожені райони західних кореспондентів <...>. Чорнобильська трагедія ще раз ставить перед світом українську проблему в СРСР. Україна – член ООН. Ми вимагаємо, щоб всі західні країни мали в Україні посольства і консульства: це дасть змогу українському народові відстоювати право на самозбереження і розвиток».

Чорнобильська катастрофа: дії, результати та уроки (Сайт Представництва України при Європейському Союзі <http://www.ukraine-eu.mfa.gov.ua/eu/ua/publication/content/5657.htm>)

Що означає внесення цих документів до реєстрів ЮНЕСКО?

Це була не стихійна катастрофа, а до певної міри запрограмований системою наслідок

– Перш за все це важливо з точки зору іміджевої. Аварія на ЧАЕС донині лишається однією з найбільших техногенних катастроф у світі, і ці документи можуть надати можливість краще зрозуміти, які загрози несе так званий «мирний атом». Україна і світ мають розуміти, чому ця аварія відбулася, хто за це відповідає. Розуміти, що це була не стихійна катастрофа, а до певної міри запрограмований системою наслідок.

Сподіваємося, що ознайомлення з цими документами допоможе у майбутньому уникнути схожих катастроф

Також для нас як для архівістів важливо, щоб суспільство бачило, що ці документи у нас зберігаються, що з ними можна працювати, що вони є відкритими. Це та спадщина, яка є важливою не скільки як культурне надбання, а як сумний результат аварії. Ми сподіваємося, що ознайомлення з цими документами допоможе у майбутньому уникнути схожих катастроф.

Із розсекречених документів про Чорнобиль із Галузевого державного архіву СБУ

Масштаб Чорнобильської катастрофи, найтяжчої за всю історію людства техногенної катастрофи, добре відомий як вченим, так і політикам всього світу. Крім України вплив Чорнобильської катастрофи відчули на собі Швеція, Норвегія, Польща, Великобританія та інші країни.

За розрахунками українських спеціалістів, сумарні економічні збитки для України до 2015 року становитимуть 179 млрд. дол. США. Тягар наслідків Чорнобильської катастрофи послужив серйозним гальмуючим фактором економічного становлення нашої молодій незалежній держави. Розміри соціально-економічних збитків, які зазнала Україна, несумірні з реальними економічними можливостями країни для їх усунення у найближчі десятки років, у зв'язку з чим необхідна подальша допомога міжнародного співтовариства.

електронний архів
УКРАЇНСЬКОГО ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ
документи на сайті
робота миттєво доступним

Головна | Чернобыльская трагедия – злочин радянської влади | Документи Архіву СБУ |

РОЗДІЛИ
за датою створення
за авторами
за організаціями
за назвами документів
ключові слова
АРХІВИ та КОЛЕКЦІЇ
ЗБІРКИ Е-АРХІВУ

Збірка Е-архіву [1764]
Чернобыльская трагедия – злочин радянської влади. Документи
Архіву СБУ [52]

Знайдено: 52 документи

вистави на сторінку 20 | сортування А | відсортування дата | сторінка № 1 | з 2

Дата	Назва	Автори
02.07.1973	Допладна записка першому секретарю Київського обласного комітету КП України (Шабуню В.М.) о нарушении техничских норм на строительстве Чернобыльской АЭС	Фесенко
24.07.1973	Допладна записка і.о. начальника УКГБ при СМ УРСР по Київській області Глушакову Г.І. о серьезных недостатках на строительстве Чернобыльской АЭС	Толочник
19.12.1978	Информация о нарушениях в строительстве Чернобыльской АЭС	Ключко
15.09.1982	Информационное сообщение МГБ УССР о количестве иностранцев из капиталистических и развивающихся стран в УССР, унесших боевика в Англию, последствия аварии на АЭС на 14 сентября 1982 г.	Муша
20.05.1983	Справка о некоторых проблемах эксплуатации атомных электростанций в СССР	Самойлова
01.03.1984	Допладна записка начальнику УКГБ УССР по Києву і Київській області Бандуриному М.З. об аварийной ситуации на 3 и 4 энергоблоках Чернобыльской АЭС	Николаев
20.07.1984	Справка о беседе с доверенным лицом "КВБ"	Никифоров
14.08.1984	Допладна записка начальнику Припятского ГО УКГБ УССР Николаеву Ю.В. о недостаточной надежности применяемых на Чернобыльской АЭС реакторов	Турко
26.04.1986	Довідка про категорії норм радіаційної безпеки та радіоактивних органів	Лавинов
27.04.1986	Справка о радиационной обстановке на 3 и 4 энергоблоках ЧАЭС	без автора
27.04.1986	Справка о задержании автомобиля с превышенным уровнем радиации	Холод
30.04.1986	Довідка про діяльність військ хімікисту	Аксенов
02.05.1986	Записка об обстановке в районе ЧАЭС	Аксенов
03.05.1986	Записка о работах по локализации места аварии и расследования ее причин	Аксенов
07.05.1986	Протокол № 3 заседания оперативной группы бюро Киевского горкома партии 7 мая 1986 г.	Згурський
08.05.1986	Справка об информации из мест эвакуации	без автора
12.05.1986	Довідка про ставлення населення до аварії на ЧАЕС	без автора
04.06.1986	Довідка щодо перебування в Києві кореспондента Стівена Страксера і доктора Гейла з США	без автора
03.07.1986	Записка о радиационной обстановке на ЧАЭС и в Припяти	Гордиенко
08.07.1986	Перечень сведений, подлежащих засекречиванию по вопросам, связанным с аварией на блоке № 4 Чернобыльской АЭС	без автора

Фото з ФБ-сторінки Алієнн Котца (Source: Photo)

Причому тягар витрат, пов'язаний з ліквідацією Чорнобильської катастрофи, ще впродовж багатьох років буде мати відчутний негативний вплив на економіку країни. Міжнародне співробітництво Чорнобильська катастрофа засвідчила, що важкі ядерні аварії призводять до глобальних наслідків та впливають на життєві інтереси багатьох країн. Ресурси, необхідні для подолання наслідків техногенних катастроф такого масштабу, виходять далеко за межі економічних і технологічних можливостей окремої країни та потребують об'єднаних зусиль світової спільноти. Проголошення України як незалежної держави призвело до позитивних змін у схемі міжнародного співробітництва у справі пом'якшення наслідків Чорнобильської катастрофи. Міжнародна наукова конференція в м. Києві, проведення якої заплановано 22–24 квітня 2006 року, стане новим кроком на шляху реалізації спільних зусиль щодо пом'якшення наслідків аварії, підвищення рівня ядерної і радіаційної безпеки та буде сприяти подальшому розвитку міжнародного співробітництва з питань Чорнобиля.

ЕПОХА ПОЕТІВ

Наступні три роки (1989–1991) були роками очищення, коли всі шукали правду про Чорнобиль і відповідь на питання «хто винен». Питання «що робити» на порядку денному не стояло. Правду знайшли в тому, що призвела до катастрофи соціалістична система, а винуватий в усьому Радянський Союз. Тому Радянський Союз розпався, а світ продовжував думати, що Чорнобильська АЕС розташована в Росії. Це був час переоцінки духовних цінностей, сповнений надій, час народження і час зростання. Час нескінченних мітингів і громадських слухань. Суспільство в Україні значною мірою сприймало Чорнобильську АЕС як винуватицю трагедії і розділилося на дві частини. Одна частина досить виважено відносилася до атомної енергетики взагалі і до продовження експлуатації ЧАЕС зокрема. Друга частина, лідером якої став зелений рух, категорично вимагала не тільки зупинки ЧАЕС, але і усіх інших АЕС України. Між цими двома частинами був народ, керований відомим лозунгом, що телевізор можна дивитися і при свічках. В 1990 році Верховна рада України приймає рішення про зупинку ЧАЕС у 1995 році. Були прийняті Закони, які хоча і були спрямовані виключно на соціальний захист населення, але по суті означали капітуляцію держави в боротьбі з наслідками катастрофи, бо узаконили спосіб життя в умовах радіаційної

небезпеки практично всієї нації. Наприкінці 1991 року був створений так званий Чорнобильський фонд як складова частина державного бюджету для здійснення заходів щодо ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи і соціального захисту населення. Починаючи з 1992 року вказані роботи фінансуються з цього фонду. У грудні 1991 року розпався СРСР. Закони про соціальний захист, які приймали в УРСР, треба було виконувати в незалежній Україні. Аварія сталася в одній державі, а розплачуватись мусила інша. Настав час за все платити самим.

1.3. Чорнобильська тематика у документах

1. Андрющенко Е., Трещанін Д. Нові розсекречені документи КДБ про Чорнобиль: спецоперації, пропаганда і підміна зразків. Радіо «Свобода». URL: <https://cutt.ly/HtZpSlh>
2. Барановська Наталя. Чорнобильська трагедія. Нариси з історії. 2011. URL: <https://cutt.ly/MtZpAS3>
3. Бурштинська Христина. Останньою краплею став Чорнобиль: фрагменти спогадів із мемуарного видання «Товариство, яке змінило Політехніку». URL: <https://cutt.ly/wtZpSJT>
4. Ворожко Тетяна. Чорнобиль пришвидшив розпад СРСР, вважають історики. URL: <https://cutt.ly/VtZpHED>
5. Герасим Андрій. Як, цензуруючи Чорнобиль, КДБ програв країну. Хроніки із секретних архівів. URL: <https://cutt.ly/ltZpJqg>
6. Плохій С. Чорнобиль. Історія ядерної катастрофи. К., 2019. 400 с.
7. Позняк Наталка. Чорнобиль. Говорить КГБ. Тиждень. UA. URL: <https://cutt.ly/htZpKg4>
8. Файзулін Я. «Чорнобильська трагедія». *Український інститут національної пам'яті*. URL: <https://cutt.ly/GtZpLoy>
9. Цюпин Б. Після Чорнобиля українці відкинули, а потім вимушено сприйняли атомну енергетику. URL : <https://cutt.ly/vtZpLMN>
10. Чернявська-Набока І. 1988: перша нелегальна маніфестація на Хрещатику. Як це було. Історична правда. URL: <https://cutt.ly/otZpZMZ>
11. Чорнобильське досьє КГБ. Суспільні настрої. ЧАЕС у поставарійний період: збірник документів про катастрофу на Чорнобильській АЕС / Відп. ред. В. Смолій. Галузевий державний архів Служби безпеки України; Інститут історії України НАН України; Український інститут національної пам'яті. К., 2019. 1200 с. URL: <https://cutt.ly/NtZpXc7>
12. Чорнобиль. Документи Оперативної групи ЦК КПУ (1986–1988) / Упоряд.: О. В. Бажан, О. Г. Бажан, Г. В. Боряк, С. І. Власенко; Відп. ред. В. А. Смолій. НАН України. Інститут історії України; Центральний державний архів громадських об'єднань України. К.: Інститут історії України, 2017. 830 с. URL: Режим доступу: <http://resource.history.org.ua/item/0013084>
13. 1986: Чорнобиль. Переговори диспетчерів 26 квітня. *Історична правда*. URL : <https://cutt.ly/MtZpVEc>

Питання для самоперевірки

1. Як тема Чорнобильської аварії висвітлена у світовому кіно, літературі та музиці?
2. Яку роль відіграють «кіноляпи»? Чи спотворюють вони сприймання трагедії в цілому?
3. У чому полягає істотна різниця у висвітленні Чорнобильської трагедії та Зони відчуження у творах українських та зарубіжних письменників?
4. Особливості Чорнобильської аварії в музичних композиціях.
5. Розкрийте роздуми Маргеріт Дюрас у творі «Хіросіма, любов моя» про кохання під час трагедії.
6. Висвітліть риси автобіографізму у творі «Оформляндія або прогулянка в Зону» Маркіяна Камиша.
7. Як відреагувала діаспора на аварію на ЧАЕС.

РОЗДІЛ 2

Висвітлення Чорнобильської аварії у творчості українських письменників

2.1. Бендер Петра. Чорнобильська молитва. Хроніка майбутнього

Художні книги про Чорнобиль спрямовані на передачу почуттів людей, які мали якесь відношення до трагедії, якщо це працівники електростанції, їхні родичі чи просто люди, які проживали поруч. Документальні та історичні роботи на цю тему намагаються бути максимально об'єктивними та холодними. Вони не вибирають, що говорити, а що ні, а подають усі наявні факти та розкривають людям те, що раніше піддавалося цензурі Радянського Союзу.

Чорнобильська молитва, книга яка отримала Нобелівську премію з літератури, оскільки, як зазначають у Шведській академії, її поліфонічний текст – пам'ятник стражданню і мужності нашого часу.

Чорнобильська молитва. Хроніка майбутнього написана російською мовою, а в перекладі авторки Оксани Забужко дуже мальовниче та вражаюче передає досвід людей, які бачили цю трагедію на власні очі. Саме ця книга послужила натхненням для дуже популярного серіалу НВО «Чорнобиль» і з невеликими модифікаціями автори серіалу запозичили історію дружини пожежника Ігнатенка.

В одному зі своїх інтерв'ю, які Алексієвич дала після отримання Нобелівської премії, авторка пояснює що надихнуло її написати книгу і коментує свої думки під час її написання. Багато елементів, які вплинули на постчорнобильське суспільство та настрої пояснюються в книзі. За словами письменниці, ця книга не про Чорнобильську катастрофу як таку, не про причини чому вона спалахнула і як, а про світ після Чорнобиля, про те як люди реагували на неї та переживали її. Йдеться не лише про шкоду, яку Чорнобиль завдав природі та генетиці людини, а й про те як цей досвід вплинув на життя та свідомість. Вона дала зрозуміти що, хоча Чорнобиль породив нові страхи та чутливість, він знищив деякі старі. Наприклад, страх перед комунізмом частково зник.

Всі книги Світлани Алексієвич складаються зі свідчень свідків, тобто живого голосу народу. Зазвичай вона витрачає три-чотири роки на написання книги, але цього разу на це пішло більше десяти років. Перші кілька місяців, які вона провела в Чорнобилі, було багато журналістів і письменників з багатьох країн, які задавали сотні запитань. Оскільки це було абсолютно невідоме та загадкове явище, усі журналісти, теж й вона, намагалися передати це простими словами людям які не знали і не розуміли, що сталося. Вона зрозуміла, що може швидко написати книгу того ж типу яку будуть писати й інші журналісти яких там зустріла, але їх було сотні і ось чому вона обрала інший підхід. Вона почала опитувати понад 500 свідків, на що знадобилося більше десяти років.

Світлана Алексієвич в своїй книзі пояснила різницю між історією яку вона розповіла, історією почутою від людей, офіційною версією та тією, що подається в ЗМІ. Історії зовсім інші, відмінні, але так було завжди в Радянському Союзі, офіційна версія не має нічого спільного з тим, як бачать речі звичайні люди. Цей факт був її інспірацією. Влада завжди наполегливо працює, щоб захистити себе і тоталітарна влада того часу чітко продемонструвала, що вона боїться паніки та правди. Більшість людей не розуміли що відбувається і уряд побачив можливість приховати правду. Вони запевнили людей, що все під контролем і що загрози немає. Зіткнувшись із тодішньою ядерною катастрофою, люди опинилися наодинці з проблемою. Люди побачили, що від них приховувалась правда, що ніхто їм не може допомогти, ні вчені, ні лікарі. Ця ситуація була для них абсолютно новою.

Тут ідеальним прикладом виступають пожежники та лікарі, які одержали смертельну дозу радіації, а потім померли.

Співрозмовники розповіли їй реальні життєві історії. Наприклад, у кількох багатоповіхках Прип'яті перед початком евакуації люди стояли на балконах і спостерігали за пожежею. Вони пам'ятають, як це було чудово, все в багряній флуоресценції. Сказали, що пізніше дізналися, що це була сцена смерті, але ніколи не думали, що смерть може виглядати так красиво. Вони навіть кликали своїх дітей подивитись на цю красиву сцену, таким чином разом милувалися сценою власної смерті. Ці люди були викладачами в школах та інженерами атомної електростанції. Люди з якими вона спілкувалася, розповіли їй багато таких подробиць про місце катастрофи.

Завдяки усім голосам, які нарешті змогли зазвучати у книжці та тому, як саме вона написана, Чорнобильська молитва залишається одним із найбільш вражаючих повідомлень і свідчень про катастрофу.

Сучасні твори про Чорнобиль

Щодо останніх творів про Чорнобиль, то їх багато. Книги про Чорнобильську трагедію виходять майже щороку не лише в українських видавництвах, а й у зарубіжних. Як час іде, а книги різними способами повертаються до квітня 1986 року.

Так, наприклад Пройти крізь Чорнобиль, книга Галини Аккерман. Авторка цієї книги емігрувала з Радянської Росії в 1973 році, а деякий час провела у Чорнобилі з Ліном Костенко. Ця книга важлива оскільки авторка пов'язує єврейську, російську та французьку культури. Книга вийшла у Франції у 2016 році і отримала багато позитивних відгуків, а була перекладена українською мовою у 2018 році. Книга є результатом 20-річної роботи над чорнобильською тематикою. Аккерман також працювала над перекладом книги Світлани Алексієвич Чорнобильська молитва на французьку мову і так почався її інтерес до теми. Це не єдина її робота на тему Чорнобиля (BookFogum, Чорнобиль у літературі: книги про українську трагедію).

Цікаво, що під час перекладу книги Світлани Алексієвич французька письменниця була настільки захоплена книгою, що хотіла перетворити її на виставку, але відмовилася, бо почала критично ставитися і до книги і до письменниці. Коли вона почала інакше ставитися до написаного, зрозуміла що Алексієвич у своїй книзі багато окарікатурювала, була розчарована. Вона вважала що спосіб збору інформації Світлани Алексієвич був неправильним, оскільки це були неперевірені, непідтверджені та оманливі докази. Галина Аккерман вдалося отримати відео з якого вона зрозуміла методи роботи Світлани. Як приклад Галина Аккерман наводить розмову з дружиною ліквідатора Валентиною Панасевич (це остання розмова в книзі). Вона розповідає, як під час розмови Алексієвич підштовхувала жінку розповісти про травматичні події, переконуючи, що це була просто розмова двох жінок, а мікрофон був вимкнений, коли так не було. Вона розповідає, як їй здавалося, що вона вмовляє Валентину Панасевич сказати те, чого вона могла не думати і що їй було незручно дивитися такі відео. Також зустрілася з вдовою пожежника Василя Ігнатенка, Людмилою Ігнатенко, яка розповіла їй, що Світлана Алексієвич не внесла в книжку навіть половини того що вона їй розповіла, а й багато чого не сказаного додала. За словами Галі Аккерман Світлана Алексієвич створила оригінальний та новаторський літературний жанр у якому будуються портрети людей, які пройшли через лихо та спільні протести. У цьому сенсі той факт, що докази були значно змінені не має значення. За її словами потужний твір Алексієвич не можна назвати ні документальним у справжньому сенсі цього слова, ні історичним нарративом.

Чорнобиль. Історія ядерної катастрофи Сергія Плохія це перша історія про Чорнобильську катастрофу яка хронологічно описує події від вибуху 1986 року до 28 закриття станції. Автор описує Чорнобиль як національну трагедію, величезну психологічну травму та важкий тягар для економіки. Він критикує те як був побудований реактор, і швидкість роботи яка вплинула на якість спорудження і роботи АЕС. Для покращення радянської економіки були зроблені різні скорочення, що зрештою мало контр-ефект, і хоча

реактори були дешевими і забезпечували більше електроенергії, все мало свої наслідки. До вибуху привели не лише похибки персоналу та недотримання правил безпеки, а й вся система яка навіть серед експертів не дозволяла поширювати інформацію про попередні аварії. У його книзі створюється враження, що ядерна катастрофа в Радянському Союзі це лише питання часу, тому що міні Чорнобиль вже був. Тут автор має на увазі аварію на Ленінградській атомній електростанції у 1975 році, де були подібні технічні параметри як в Чорнобилі, тільки обставини були легшими і аварія була не такою страшною. За збігом обставин, те що сталося в 1986 році не сталося в 1975 році. Таким чином нова масштабна аварія була неминучою, а реакції були запізненими і неточними. Письменник підкреслює, що аварія є однією з причин чому сьогодні більше не будують реактори чорнобильського типу (BookForum, Чорнобиль у літературі: книги про українську трагедію). Тепер Чорнобиль є однією з тем, що належать до національно-психологічної травми. Він вважає, що це був один із історичних моментів пробудження українського суспільства. Автор, історик та письменник також наголошує, що Чорнобиль це не просто минуле і що він має бути попередженням для всього світу, не лише для України.

Художньо-документальний роман Я бачив спроба одного з провідних українських письменників сучасності, Володимира Шовкошитного, поєднати літературу пам'яті та літературу фактів. Саме про це йдеться коли говорять про чорнобильський жанр. Він поєднує розповіді очевидців найбільшої людської катастрофи в історії людства, стежить за долями героїв та всіх інших учасників, аналізує наслідки найбільшої техногенної катастрофи, а також показує перспективи повернення до забруднених територій. Ця книга відповідає на основні питання, що виникли після Чорнобиля, показує духовний зв'язок героїв Чорнобиля та Майдану та спростовує міфи створені серіалом НВО «Чорнобиль» (BookForum, Чорнобиль у літературі: книги про українську трагедію).

Автор наголошує унікальність книги яку створював протягом усіх 30 років, протягом яких зникла держава в якій сталася аварія, держава яка має нести відповідальність за наслідки аварії. Він пояснює, що весь тягар нової держави ліг на 29 спини молодих поколінь оскільки держава-наступниця СРСР розпочала проти неї війну. Наголошується, що аварії не сталося б якщо б Чорнобильський реактор мав іншу конструкцію і як приклад наводить аварію в Японії, де ядерний реактор витримав сильний землетрус і сильне цунамі тільки тому, що мав корпус якого не збудували в Чорнобильському реакторі. Незважаючи ні на що, він хвалить самовідданість людей, які боролися з наслідками аварії і які допомагали людям та отримали дуже високі дози радіації.

Творів багато, але це лише деякі з них. Кожна сторінка книжок, написаних про Чорнобиль викликає подив. Незалежно від того, як письменники і поети писали про подію і з якої точки зору все було написано, все що написано вносить свій вклад в чорнобильський текст як дискурс. Те про що свідки не могли говорити раніше, з'являється зараз і хоча з моменту аварії минуло багато часу, ця тема не менш актуальна і сьогодні, як для письменників так і для читачів.

2.2. Голубовська І. В. Трагедія маленьких українців у збірці Євгена Гуцала «Діти Чорнобиля» (до 80-річчя письменника)

14 січня 2017 року виповнилося 80 років Євгенові Пилиповичу Гуцалу. Самобутні книжки видатного письменника «Олень Август» (1965), «З горіха зерня» (1969), «Дениско» (1973), «Саййора» (1980), «Пролетіли коні» (1984), «Без дороги ходить дощ» (1992) назавжди ввійшли до золотого фонду вітчизняної дитячої літератури. Збірка оповідань «Діти Чорнобиля» побачила світ 1995-го року, ставши лебединою піснею Євгена Гуцала, бо, на превеликий жаль, автор передчасно пішов у вічність 4 липня 1995 року.

Мета статті – дослідити, за допомогою яких засобів Євген Гуцало осмислює згубний вплив чорнобильського вибуху на життя українських дітей. Предмет нашого аналізу – художні тексти, що складають збірку «Діти Чорнобиля» («Скажений чорнобильський

собака», «Чорнобильська дівчина Калина», «Плач у мороку ночі», «Рудня», «Зозуля», «Дитя від стронцію», «Різдвяне оповідання»).

Характеризуючи письменницький набуток для юних читачів, Андрій Кравченко справедливо вважає, що «дитяча проза (точніше – книжки для дітей і батьків) Є. Гуцала прикметна особливим, по-гуцалівськи поетизованим зображенням стосунків між людьми». Оповідання «Скажений чорнобильський собака» пройняте щирою любов'ю й милосердям. Назва твору є контрастною, адже епітет «скажений» зовсім не відповідає ані стану здоров'я, ані характеру доброї та чуйної Пальми. Однак для селян ця тварина навек «затаврована» страшним словом «чорнобильська», бо її кинули вмирати колишні господарі – переселенці із зони відчуження. Урятувавши собаку Пальму від неминучої загибелі, малий Гриць потоваришував із нею. Грицеві односельці не розуміють цієї дружби, називаючи нещасну тварину скаженою і заразною. Дійсно, зовнішній вигляд Пальми далекий від ідеалу: в неї сліпеньке око, крива лапка. (На відміну від земляків, Грицько не помічає цих очевидних фізичних вад: для хлопця його чотирилапа подруга прекрасна). А найстрашнішим «злочином» сусіди вважають Пальмине бажання завести цуценят. Дід Кирило взагалі збирається власноруч потопити майбутніх щенят. Заради дружби юний герой ладен конфліктувати з усім світом, бо навіть добра мама попервах виступає на боці здорового глузду. «Скільки в Грицька вже було таких розмов з матір'ю! Після таких розмов-застережень, розмов-заякувань йому ще дужче кортіло до Пальми. Бігали по селу: куди собака – туди й він, куди він – туди й собака».

Ця невігадлива, на перший погляд, історія дружби спонукає читача задуматися над істинними цінностями людського існування. Оповідання сповнене якоїсь невичерпної життєвої сили, енергії, радості від кожної прожитої хвилини. Юний герой усім своїм єством відчуває неповторність людського буття; його світовідчуття близьке до тичининського кларнетизму: «Грицько вужем вислизає з хати надвір, а надворі – сонце в небі схоже на велетенський барабан, саме небо – наче синє море штормить у безмежній високості, на деревах бруньки бубнявляють, шпак на яворі за хатою солодко щебече – мало не захлинається від свого солодкого співу, білий півень з калиновим гребенем сурмить у дзвінку-предзвінку сурму. Весна!». На думку Наталі Резніченко, головна письменницька пристрасть Гуцала – світ душі, яка лише починає усвідомлювати себе, дошукується відповідей на силусиленну запитань, яка вглядається в цей загадковий світ, бачить його очима чистими й люблячими.

В основу оповідання «Чорнобильська дівчина Калина» покладено зворушливу історію першого кохання. З надзвичайною делікатністю Євген Гуцало спромігся відтворити зародження високого почуття. За емоційним настроєм і проникливістю у відтворенні людських стосунків це глибоко ліричний твір. Юні герої Калина та Любомир розлучаються не через непримиренні конфлікти між їх родинами; навпаки, Любомирова мати щиро співчуває бідолашній дівчинці: у Калини «кров порчена стала, а коли порчена кров, то й світ білий не милий, то й жити не хочеться».

Безперечно, промовисті імена героїв не випадкові. Обидва імені досить рідковживані, і це розуміють самі персонажі. Знайомлячись, діти виявляють великий подив: жоден-бо раніше такого імені й не чув. Абсолютно прозорою є етимологія слов'янського антропоніма Любомир – «той, хто любить світ». Це ім'я дуже пасує хлопчиківі, для якого все, що його оточує, є невичерпним джерелом радості. Хлопчик щиро захоплюється й шумною грозою, і несподіваною появою лебедів, і зустріччю з лисицею, і весіллям, і несвоєчасним каштановим цвітом.

Ім'я Калина – «скорочений варіант (без сумніву, під впливом загального слова калина) офіційного імені Калінікія». Загальновідомо, що «калина – символ вогню, сонця; неперервності життя, роду українців; України, батьківщини; дівочої чистоти й краси; вічної любові, кохання, вірності; гармонії життя та природи; материнства; плодючості; символ нескореності та стійкості; українського козацтва; незрадливої світлої пам'яті; єдності нації; потягу до своїх традицій, звичаїв». На такому рівні сприймання юна Калина є втіленням

України, її трагічної долі. Але ми віримо, що наша батьківщина вистоїть, відродиться, і здорова Калина ще назбирає терпких ягід разом із Любомиром.

Віталіна Кизилова справедливо зазначає: «Апеляція до світу дитини у творчості письменника не випадкова: дитинство ж бо є першоосновою людського життя, завдяки вродженому інстинкту відчувати добро і зло, щирій наївності, емоційній простодушності й довірливості, умінні бачити звичайні речі як незвичайні руйнуються будь-які ідеологічні табу, відкривається можливість поглянути на нескінченний світ, вивищитися над буденною сірістю, моральною забрудненістю, увиразнивши при цьому контраст дитячого й дорослого світобачення і світосприйняття».

Трагічне оповідання «Рудня» сповнене авторського болю за передчасну смерть хлопчика Савки-Савки. У пошуках пропалої собаки Вовка юний герой необачливо прямує на Рудню – велике місцеве болото, отруєне газом із недалекого заводу. Страшними провісниками неминучої біди стають моторошні картини конання знесилених тварин, яких хлопчик бачить в останні хвилини свого недовгого життя: ворони, коня, зайця. Сама загибель Савки показана з висоти польоту шуліки, котрій здивовано «приглядається до обривів, до гаю, до польових доріг, до заводських труб, до болота. Бачить лежачого коня, бачить півживого зайця. А де оте чудне головате й рукате, що борсалось в болоті? Немає, зникло, болото блищить латками води».

А невблаганна трясовина, мов язичницька сила, вабить до себе нових жертв: на Рудню весело біжать дівчинка в білому платті й великий чорний пес... Акцентуючи на білому кольорі дитячої сукні й на чорному забарвленні собачої вовни, автор підкреслює не тільки чистоту й невинність дитячої душі, а й надзвичайну вразливість та крихкість людини перед темною стороною життя: «І ген унизу біжить дівчинка в білому, й чорний собака біжить за дівчинкою. Вони поминули сільську околицю, вони біжать вибалком на болото, на дівчинці розвівається біле плаття, собака мерехтить чорною вовною. Біжать так, наче знають, куди квапляться. А то зупиняються, граючись. Наче й зовсім не знаючи, куди квапляться. А то знову біжать – дівчинка в білому й чорний собака. Біжать на болото. На Рудню». Лідія Ходанич-Повх зауважує: «Письменник не приховує від дитини темного боку життя. Смерть присутня, смерть всюдисуща, це тінь усього живого, світлого, рідного. Життя як червоне та чорне в узорах сорочки чи рушника».

В оповіданні «Дитя від стронцію» порушується досить неоднозначна проблема. Молода вдова Ганна Михайлівна носить під серцем дитину від її дочасно загиблого чоловіка, пожежника з Чорнобильської АЕС. Звістка про майбутнього племінника дуже тішить Мар'яну, яка оточує невістку зворушливою турботою: ліпить для неї вареники, годує сметаною, приносить їжачка. Школярка мріє, що син її братика виросте таким сильним та сміливим, як і його батько. Звістка про переривання вагітності стає для дівчинки страшним ударом. Та переживши жахливий стрес, мужня героїня демонструє неймовірну силу характеру. У розв'язці твору Мар'яна, віддана пам'яті брата-ліквідатора, дає собі клятву: «Я сама колись народжу. Народжу такого хлопчика, як мій брат Василь. І ні в кого не проситиму. І він буде схожий на мого брата, бо і я ж схожа на Василя».

У книжці «Діти Чорнобиля» Євген Гуцало замислюється над катастрофічними наслідками фатальної атомної аварії для нашого народу. Виразно показуючи, як невідворотна біда понівечила життя й душі маленьких українців, прозаїк закликає всіма силами берегти й плекати дитячу чистоту, ніжність, відкритість, бо Чорнобиль увійшов у кожен дім, і всі ми його діти.

2.3. Григоренко І. В. Концепти вини та винного у Чорнобильській катастрофі в українському мистецькому наративі пізньорадянського періоду (на матеріалі поем І. Драча та Б. Олійника)

Можна стверджувати, що особливий Чорнобильський наратив у літературних текстах як глобальне художнє осмислення та стратегічні способи репрезентації подій довкола

катастрофи (осмислення причин, пошук винних, їх рівень провини, наслідки, висновки з трагедії) сформувався вже через рік після трагедії. Для Радянського Союзу це відбулося відносно швидко, адже великі трагедії українцям – громадянам цієї держави – обговорювати відкрито було «дозволено» зі значним часовим зсувом. Так, про Голодомор українські письменники почали писати перед розпадом СРСР (практично через 60 років), про сталінський терор – частково після XX з'їзду партії (практично через 20 років). Про Другу світову війну українські митці після гіркового досвіду авторів «Любіть Україну» (В. Сосюра), «Україна в огні» та «Повість полум'яних літ» (О. Довженко) писали скупі, підкреслено героїчно і пафосно, щоб запобігти закидам радянських критиків про колабораціонізм.

У пізньорадянській період тиск комуністичної партії на українське письменство помітно послабився. Трагедія Чорнобиля стала однією з ключових тем світової публіцистики і художньої літератури. Масштаби катастрофи не давали змоги партійному керівництву уникнути розголосу і в межах Союзу – тема науково-технічного прогресу, провідної ролі партії більшовиків Радянського Союзу у підкоренні Космосу та мирного атому в художньому наративі змінилась гірким болем розчарування. Практично за рік-два відбулася доволі різка зміна усвідомлення Людиною себе у Всесвіті, подібно до того, як це сталося у добу Відродження та Бароко (зауважимо, що у Ренесансі остаточне усвідомлення ідеї Vanitas тривало приблизно півтора століття). Ця трагедія, зрозуміло, стала ключовою темою не тільки громадських обговорень, але й активізувала рефлексію, філософські роздуми про її причини серед мільйонів пересічних громадян. Художня література як особливий вид мистецтва також поринула в обдумування причин і наслідків трагедії, пошуку Винного, усвідомлення Вини кожного у трагедії.

Схожий до ренесансного світоглядний злам відбувся після Чорнобиля у мистецькому наративі українських радянських письменників Бориса Олійника та Івана Драча. Іван Драч зізнавався, що у радянські часи він написав цикл віршів «Подих атомної доби», де оспівував будівництво атомних станцій: «А мені, а мені, славослову, Вас-бо славив, дурний вертопрах, Відібрало розбещену мову, І німотствую геть у віках» («Чорнобильська Мадонна»). «Я ніколи не задумувався над можливістю вибуху. І коли сталася аварія, я сприйняв це як свою вину за оспівування. Мій син, будучи студентом, отримав променевою хворобу, працюючи на ЧАЕС. І тому цей біль, Чорнобильський біль, спонукав мене до написання поеми «Чорнобильська мадонна», – розповідав Іван Драч у інтерв'ю Іb.ua.

Одним з перших документальних фільмів, відзнятих протягом ста днів після трагедії, стала хроніка режисера і оператора Володимира Шевченка «Чернобиль. Хроніка трудних недель» (1986). Автор фільму помер від променевої хвороби через рік. Після демонстрації фільму радянським телебаченням з'явилися і перші літературні твори українських авторів про Чорнобиль, наприклад «Вибух» С. Йовенко (1987), «Чорнобиль» Ю. Щербака (1987), «Марія з полином у кінці століття» В. Яворівського (1988) та ін. Трагічно-філософське наповнення цих текстів звільнило наратив радянської літератури доби соцреалізму від ключового принципу – показувати не те, що є насправді, а те, яким би його хотіли показати громадянам Союзу. Партійно прикрашена радянська «дійсність» у творах соцреалістів стрімко почала втрачати позолоту «правдивості», відкриваючи читачам гірку істину.

Через два роки по трагедії в українській літературі майже одночасно з'являються дві поеми: «Чорнобильська Мадонна» і «Сім» – різні за формою і такі близькі за пафосом. Автори цих поем Іван Драч та Борис Олійник розмірковують: чому це, за що це, чому саме з нами.

Поема І. Драча вибудована навколо вселенського образу Жінки – матері-страдниці, що страждає від власних дітей. Поему побудовано з 25 окремих різножанрових і різнопланових розділів, поєднаних ключовим концептом – Катастрофа, її причина та винні. При цьому автор не вдається до опису самого вибуху, а прагне висвітлити наслідки події крізь призму материнського горя. Радіація, яка завдала непоправної біди людям, втілена в метафоричному образі Солов'я-Розбійника (свист лічильників Гейгера):

«В Прип'яті порожній Соловей-Розбійник,
Як вибійник ночі, сам-один живе [...].
Його ловить армія й лисі академіки,
І японські роботи і япономать,
Всі стратеги й тактики у вогні полеміки
В саркофаг намірились Солов'я впіймать.
Альфа, бета з гамою – невидимі промені,
І він теж невидимий – Лисий Соловей...».

У поемі «Чорнобильська Мадонна» згадано реальний суд над шістьма особами, причетними до трагедії, відомо, що трьох із них таки визнали винними (Дятлов, Фомін, Брюханов). Але Поет бачить ще одного винного – керівництво держави. Іван Драч порівнює партійно-державних ієрархів, чиновників від науки із біблійним царем Іродом:

Ні! Ти зориш на нас з висоти,
Науки длань над нами розпростерши.
Все зекономив? Совість!? Честь!? ...
... Длань керівну над нами розпростерши,
Так, ти вгадав, знак Виродження – Ти,
А не Відродження, такий підлотний вирід...

Борис Олійник у поемі «Сім» також згадає шістьох, причетних до трагедії, але на цей раз не винуватців, а спасителів – перших пожежників (В. Кібенко, М. Ващук, В. Ігнатенко, М.Титенко, В.Тищура, В. Правик). Але є і сьомий герой – Володимир Шевченко, той, хто одним з перших показав світові зруйнований реактор, автор документальної стрічки. Поема «Сім» складається з семи розділів, які пов'язані між собою ключовим концептом. Як і в поемі Івана Драча, ключовий концепт – це Катастрофа, її причина та винні. Поема вибудована у формі напруженого діалогу-дискусії між Автором (Поетом) і чорним Круком (у фольклорі віщуном смерті), в ході якої розкривається основний концепт твору. Водночас Крук є альтер его ліричного героя (збірний образ людства):

«Я – з'ява страшніша. Я – з кості твоєї
І шкіри.
Колись величавсь песимізмом і вельми
Цінивсь,
Так ти ж мене зраджував стільки, що,
втративши віру,
Я з жовцю злигався. І маєш нащадка –
Цинізм».

Розмірковування ліричного оповідача про винних у трагедії, його рефлексії вини відштовхуються від трагічних подій – голод 1932 – 1933 років, жорстокі сталінські репресії. Таким чином автор прагне показати непримиренне протистояння добра і зла у душах українців від козацьких часів до сучасності. Водночас Борис Олійник, на відміну від Івана Драча, намагається виправдати партію, пробує поєднати непоєднуване – комуністичну догму та національні цінності, виправдовуючи радянську владу шляхом «поділу» вини між капіталістичними країнами і СРСР:

«Нещадний однаково атом
Що в них над Гудзоном,
що в нас над билинним Дніпром!
Однаково ділиться він до межі рокової.
Чи відаєш ти, що за нею гряде з пелени,
Коли над планетою виросте гриб сатани,
Посіяний сліпо з твоєї гордині людської?!»

Отже, в поемах «Чорнобильська Мадонна» та «Сім» відбувається своєрідний діалог-полілог автора з самим собою, читачами, людством навколо ключового – причини трагедії, пошуку винного і усвідомлення вини. Проте у Івана Драча поема – це плід каяття, а

у Бориса Олійника – гірке намагання виправдатися: не зняти провину з Союзу, але розширити її на всі країни світу. Ліричні герої-оповідачі в обох поемах рефлексують навколо концепту винного у катастрофі, усвідомлюючи, що винні всі, і вони також серед винних, бо винне людство: винний – не тільки той хто отримав вирок, але й той, хто усвідомив вину.

2.4. Демченко С. А. Специфіка втілення концепції родинного виховання Г. Сковороди в романі «Марія з полином у кінці століття» В. Яворівського

В. Яворівський належить до розряду тих сучасних українських письменників, які органічно поєднали у своїй творчості найкращі здобутки своїх попередників і внесли власне бачення долі нашого народу до ніби вже знайомих тем. На думку П. Осадчука, у ряді творів цього письменника «потужне авторське висвітлення й освітлення життя, що захищає й утверджує неминущі людські цінності й благородні ідеали».

Схвальний відгук О. Гончара на першу збірку творів торкався передовсім стилістики: «У кращих його новелах слово звучить соковито, пружно. Народна мова має для нього велику естетичну цінність, він тонко відчуває її красу, і, безумовно, знаходить радість у тому, щоби відкривати все нові барви й відтінки рідної мови... природа в нього одухотворена, живе своїм, особливим життям, здатна захлинатися радістю, відчувати біль... Розум, душа і совість, відповідно до народної моралі, слугують основою людської повноцінності, і новеліст із синівською чутливістю прислухається до цих одвічних оцінок усього сущого».

В академічному виданні «Історії української літератури ХХ століття» (за загальною редакцією В. Дончика) висвітлено найзагальніші штрихи життєвого й творчого шляху цього письменника й передумови написання кількох повістей та романів, зокрема. Стосовно того, як «Марія з полином у кінці століття» перетворилася на велику авторську покуту: «На початку 70-х років у колишньому глухому. Але живописному закутку Полісся – Чорнобилі розгорнулося будівництво «мирної» атомної електростанції. Спокусившись «надсучасною» проблемою, молодий письменник їде на будову, занурюється в «біографію» атома та його творців і пише романхроніку «Ланцюгова реакція» (1978). З гіркотою він зізнається згодом, що, мовляв, «якби було хоч якесь маленьке знаття про те, як примітивно будувалися ті станції. Що відбувалося за «кулісами».

Дещо дивно, що значно більше ми знаємо про нього як про політика й громадського діяча (депутата Верховної Ради), і значно менше – про особливості його поетичних і прозових творів.

З-поміж найсвіжіших літературно-критичних матеріалів маємо праці Я. Голобородька «Сюжети й реалії кінця ХХ ст. (про збірку В. Яворівського «День переможених» та «У фреймі актуального слово факту (про нову книжку В. Яворівського «День переможених»)).

До 60-ліття письменника з оглядом основних здобутків мистецького плану підготували матеріали П. Осадчук, Р. Кулик, М. Якубовська. З цієї розвідки маємо змогу почерпнути маловідомі сторінки життєвого й творчого шляху В. Яворівського, зв'язку його творчості зі Львівщиною, перипетіями політичної кар'єри та про кращі здобутки за останнє десятиліття. Серед найближчих творчих однодумців називалися Ірина Вільде, Роман Іваничук, Ніна Бічуя, Сергій Данченко, Богдан Ступка, Федір Стригун та інші митці. На зламі століть, на історичному роздоріжжі вони гуртом шукали виходу з тієї разючої кризи, у якій опинилася молода держава, звертаючись до кращих здобутків своїх попередників, і передовсім – до багатющої спадщини українського мандрівного філософа Г. Сковороди.

Натомість абсолютно адекватною до поняття «неорана нива» залишається спроба реконструкції духовних інтенцій концепції родинного виховання Г. Сковороди в романі «Марія з полином в кінці століття», якій і присвячується наше дослідження.

Григорій Сковорода був живим свідком руйнації козащини й української системи освіти ХVIII ст., поневолення наших предків російським царатом, і це наклало неповторний відбиток на його світогляд, де теорії родинного виховання й «сродної» праці давали практичні поради для сучасників мислителя з питань збереження національної (родової) ідентичності. Докладно концепції освіти й виховання Г. Сковороди викладені в нашому доробку «Ідеї родинного виховання в параболах Г. Сковороди «Вдячний Еродій», «Убогий Жайворонок», а також у книзі «Історія української школи й педагогіки» за упорядкуванням О. Любара, М. Стельмахович, Д. Федоренка.

Уважне аналітичне дослідження змісту роману «Марія з полином в кінці століття» наштовхнуло нас на роздуми про причини й наслідки трагедії на Чорнобильській атомній підкутом зору порушення споконвічних українських традицій родинного виховання, тим більше, що «багато сучасників роману... скалічені Чорнобилем, передчасно перебравися в інший світ, не доживши до нормальної тихої старості», а ті, хто ще живий, але має «чорну мітку», злим і нетихим словом згадує пережите. Один із свідків ліквідаційних робіт з розпуки сказав: «Ми зі своїм Чорнобилем нікому не потрібні...».

На шлях самознищення ми стали давно, а от «на складному і болісному шляху нашого повернення з манівців історії до самих себе» ми будемо лише тоді, коли гіркі уроки й помилки не будуть повторювати наші нащадки: «не випадково в романі «Марія з полином у кінці століття» саме діти залишаються жити: Одарчині – Руслан і Ліда, Миколчині – Тарасик і Олеся. Доля розкидала їхніх батьків. Кинула у вогненне пекло реактора. А дітям належить життя – покута за гріхи батьків і продовження самого життя. Бо доки є діти, нехай із печально-сумовитими оченятами, як у Миколчиного Тарасика, – життя триває». Та малооптимістичними видаються останні рядки роману, де в символічно-пророчому ракурсі зображено дитячі забави у приміщенні краєзнавчого музею з експонатами: «Тарасик спершу накричав на молодших, але самому нестерпно хотілося залягти за кулемета, одягнувши солдатську каску... Ніна розкручувала великий шкільний глобус, він поскрипував, мигтів строкатими материками, морями й океанами, на голові в неї стреміла легенька, з пап'є-маше княжа корона, босі ноги стояли в дерев'яних капцях. Глобус розкручується й розкручується, перетворюючись в суцільну миготливу кулю. На якій уже не розрізнити ні кордонів, ні держав, ні кольорів... Руслан... Одягнув будьонівку і затис у руці козацький пістоль, цілиться в засвічену електричну лампочку над головою... Ліді дістався незграбний макет атомного ядра і кам'яна сокира з новим держакон». Гра Тарасика зі списом закінчилася тим, що на друзки була розбита єдина лампочка й моторошна темрява добряче налякала малих бешкетників: «Вони скористалися безмежною волею і покарані за це». І тільки серце старої Марії болісно відгукнулося на переляканий дитячий галас: «Я осьдечки. Жива! Потерпіть. І заспокою. Й приголублю. І – всиплю як слід. А тоді пожалію знову». Знала мати-берегиня, що атомний бумеранг, випущений старшим сином Олександром, повернувся до внуків і вразив у найболючіше...

Відчуття назріваючого невідступного вимирання роду Мировичів постає перед нами з перших сторінок твору. Сумна картина дороги на сільській цвинтар приголомшує гнітить нас: «Коріння дебеле, жилаве коріння на піщаній сільській дорозі. Наче йому тісно там, під землею. І воно важко випручується на поверхню. Посічене гусеницями тракторів, колесами возів і вантажівок, кимось зозла порубане сокирами й лопатами, але живе. Пошрамоване, покручене. На свіжих ранах виступають бурульки живиці. Дорога наче вимощена корінням,

тут можна проходити у найбільшу негоду». Таким вельми ушкодженим «корінням» роду Мировичів стали колишній голова сільської ради Іван та його дружина Марія.

Копачі, риючи могилу, всупереч давньому звичаю говорити про покійників тільки хороше, в присутності глухонімого Федора, наймолодшого сина подружжя, лихим словом згадували про подружні зради Івана, його пристрасть до горілки, якої, мабуть, «з цистерну випив» та про велике терпіння жінки, що заради дітей зносила все з покірністю євангельської Діви й до останнього лишалася поряд. Догляд за хворим на рак, господарство, щоденні клопоти біля Федора – все на одну пару жіночих рук. Старші діти розлетілися з родинного гнізда. Первісток Сашко вже академік. Автор проекту дешевого атомного реактора, «безпечного, як самогонний апарат... уже понад два десятиліття спокійненько (ну, не без невеликих технологічних вибриків), ганяє турбіни на багатьох атомах держави, продукуючи найдешевшу в світі електроенергію», по характеру авантюрний, трудоголік, але – безвідповідальний кар'єрист. Коли уряд прийняв рішення про спорудження атомної станції поряд з рідними Городищами, у нього навіть серце не тьохнуло від передчуття ймовірної біди, яка винищить увесь його рід, знівечить братів, покалічить долю племінників, односельців, занастить перспективу українців: «працював як заклятий... про реактор Мировича злословили, називали його дилетантським. Сашкові й самому такий блискавичний успіх здавався примарним, чекав: ось-ось його розвінчають і висміють, і він, ославлений, повернеться у свої глухі Городища викладати фізику в школі. Але могутня адміністративна машина вже підхопила проект, реактор Мировича коштував лише півмільярда карбованців... державі потрібні були атомні електростанції, щоб забезпечити електрикою країни Варшавського Договору, хтось «на самій горі» похвалив його, сказав президентові Академії наук, щоб той приголубив обдарованого вченого. Мирович отримав державну премію, опозиціонери замовкли». Недалекоглядний і самовпевнений над міру, дещо обмежений і честолюбний, Олександр Іванович пишався Зіркою Героя Радянського Союзу, мріяв про звання академіка, будував нові атомні станції, мінуючи, ніби сапер, дорогу в майбуття. На похорон батька «бивиб» у райвиконкомі продукти на поминки, а от з музикою вийшла накладка... Знаючи про свій авторитет, не хотів сам розстаратися, проте добре умів нагинати інших. Після поховання тата за родинним столом виступав, як на партійних зборах, за звичкою, без сердечної теплоти й щирості, а потім – ніби відкупився пачкою грошей: «Розпоряджайтеся, мамо, як знаєте. На дев'ять днів, я, мабуть, не приїду, буду в Угорщині, а на сороковини зустрінемося. Тоді буду довше». Любив перекласти клопоти про здоров'я рідних на плечі інших. Як з'ясувалося з часом, якби не кар'єризм Олександра Івановича, його прагнення дотягтися будь-яким чином до вищих щаблів влади, то брати, сестра, племінник не стали б заручниками атомного апокаліпсису в Прип'яті, тож і мама Марія не покинула б рідну домівку під загрозою радіаційного випромінювання. Та й родинна годувальниця корова Мавра не поглинала радіонукліди зі свіжих пагонів чорнобиля, який раніше за інші рослини «зазеленів обіч дороги, а тут, на цвинтарі, найдужче».

Інший син подружжя Мировичів Микола працював на атомній електростанції оператором. Готуючись до батькового похорону, власноруч розвантажувач прицеп із гноем, незважаючи на ошатний одяг і лайку дружини Людмили, яка, гендлюючи в елітній крамниці й маючи «навар», на поминках постаралася прибрати до своїх рук гроші, залишені Сашком. Знаючи про надмірну меркантильність подружжя, Марія бідкалася: «Тільки й чути від вас: гроші, гроші, борги... За гроші й на реактор пішов, і на підробітки нічні в рибальську бригаду, де мало не втопився. Скільки ж вам їх треба?». На скарги Людмили про непрактичність Миколи стара Мировичка згадала: «Я вже вірила, що по війні залишилася на білому світі з Сашком – сиротою. Сповідання мала, що Іван безвісти, десь в Австрії. Уже змиралася з долею. Запрягла себе в тяжку роботу й мовчечки, як худобина, тягла її, щоб

упасти і заснути на кілька годин і починати знову. А він, Іван мій, прийшов. Отамо, на березі річки, де зарості чорнобилю, я його побачила. І ноги мої підкосилися. З того чекання й молодого чорнобилю наш Микола...Єдина дитина, яку ні я, ні тато жодного разу не вдарили». Мама серцем відчувала, що до погібелі синові залишалося зовсім мало. Дружина зраджувала Миколі, той же мовчки терпів... не було гармонії в родинних стосунках, і це не могло не тягнути за собою фатальних наслідків. Коли вибухнув енергоблок на електростанції, він загинув першим. Його донька Олеся, випускниця медичного училища, надавала допомогу потерпілим під час аварії. Першу ніч з нареченим провела на природі неподалік від зруйнованого реактора й отримала, за авторськими натяками, велику дозу радіації та в перспективі – безпліддя... Чорною примарою над сім'єю Миколи нависла загроза винищення, а ще – жорстока покута онуків Івана за порушення заповітів «Не побажай...», «Не чини перелюб...».

Молодший за Олександра Григорій, як і покійний батько, приносив чимало мамі прикрощів, бо віддавав перевагу легким стосункам з жінками без шлюбних обов'язків. Капітан пожежної служби, «франт» і «жигун», бабій: «Побачивши нову жінку. Він спалахує, натхненно обожнює її в своїй уяві. Ідеалізує.. а тоді.. не відчувши тепла духовного (чи душевного). Переживає спустошення, іде на розхолодження». За життя старий Минович пишався ним і виправдовував його поведінку: «Я, телепень, вженився у дев'ятнадцять, зав'язав з тобою, Маріє, віку. То хай Грицько погуляє. І за мене, дурного, відгуляє. Хай і моя кров погарцює в його жилах...». Ніякі мамині бідкання не могли змінити синову поведінку. Та коли трапилась аварія на ЧАЕС, він став гасити пожежу одним із перших, «вихопився на верхній край стіни реактора». Смертельна доза радіації позбавила Грицька можливості продовжити рід. Це ж кляте опромінення спричинило променеви хворобу й передчасну смерть.

Чи не єдиною надією мами Марії Миновички мала стати донька Даринка, проте її доля склалася не вельми щасливо. Засиділася в дівках, заміж вийшла за сильно питущого вдівця з двома дітками. Коли прийшла звістка про батькову смерть, Одарка підхопила Руслана й Ліду та подалася в Городищі, не дочекавшись повернення чоловіка (його вкотре п'яного забрали до міліції).

Вибух на атомній електростанції застав її вдома – посеред ночі прокинулася, щоб вкрити дітей і Степана, потім – хутко взялася до роботи по прибиранню прибудинкової території. За нагальної потреби кинулась евакуювати дітей з небезпеки: «Перші кілометри діти бігли за Даркою, вихоплювалися вперед, а потім зарюмсала Ліда – черевичок натер ногу. Взяла дочку на плечі. Потім Тарасик з Русланом відстали. А далі сіра лісова дорога з латками ранньої зелені, піт, що застусь очі, втома, страх («Тільки б не впасти. Не заночувати в лісі!») Клала сонну Ліду під деревом. А сама поверталася до хлопчиків. Гуло тіло, хотілося прилягти, склепити очі. Спиралася спиною на стовбур сосни, відпочивала і йшла далі. Розірвала надвоє свою хустку, прив'язала до неї тичку собі за спиною. Посадила на неї Тарасика й Руслана, Ліду несла на руках. Між стосами дров розгледіла: однокінний візок, навантажений колодами, зламане заднє колесо... Розвантажила дрова, перенесла на візок дітей... впряглася в нього і потягла безконечною лісівкою: кудись та доведе». З останніх сил, на межі можливого долала перешкоди... про старшого брата навіть не згадувала, бо розуміла, що на татових поминках він лише роздавав обіцянкицяцянки. Рятувалася сама й діток вихоплювала. Як могла. Але скільки ж у жінки сил, щоб тягнути на собі трьох – Тарасика, Ліду й Русланчика?.. а над ними й між ними – невидимі всюдисущі смертельні промені, байдужі, нещадні... Автор обережно натякнув, що надії порятунок не лишалося...

Усе це добре розуміла вісімдесятилітня Марія й вельми вболівала за долю нащадків: «Що буде з тобою роде мій? Розірвало. Розкидало тебе. Наче велику й страшну війну

пережили, з убитими, пораненими, пропалими безвісти. І без землі залишилися, ніби програли цю війну. Злі язика кажуть, що Сашка можуть посадити, зняти з нього Героя. Невже тільки Федь зостанеться, бо всі вони були там? Невже тільки Федір? Він не зможе розказати нікому, хто ми такі, Мирівичі. Які? Як жили? Що сповідували? Чому зникли?...». Образ найменшого сина-каліки згідно з авторським задумом переростає в символ цілого українського етносу. І тільки вогонь свічки, запаленої в рідній оселі, дарував березині роду скупі втіхи й надію. Федір же, як постала гостра потреба, опроміненому Григорію віддав для пересадки кістковий мозок...

Разом із сім'єю Мирівичів прийняли на себе тягар біди інші мешканці Городищ. Прип'яті. Наталка, наречена Григорія, з дозиметром в руках знімала показання по забрудненню радіацією, не маючи навіть захисного хімкостюму. Персонали лікарень з ризиком для власного життя надавав посильну допомогу потерпілим. Жахливі картини божевілля, втрати здорового глузду від великих доз радіації. Некеровані поранені опромінені працівники атомної електростанції, бригад пожежників і «швидкої допомоги», біженці, хаос при евакуації... Занедбані й залишені без догляду школярі, порожні атракціони, спустошені дитячі майданчики, покинуті напризволяще селянські садиби й безлюдні вулиці – кожна деталь увиразнює безповоротність втрат і всюдисущість невидимої смерті, яка чигає по місту, в лісі, на воді, мандрує світом разом з хмарами й дощовими краплинами... Це був справжній український Апокаліпсис: «І засурмив третій Ангол, – і велика зоря спала з неба, палаючи. Як смолоскип. І спала вона на третину річок та на водні джерела. А ймення зорі тій полин. І стала третина води, як полин. І багато з людей повмирали з води, бо згіркла вона...» (Глава 8 Об'явлення Св. Івана Богослова). За умов панівного атеїзму тільки за допомогою іносказання й натяків письменник міг передати власне розуміння національної трагедії, причин та фатальних наслідків з перспективою на повне вимирання: «За те, що вони покинули Закона Мого, що я дав перед ними, і не слухалися мого голосу, І не ходили за ним, за Законом, а ходили за впертістю серця свого... Ось Я їх, цей народ, полином нагодую й водою отруйною напою! І розпорошу – Я їх серед народів, яких ні вони, ні батьки їхні не знали, і пошлю Я за ними меча, аж поки не вигублю їх!» (Книга пророка Єремії, Глава 9, вірші 12-15).

Рання й жадана весна 1986 р. обіцяла життя й цвітіння, бурхливу радість запліднення й продовження роду. Затьмарив усе тінню вимирання й смерті цілком закономірний і рокований вибух четвертого енергоблоку ЧАЕС, збудованої за дешевим і авантюрним проектом. Напередодні травневих свят експеримент з понаднормованого вироблення електроенергії переповнив чашу Господнього Всетерпіння...

П. Осадчук зауважив, що «Ми впізнаємо в персонажах творів Яворівського знайомих, близьких і далеких. Це типи, яких понад десять років тому В. Яворівський не зміг ввести в свою таку ущільнену, предметну прозу, що бухає пристрастями, здригається від проклять і плачу, якими переповнене сучасне життя». Економічна руйнація Радянського Союзу була спровокована деформацією повноцінних людських стосунків, передусім на родинному рівні. Не будучи фаталістом за своєю природою, письменник з великою часткою прозорливості Сковродинівського типу узагальнив трагедію родини Мирівичів і підніс її до рівня національної. Роман «Марія з полином у кінці століття» закликає нас «орієнтуватися на оновлення й удосконалення духовного світу людини, на виховання високоморальних, богобоязливих, благочестивих, працелюбних громадян, які шанують батьків, звичаї, традиції, обряди свого роду».

Перефразовуючи М. Якубовську, яка визнає, що В. Яворівський «часто обирає об'єктом художнього зображення грань життя, за якою починається новий виток». Родинний апокаліпсис Мирівичів має, за Божим задумом, трансформуватися в Нові господні зерна, бо

кукіль вже відсівається. Своїм твором автор засвідчує власну потребу в катарсисі, сповіді перед рідним народом (як у Д. Павличка в «Покаянних псалмах»: «Прости мені, Боже, гріхи немалі, що вчинив я з любові до своєї землі...»), й закликає нас прилучитися до живодайних джерел практичної філософії Г. Сковороди.

2.5. Дзюбенко О. В. Відлуння Чорнобильської аварії в творчості українських письменників

Несе сива чорнобильська мати
Цю планету... Це хворе дитя!

І. Драч

Чорнобильська катастрофа – екологічне лихо, що сталося 26 квітня 1986 року. Руйнування четвертого енергоблоку мало вибуховий характер, наслідок чого було викинуто в навколишнє середовище велику кількість радіоактивних речовин. Найбільша в історії людства на той час катастрофа показала небезпечність легковажного поводження з природою. Суспільство вперше зустрілося з проблемою боротьби з ядерно-радіаційною аварією такого масштабу.

Не існує на світі жодної людини яка б була байдужою до даної проблеми. Тому величезна плеяда Українських письменників не могли стояти осторонь цього глобального екологічного лиха.

Проблеми чорнобильської катастрофи, радіонуклідного забруднення атмосфери, гідросфери літосфери, стан флори та фауни, віддалені генетичні наслідки йонізуючого впливу, моральний стан переселенців, відважність ліквідаторів у своїй творчості піднімав класик української літератури – Євген Гуцало – «Діти Чорнобиля», «Чорнобильська дівчина Калина», Микола Луків «Покинута хата»:

На пустощі дикім росте бузина,
Сіріє край поля хатина сумна.
Облуплені стіни, полин, спориші,
Не видно й не чути навкруг ні душі...

Володимир Матвієнко, «Монолог у дорозі з Чорнобиля. Пекло», Борис Олійник «Сім», Катерина Мотрич «Молитва до мови», Юрій Щербак «Спадщина Чорнобиля в ХХІ столітті», Олесь Гончар «Подих кінецьсвіття».

Валентина Козак у своїй збірці «За Україну молюсь» – присв'ячена вшанування пам'яті загиблих героїв-пожежників, солдатів («Змієборців»), материнська ревна молитва за потерпілих унаслідок катастрофи ЧАЕС 1986 року.

Поетеса в своїй творчості неомінає жодної проблеми, яка пов'язана з техногенною катастрофою. Так в творі «Остання висота»:

Коли полягали ми спати,
Квітневі дивилися сни,
Не спали пожежні,
Не спали солдати:
В атаку на полум'я йшли!

З кожним роком час невпинно віддаляє нас від сумної дати аварії у Чорнобилі, але від цього анітрохи не зменшується повага та пам'ять про людей, які пройшли через війну з радіацією. Вони самовіддано працювали над ліквідацією наслідків аварії і ціною свого здоров'я, а іноді й життя врятували від ядерного лиха не лише Україну, а й увесь світ.

Священна пам'ять про всенародний подвиг, що ніколи не зітреться з історії, не згасне у віках.

А в батька мого
Є тавро – «ліквідатор».
Про це говорити не варто багато.

Це – мамині сльози,
Це – цвинтар дитячий,
Це – люди-чиновники
Часто невдячні.
Це – сиве волосся
В бабусі на скронях.
Це – донечка рідна
У батька в долонях.....

Присвячую своєму батькові Сивак Володимиру Дмитровичу

Найбільшому радіаційному впливу піддалися природні й аграрні екологічні системи в 30-кілометровій зоні ЧАЕС. Після аварії на ЧАЕС найбільше радіація вразила 28 районів Полісся – північні райони Київської, Житомирської, Рівненської, частково Волинської та Чернігівської областей. Відомо, що на цих територіях – понад 2000 сіл, з яких 55 було відразу відселено в травні 1986 р. переселенців з Чорнобильської зони приймала переважно Київщина. Південь Житомирщини на дав притулок людям північних районів області. За рівнем забрудненості поліська територія поділяється на 4 зони. Зовсім неможливе проживання у першій і другій.

Практично відразу після аварії, 27 квітня, почалася евакуація жителів населених пунктів, що потрапили в зону радіаційного забруднення. Усього до середини серпня з 81 населеного пункту України було евакуйовано 90784 осіб. І ще близько 25 000 осіб із 107 населених пунктів Білорусі.

Людей вивозили із забрудненої зони. Важко було їм покидати свої рідні місця. Але залишитись – означало померти. Села стали спустошеними.

... а села нема.
Втекло кудись село,
Було колись село,
Життя колись було...
Впала з неба додолу потривожена ангелом зірка,
Покотилась до обрію, збурила зоряну синь.
На душі стало сумно, на устах стало солоно-гірко,
Бо Чорнобиль – трава – не полин.
Чом же ти, Україно, материнська вербова колиско,
Знов така мовчазна, мов обпалена груша стоїш?
І течуть твої сльози, і болять твої рани так близько.
Чом не просиш у Бога здоров'я для діток своїх?
Ти завжди була з Богом, не нужденна ні хлібом, ні сіллю.
Як же ти допустила, щоб скалічили душу твою?
Впала з неба зоря, покотилась Чорнобильська зірка...
Сіра осінь прийде, готуватись до вічності треба,
І петля радіації стягує шию твою.
Встань, моя Україно, простягни свої руки до неба.
Знай, що Бог ще чекає молитву твою.

На сьогоднішній день 2,5 мільйона людей проживає в забрудненій зоні, з них вісімсот тисяч дітей. Смерть 35 тисяч людей пов'язана з аварією на ЧАЕС та її наслідками.

Так в творі «Спитай дитино» Валентина Козак пише:
Прийду в село, спинюся край городу,
Тут рідно пахнуть кріп і полини.
Якщо забуду, звідкілля я родом,
Хай нагадає спалах купини!..

Сучасний класик Іван Драч не міг залишитися байдужим. У своєму поетичному творі «Чорнобильська мадонна», він пише про те, що людство не зрозуміло пересторог, і вже доводиться не попереджати, а констатувати знищення життя на Землі самим людством, яке

приречене збирати врожай страшних фактів. Про такі сліди діяльності людей пише Іван Драч у своїй поемі «Чорнобильська мадонна». Його бентежать проблеми над якими людство, поки що не хоче замислитись: У розгубленості письменник питає «Де знайти километри целофану... на Десну зачаровану, З якої Київ п'є воду?!».

Ліна Костенко на власні очі бачила територію відчуження. Біль понівеченої природи розростається боєм усього понівеченого життя: зміни відбулися не тільки у природі, а й у людстві. У «Інкустаціях» зустрічаємо вражаючі мініатюри.

Поезія стала своєрідним болісним плачем-прокляттям усіх безневинних і страждених, усіх тих, хто боїться жити далі і не знає, кого за це судити. Людство назавжди залишить у своїй пам'яті страшний день, коли «ударив чорний дзвін»:

Як зберегти в собі цю душу
В глобальнім клекоті біди?
Кити хоч викидаються на сушу,
А людству викидатися куди?

У циклі поетичних мініатюр «Коротко як діагноз», в якому йдеться про хворий світ, дуже коротко, лаконічно й афористично поетеса ніби попереджає про зникання життя. Мініатюри – інкрустації Ліни Костенко – це її апокаліпсис.

Уже у шагреновій шкірі небес
прорвалась озонна дірка.
В озонуву дірку подивився янгол:
Господи, скажи їм, щоб вони схаменулись!
Цей дощ – як душ. Цей день такий ласкавий.
Сади цвітуть. В березах бродить сік.
Це солов'їна опера, Ла Скала!
Чорнобиль. Зона. Двадцять перший вік.

На власні очі поетеса побачила, як занепали Полісся, як гине сьогодні культура поліщуків. А можна було багато чому зарадити, не допустити, врятувати. І кожна врятована людина для поетеси – це врятована Україна: український говір, звичаї, традиції, мислення...

Очевидно, що Ліна Костенко живе своїм Часі. Вона не тільки постійно існує зі своїм народом – живе ним, його радостями й горем.

Юдоль плачу, земля моя, планета,
блакитна зірка в часу на плаву,
мій білий світ, міцні твої тенета –
страждаю, мучусь, гину, а живу!
Страждаю, мучусь, і живу, і гину,
благословляю біль твоїх тенет.
Цю грудочку тепла – у Всесвіті – людину!
І Всесвіт цей – акваріум планет.

У ХХІ столітті масштаби погіршення стану природи вражають не лише розмірами. Сучасні наукові технології втручаються у складну збалансовану систему організму на клітинному та генному рівнях, роблячи неможливим процес відновлення старшого покоління здоровими нащадками.

Болить мені, о Господи, пече
І наболілу душу розриває:
Чорнобиль в жилах внукових тече,
Як викиди в затруєнім Дунаї.
І рушить геннетичний код і спопеляє.

Катастрофа на Чорнобильській АЕС у 1986 році – наочно підтвердила жахливі наслідки «господарювання царів природи», яке залишає після себе пустелі, зони відчуження – Чорнобильські зони.

Через тисячу весен Засміється квітуча калина,
Через десять віків Озоветься зозуля-луна.

Через тисячу весен Козака покохає дівчина,
Як настане така молоденька весна!
Запахучого квітня, 26-го дня...

2.6. Дьяченко І. С. Мемуарна література про Чорнобиль як засіб формування моральної особистості

Актуальність теми статті зумовлена необхідністю усвідомлення суспільством значення наслідків чорнобильської трагедії, бо наш час з усією гостротою висуває завдання нового осмислення минулого й сьогодення українського народу. Екологічна проблема тісно пов'язана з культурологічними та філософськими питаннями, тому на сьогодні надзвичайно актуальним є аналіз особливостей природовикористання соціокультурним середовищем.

Гірки чорнобильські дзвони не змовкають вже більше 20 років. Ніхто не змирився з цією датою, ніхто не звикся з нею – ні в Україні, ані в цілому світі. Тривожні дзвони чорнобильської біди застерігають, нагадують. «Не питайся, по кому б'є дзвін...», Чорнобильський дзвін б'є по тих, кого катастрофа знищила відразу, і по тих, кого знищила згодом, і по тих, кого поволі нищить досі. Своєрідним літописом чорнобильської трагедії стала мемуарна література.

Стан наукової розробки теми. Аналізу проблем даної тематики присвячено ряд наукових досліджень і публікацій, у яких автори зосередили увагу на різних аспектах філософських та соціальних взаємин екології та культури. Нове прочитання теми чорнобильської трагедії, спробу з'ясувати причини і наслідки катастрофи ми знаходимо в розвідках В. Губарева, Г. Медведєва, В. Микульського, І. Млечиної, Б. Олійника, С. Скляра. У контексті пошуку шляхів розв'язання екологічних проблем України суспільне значення цього питання позначене особливою актуальністю.

Зв'язок з важливими науковими і практичними завданнями. Тема статті пов'язана з дисертаційним дослідженням «Жанрова парадигма мемуарної прози в англійській та американській літературі: проблеми типології», яке проводиться в межах плану науководослідної роботи кафедри української літератури Луганського національного педагогічного університету імені Тараса Шевченка за напрямком «Документалістика ХХІ століття: історико-літературний контекст».

Основна мета статті – розкрити наслідки чорнобильської екологічної катастрофи для всього людства через художню тканину мемуарів, показати й довести їх культурологічну, естетичну та історичну значимість.

Реалізація мети передбачає осмислення чорнобильських і постчорнобильських подій у контексті прочитання та аналізу мемуарної літератури, її вплив на формування морально-етичних засад особистості.

Новизна полягає у доведенні літературознавчого, соціально-філософського, морально-етичного значення мемуарної літератури у формуванні гуманістичних засад особистості.

Практичне значення одержаних результатів. Основні положення статті можуть бути використані під час подальшої розробки проблем літературознавства, педагогіки, екології, для читання курсів і спецкурсів.

Мемуарний жанр на сьогодні є одним із найпопулярніших, оскільки сучасна людина не тільки намагається проникнути в світ почуттів і думок особистостей минулих часів, але й, зіставляючи сьогодення й минувшину, прагне осмислити день нинішній і своє місце в ньому.

Мемуари – це спогади, записки сучасників, що оповідають про події, які їм відомі або у яких автор мемуарів брав безпосередню участь. Важлива особливість мемуарів полягає в настанові на «документальний» характер тексту, що претендує на достовірність відтворюваного минулого.

У мемуарах на перший план виступає автор зі своїми співчуттями й неприхильністю, мріями і надіями, прагненнями і сподіваннями. Часто мемуари, які належать особам, що

відіграли важливу роль в історії, охоплюють значний період часу – все життя автора, поєднують важливі події з дрібницями повсякденного життя, можуть бути історичним і культурологічним матеріалом першорядної ваги.

Мемуарний жанр передбачає також висвітлення подій, які не знайшли собі місця в офіційних актах. Нерідко маленька дрібниця може пролити світло на мету життя й діяльність великих людей історії, є ключем до розуміння їх характеру. Мемуари і спогади літературних діячів пояснюють шляхи літературного розвитку. Нарешті, мемуарна література представляє живу, різносторонню картину суспільного побуту, визначає розумовий і етичний склад суспільства, з'ясовує позицію громадської думки до подій, що відбувалися в зазначений час. Але некритичне використання мемуарів є досить небезпечним через упереджене ставлення автора до певної особи, через приналежність до окремої партії, віросповідання, неприйняття світоглядних орієнтирів.

Зауважимо, що навіть упереджені записки можуть служити дорогоцінним матеріалом, який розкриває причини того чи іншого вчинку, пристрасті або спотворення істини, і цим самим пояснює риси характеру, дії, відносини героїв. Так, наприклад, подія такого масштабу, як аварія на Чорнобильській АЕС, не могла не привернути до себе уваги журналістів, письменників, художників та інших діячів мистецтва. Проте в перші роки після трагедії, в умовах фактичної заборони на розповсюдження інформації, пов'язаної з аварією, публікувалися лише статті допущених у зону лиха журналістів, які відображали тільки офіційну точку зору уряду. Лише через роки безпосередні учасники тих подій змогли ділитися своїми спогадами і переживаннями на сторінках газет, журналів, книжок.

Досить швидко суспільство усвідомило, що Чорнобиль – «не стільки технічна аварія, скільки системна катастрофа, зрозуміти яку не можна поза контекстом соціальних і людських факторів». Таке усвідомлення багатобарвною палітрою вилилося на сторінки засобів масової інформації, що з неминучістю відобразилося і на спогадах очевидців ліквідації наслідків аварії.

Мемуарна література, присвячена аварії на Чорнобильській АЕС, досить багаточасова. Перш за все, у ній автори прагнули відкрити причини катастрофи, що надавало спогадам дослідницького характеру. Ось приклад змісту спогадів одного з учасників ліквідації чорнобильської катастрофи: «це гірке слово Чорнобиль», «АЕС, реактор РБМК-1000», «передчуття й попередження», «напередодні», «аварія», «весь караул пішов за Правиком». «Білокін з «Швидкої», «з щоденника Ускова», «у бункері», «колона особливого призначення», «гамо сапієнс фон Петренко», «на чому перевіряються люди, якщо війни вже нема», «Червона площа» й «рудий ліс», «знати й пам'ятати», «хто винен», «нагороди», «що далі» тощо.

Зазначимо, що найцікавіший пласт, хоча й нечисленний, – це власне спогади учасників подій. Адже саме у перших публікаціях мемуарного характеру ще зберігалася інерція героїчних буднів, коли явно і неявно урядовими структурами заохочувалася тема подвигу. Так, лист з московської клініки В. Правика, одного з пожежників, який першим вступив у боротьбу з атомним драконом, датований травнем 1986 р.: «...Живу я добре. Поселили нас у клініці для огляду, як ви знаєте. Тут усі, хто був тоді там. Так що мені весело, адже мій караул весь при мені. Ходимо, гуляємо, милуємося вечірньою Москвою. Одне погано, що милуватися доводиться через вікно. І це триватиме, мабуть, місяців півтора-два. На жаль, тут такі закони: доки все не обстежать, не випишуть. Надійко, живи у батьків у Городищі, я приїду прямо туди. Та ще хай моя дорога теща підшукає для мене роботу, щоб я міг перевестися.

Надійко, ти читаєш мого листа і плачеш. Не треба, витри слізки. Все обійшлося добре, ми ще проживемо до ста літ, і донечка наша ненаглядна тебе переросте разів у три...».

Також найцікавіші й найважливіші ті спогади, які проливають світло на послідовність і характеристику власне аварії, що тривала не один день, на способи і методи, що застосовувалися тоді для ухвалення багатьох важливих рішень у боротьбі з її наслідками. У таких мемуарах стикаються різні точки зору на одні і ті ж події, подаються діаметрально

протилежні оцінки діям керівних осіб. Абсолютно ясно, що багато мемуарів безпосередніх учасників подій, тим більше керівників, не могли бути неупередженими. Проте будемо вдячні їм навіть за намір викласти суспільству свої свідчення, своє бачення подій. Історія, можливо, зуміє виявити правих і винуватих.

Більшість авторів спогадів намагаються захистити висловлену, але не прийняту тоді до реалізації ідею. Водночас у спогадах відчувається накопичення негативної інформації, яка формувала думку, що дійсна катастрофа Чорнобиля – це наслідки аварії. У цілому ряді випадків саме сума поглядів дозволяє відтворити неупереджену картину явища. Насправді ж через безліч причин досить часто перемагає чиясь одна точка зору, яка згодом стає черговим міфом Чорнобиля [9].

Так, підкуповує своєю щирістю твір А.В. Аханова «Лаванда. З щоденника ліквідатора». Особливо примітний епіграф до одного з десяти розділів повісті, що містить вислів фельдмаршала К. фон Гетцендорфа «Солдатам все одно подихати», який, на думку автора, відображає ставлення влади до свого народу. Письменник яскраво описав бюрократичну машину, що безжалісно розпоряджалася життям людей, які повинні були стати ліквідаторами чорнобильської катастрофи.

Книжка просочена образою й болем за власну державу, яка так зневажливо і невміло піклується про своїх громадян, не вміє вчитися на гірких уроках власної історії.

За гарячими слідами катастрофи вийшли два твори В. Губарева «Саркофаг», «Заграва над Прип'яттю». Пізніше в українській літературі з'являються художні й публіцистичні твори, присвячені цій трагедії (О. Гончар, Б. Олійник, І. Драч, Ю. Щербак, В. Яворівський та ін.). Вони довго чекали на свого читача. Хоча більшість творів письменства стосуються реальної трагічної події ЧАЕС, але йдеться й про духовний Чорнобиль, адже духовне освоєння чорнобильської трагедії є не менш вартісним, ніж фінансова допомога ліквідаторам.

Письменники постчорнобильського десятиліття у більшості залишалися в межах загальноприйнятого розуміння наслідків трагедії, хоча радіаційні проблеми дозволили авторам глибоко проаналізувати людські характери. Кожен з письменників, у якому б ракурсі не описував чорнобильські події, боляче зізнається, що цей куточок землі вже мертвий. У багатьох творах, де порушуються питання чорнобильської аварії, звучить різна констатація фактів, спогадів, переосмислених автором подій, пропущених через свою уяву, уяву свідків, очевидців.

Чорнобиль є ще досить живою темою для письменників України і не тільки. Розкриваючи завісу над «мертвою зоною», мемуаристи не могли сказати всієї правди про Чорнобиль, не мали права її говорити або ж просто її не знали. Адже і на сьогодні є твори, які так і не вийшли друком. Зокрема це діалогія М. Малахути «Віщун з майбутнього» і «Прощання з Чорнобилем», у якій звучить біль, турбота автора про майбутнє сплюндрованої аварією України ізагрозу екологічної катастрофи всьому світу.

Проте «постать Чорнобильської мадонни ще довго блукатиме по чорній спраглій землі, яка вже не може дочекатися на теплу руку людини, яка б визволила її з цієї домовини:

Печальна постать Мадонни,
Та допомоги немає,
Що йде по Чорнобилю боса,
І серце стискає в грудях,
Скидає руки угору,
Біль цей спомин тримає,
І просить помочі в Бога.
Біль покаяння в людях...».

Таким чином, мемуарна література про Чорнобильську трагедію дозволяє осмислити катастрофу, розкрити правду про події, перейнятися людським болем, стражданнями. Спогади сучасників подій висвітлюють широке коло моральних питань, змушують реципієнта замислитися над уроками минувшини й сьогодення людства.

2.7. Єременко О. Р. Екологічна проблематика малої прози Катерини Мотрич (за оповіданнями «Політ журавлів над нетолоченими травами», «Звізда Полин»)

Черпаючи снагу з духовних праджерел, утверджуючи нетлінні загальнолюдські цінності, сучасна поетеса, прозаїк і драматург К. Мотрич своїми книгами «Соняхи», «Час найкоротшої тіні», «Досвіток», «Перед храмом любові і болю», «Звізда Полин», «Почайна» та номінованим на Шевченківську премію романом «Ніч після сходу сонця» спонукає читачів до осмислення / переосмислення крутозламів української історії.

Актуальною в прозописі дочки коваля Вакули стала чорнобильська тема, що відгукнулася болем у багатьох творах, зокрема в оповіданнях «Політ журавлів над нетолоченими травами» та «Звізда Полин». Авторка намагається художньо відтворити події Чорнобильської катастрофи, що стала відправною точкою України на шляху державотворення, пробудила національну самосвідомість українців.

Тематично-поетикальний спектр малої прози К. Мотрич досліджували О. Мандич, Г. Онуфрик, Т. Шершень, однак на маргінесі наукових досліджень перебуває проблема екологічної компетентності літературних героїв, «життя» яких розділилося на «до» і «після» Чорнобильської аварії.

Мета статті – з'ясувати специфіку художнього потрактування питання екології душі й довкілля в оповіданнях «Політ журавлів над нетолоченими травами» і «Звізда Полин» К. Мотрич.

П'ятилексемний заголовок першого з них породжує тривожно-сумну настроєвість, передчуття лиха. Із синонімічного ряду (журавлі-лелеки-чорногузи-бусли) авторка добирає єдино влучну і містку лексему, що асоціюється з журою-журбою, хоча в народі цих птахів часто називають «веселиками» (від весело, радісно), бо, за давніми віруваннями, несли «з Вирію-Раю нові душі, що народжуватимуться навесні та влітку». Граційні і поважні лелеки люблять жити поблизу людських осель, щоразу повертаються до рідних гнізд, «їхня життєдайна радість допомагає людям у господарстві, у збереженні врожаю, плодів, здоров'я, добра і щастя».

Синонімічними до дієприкметника-означення «нетолоченими» є лексеми «незаймані», «нем'яті», «некошені», «неходжені» (трави). Люди, як і журавлі, покинули рідні гнізда, бо безсилі перед грізним ворогом – радіацією. Над здичавілою після Чорнобильського лиха землею літає жура, пролітають над нею журавлі, вкриваються бур'яном покинуті могили, не лунає дитячий сміх, не бринить пісня. Заголовок повісті створює певну проекцію для читацького сприйняття у подальшому розгортанні змісту, позаяк у ньому викристалізовується весь текст, його тема й ідея.

Твір К. Мотрич починається епіграфом-посвятою: «І мертвим, і живим, і ненародженим жителям чорнобильського Полісся». Письменниця частково змінює відомий вислів відповідно до контексту, підкреслюючи, що оповідання присвячене поліщукам, для яких Чорнобильська катастрофа стала новою страшною точкою відліку людського буття/небуття. Як і Т. Шевченко у загальновідомому посланні, К. Мотрич нерозривно поєднала три часові пласти – минуле, сучасне і майбутнє – української нації; письменниця таврує державних мужів за їхню ганебну політику і безвідповідальність, що призвели до повстання «мирного» атому.

Дія оповідання розпочинається «глупої ночі» в хатині Насті-Спасительки, якій привидівся лихий сон, схожий на «німе кіно»: старенька бачить несамовиту річку, «спотворені жахом і криком лица, а голосів не чути». Кожне наступне дієслово підсилює враження, активізує читацьку уяву, письменниця вдається до градації в зображенні всеохопного лиха, що руйнує долю людей і землі: страшна ріка «залила вулиці, села, затопила хати, сади, ковтнула ліс, луги, поглинула Прип'ять». Авторка не відхиляється від традиційного вживання кольороназв, адже чорна барва з давніх-давен символізує горе, відчай, страждання, смерть, а контрастний їй білий колір означає чистоту, невинність, у Настиному сні – це «дитя у білесенькій льолі», «янголя у білій сорочечці», яке «пішло поверхнею ненажерливої ріки, світлячи сяйливим волоссячком, як німбом». У реальному

житті цей образ немовляти не раз асоціюватиметься в її свідомості з улюбленицею-правнучкою.

Текст зітканий із протиставлень, позаяк пророчий сон, віще передчуття трагедії постійно контрастує із весняним буянням природи. Авторка, як і її героїня, залюблена в дивосвіт природи, тому майстерно живописує словом: «В лузі розлила свої води інша ріка: умиротворена й весела. Верби та куші за ніч позеленішали... І з лугу, і з лісу...летіло пташине щебетання, висвистування, голубий перегук і голос ранньої зозулі, що повернулася сюди чи то вночі, чи ось щойно. Ще не встигла струсити із крилець втому, а вже кує, роздає здоров'я древній поліській землі і віщує довгий вік поліщукам». Письменниця акцентує на парадоксальності реалій світу: зозуля віщує поліщукам многі літа тоді, коли вибух на ЧАЕС уже стався.

Поетика твору закорінена в усну народну творчість: нічне пророче видиво жінка намагається відігнати давніми замовляннями («Куди ніч – туди й сон»; «...нехай біда відступить туди, де сонце не сходить, де півні не піють, де собаки не брешуть, де дівки кіс не чешуть»); шукає розради в пісні, ревно молиться. Але врешті-решт цілителька усвідомлює, що не в силі зарадити лиху найдорожчих людей, бо над напоєною смертельною отрутою землею розстеляються «все далі й далі чорні полотна, виткані з гіркого полину». У тексті зроджується «міжрядковий», але всесильний образ персоніфікованої Біди, яка «повзла навпрошки, робила кола», махала чорними крильми і злісно реготала...

Ретроспективна лінія подає своєрідну матрицю роду Насті-Спасительки, за яким здавна ходила «слава рятувальників». У її душі живе нетлінна родовідна пам'ять про тих, хто вже «відчахнулися від дерева роду». На все життя запам'ятала семирічна дівчинка гірке пророцтво прадіда Івана-Розумовича: як поруйнують люди стару могилу, «...то буде лихо страшне. Не помилує ні старого, ні малого. Смерті не видно буде, а люди падатимуть, як мухи. Отруїть вона землю, воду, небо. Будуть отут мертві города і села».

Рятувала людей від біди і баба Соломія, потім і мати Софія... Настя-Берегиня продовжує їхню місію, еднаючи своїм життям минуле, теперішнє і навіть майбутнє, бо ж зеленіє крона дерева її роду: пишається жінка сином Миколою, невісткою Санею, трьома онучатами, старша з яких – Світланка – нещодавно стала щаслива в шлюбі, народила правнучку-потіху... Настя еднає покоління предків і нащадків, у ній живе мудрість віків, незвичайна здатність оздоровлювати і пророкувати.

У внутрішньому монологі Спасителька щиро зізнається, що «цей край для неї безмежно любий, і земля, в якій поховано великий ключ її роду, – свята», тому стан заціпеніння і розпачу опановує її, коли син повідомляє про евакуацію. Райська краса весняного вечоріння дисонує із переживаннями героїні: граційно летять над Прип'яттю журавлі, а душа її квилить, як зрана птаха. Жінка «затято мовчала», бо визрівало в душі найважливіше життєве рішення – прийняти смерть на рідній землі, поділивши з нею біду, біль і страх...

Вільний і радісний політ журавлів – своєрідний рефрен-антитеза до подій людського життя. Настя твердо вирішує, що не поїде з рідного дворища, де клетотом зустрічають її лелеки, не покине чепурної хатини, де в комині живе домовичок, де щороку на Великдень готувала крашанки, пекла паски і калачі, а потім ішла до церкви... Вона не порушить звичний алгоритм життя роду, бо, на відміну від молодих, переконана, що поліщуки покидають рідну землю навіки. Одягнувшись у святкове вбрання, Настя готувалася до Великодня, найдавнішого християнського свята року, коли радість увіходить у кожную домівку, коли людські серця сповнені надії, милосердя, любові до ближнього, добра...

Коли вивозили найрідніших, вона була далеко в лісі, бо не змогла зректися згорьованої землі і пам'яті свого роду... За допомогою дієслівної градації й заперечної частки письменниця увиразнила й підсилила горе близьких, які змушені її покинути: «Не бачила Настя, які заплакані очі в сусідів, як голосила Саня посеред подвір'я, як Микола відв'язав Рябка, вткнувся лицем у собачу морду й надривно ридав. Не чула, як пес моторошно вив услід машині».

Нічної пори самотиною «толочила зловісну тишу», прошкуючи до церкви... Її самотність підкреслено точним, мовби різьбленим реченням: «Сама, як перст, на все село, на весь білий світ». Обезлюділе село, сплюндрована у весняному буянні земля... «І заквилила Настя-Спасителька криком чайним, стогоном дерев і трав, зойком неба і великодньої землі, віднині навіки висватаної чорним лихом...». Тужила Берегиня, а з нею сумував і світ природи, з яким зріднилася до смерті: птахи, дерева і трави, сонце і небо, праліс і річка. Безіменне Настине село стало пусткою, як і ті 76 містечок і сіл України, що були стерті з обличчя землі Чорнобильською бідю.

«Політ журавлів над нетолоченими травами» – яскравий зразок гінотексту, тобто тексту, що міг бути написаний тільки жінкою, оскільки основними рисами його є глибока емоційність, розмаїта інтонаційнотональна палітра, екзальтованість мови, проникнення у внутрішній світ героїні, щире вболівання за тих, хто відійшов у минуле, і за тих, котрі придуть із майбуття.

Ці ж риси стали визначальними і в оповіданні К. Мотрич «Звізда Полин», текст якого поділяємо на чотири змістово-інтонаційні частини, кожна з яких авторка виокремила візуально (міжрядковим інтервалом і трьома «зірочками»). Умовно назвемо їх «Розлука-розпука», «Передісторія», «Вистраждана любов», «Одкровення пророка».

Твір має дещо «зміщену» композицію, оскільки починається з розв'язки, що має сумовито-трагічну тональність. У першій частині відбувається «заочне» знайомство читача з головною героїнею Василюю, яка заради свого спізнитого кохання покинула простору хату, розкішний сад, улюбленого внука... Кожен із персонажів дає власну оцінку її відчайдушному вчинку: свекруха невпинно лас; «зрозпачений» чоловік Саник обороняє; мати співчуває і розуміє; Килинця щиро засмучена, бо втратила свого ангела-охоронця; односельці не засуджують, бо шанують добру, мудру й горду жінку.

У другій частині авторка ніби зсередини підсвічує духовну суть і поривання Василюни, з'ясовуючи причинно-наслідкові зв'язки, що спонукали жінку до прийняття важливого життєвого рішення. Василюні здавалося, що вона лише готується жити: то «з власних пучок зводила дім і все на садибі», то «робота, поквап, Саників п'яний галас», потім клопоти одружених доньок-близнючок, народження внука... Їй не хотілося вірити, що життя промайнуло, що вона у свої сорок – уже баба. Згадувала перше шалене, але нещасливе кохання, одруження із Саником, який встиг «пристаратися» сина на стороні. У ній потужно вибруньковувалося бажання жити і любити по-справжньому. Кохання до Павла полонило її вразливу душу, спалахнуло спізнено і раптово.

У душах закоханих жили печалі і радощі ріднокраю, вони тонко відчували безмір весняної краси, всотували запахи квітування, тому особливо болісно сприймали біду, що чорним крилом торкнулася кожного: дружина Павла за три місяці після аварії «згоріла від раку»; у Саникові Чорнобиль «вбив чоловіка»; тяжко занедужав Павло.

К. Мотрич переконана, що Чорнобильська аварія – це покарання українців за бездуховність, гордощі, безбожництво, розбрат, безпам'ятство. Вона таврує горе-реформаторів, можновладців-яничар, завдяки яким зловісним невидимим ворогом – радіацією – стерті з обличчя землі десятки сіл, радіоактивним забрудненням уражено 5 млн. гектарів території України. Авторка не лише фіксує фактаж, а й шукає вихід зі складної ситуації, змушує замислитися над присутніми проблемами: влада і народ, історія й особистість, людина і природа. Її резигнації викристалізуються в афоризми, що тяжіють до словесно-змістової концентрації: «Царство власті не завжди є царством розуму». Письменниця вдається до інтертекстуальних вкраплень, наводить пророчі слова Т. Шевченка, рядки з Біблії, що увиразнюють ідею оповідання: до тих пір, поки не відродимося духовно, поки мізерніє/маліє душа людська, доки спить національна свідомість, доти наш народ буде «зеленим плодом на дереві, який не хоче зріти духовно, тому й опадає зеленим».

Домінантним колоративом розділу «Вистраждана любов» є срібна барва, що символізує духовну красу й багатство почувань закоханих, їхнє зріле почуття кольору сивини: «Солов'ї випросили в місяця більше срібла, і він шубовснув його прямо в став... І

вже на срібному дні Васирина відчула, як її вхопили гарячі срібні руки, і срібна ніжність залила душу». Герої наділені рідкісною здатністю жити в злагоді з довкіллям, бережно ставитися до всього, що їх оточує. Пейзажні описи згармонізовані з людськими переживаннями, в них оживає родова прапам'ять українців, вібує вибухова емоційність закоханих. Антитезою до основного тексту третьої частини є останнє речення-абзац, де «срібне» кохання героїв контрастує з описом подвір'я, у якому вдало використано тавтологію й алітерацію: «...ревищем ревла негодована худоба».

У заключній частині мотив злиття людської душі з довкіллям, наділеним функцією охоронного модусу, стає потужнішим. Природа сприяє душевній регенерації/реінкарнації героїв, опосередковано впливає на розгортання сюжету, слугує адекватному відображенню психічних процесів, підкреслює національну самобутність. Розмаїття світу, сповненого кохання Васирина і Павла, озивається неповторними візуально-звуково-запаховими асоціаціями: «Вечір розносив терпкі запахи степу й недалекого луку, хтось змішував їх воедино, й виходило щось вічне, нетлінне, рідне, те, чого на інших землях не відчужеш і не знайдеш, бо воно живе лише там, де вкорінилася серед цих полинів і трав твоя душа».

Уражений радіацією Павло боровся в лікарні з недугою, а душа коханої німо кричала, самозречено благаючи земні і небесні сили врятувати його. Ніби у відповідь на її молитви-замовляння, закорінені в мовну народну стихію, Павло почувається значно краще.

Часопростір розв'язки – сакральний: дія відбувається на козацькій могилі пізньої вечірньої пори. У філософсько-притчевій площині виведено біблійний образ безіменного, який з'явився раптово, ніби з Чумацького шляху. Полеміка між незнайомцем і колишнім учителем історії Павлом розкриває авторське розуміння минулого – сучасного – майбутнього. Філософські обертони наростають, коли герої простежують етапи історії України. Медитації подорожнього поглиблюють і роблять більш конкретною проблему екології душі і довкілля. «Господь стільки дав цьому народові – яку родючу та квітучу землю, які ріки, озера, моря, які ліси, степи, яку мову, які пісні, яку вроду, які душі сюди посилав та ще й посилає!», – захоплено вигукує вечірній гість, живописуючи земний «рай» – Україну. Але сумним дисонансом звучать правдиві слова: «Землю отруїли, водойми понижили й погубили, повітря занапалили, храми поруйнували, осквернили, мову зневажили, потороччя наплодили».

У контексті світової історії осмислено віхи українського минулого. Авторка розмірковує, чому віками плондрували нашу землю суздальський князь Андрій Боголюбський, орди Батия, османські поневолювачі, «червоні ідоляни», таврує причетних до руйнування Січі, голодомору, тих, хто намагався збудувати «державу без Бога». Речником авторської позиції стає невідомий, його жорстокі слова, мов батогом, шмагають і ранять душі закоханих. Пророк наголошує на циклічності історії, нагадує магічність цифр – сім, сорок, сімдесят, що слугують мірками часу, які Бог «дає людині для прозріння і щоб вона виросла фізично й духовно».

Оповідання «Звізда Полин» написане 1989 р., але письменниця сміливо прогнозує недалеке майбутнє, проглядаючи крізь десятиліття: Господь «...1997-1998 року віддасть вас у руки нової орди, доморощеної». Рядки оповідання – «Ви будете ...мовби у вигнанні на своїй землі» – співзвучні з Шевченковим оксимороном: «На нашій, не своїй землі...».

Трагічна тональність оповіді поступово переростає в оптимістичну настроєвість, коли незнайомиць афористично підкреслює потребу духовного самовдосконалення та самоутвердження: «Хто сповідує Закон, мерзоти не зробить». Чистих і високих душею закоханих він благословляє «на нове життя у вірі», на «добрі плоди». К. Мотрич, як і героям її оповідань, болять народні страждання, тому й спонукає вона замислитися над гіркими сторінками минулого, розкриває приховані архіви людської пам'яті, будить приспане сумління та національну самосвідомість, змушує очистити душі від скверни, любити і берегти довкілля.

2.8. Журба С. С. Трагічна поліфонія в «Чорнобильській Мадонні» І. Драча

Після страшної катастрофи у квітні 1986 року на Чорнобильській АЕС з'явилися поеми С. Йовенко «Вибух» та Б. Олійника «Сім», документальна повість Ю. Щербака «Чорнобиль», роман В. Яворівського «Марія з полином в кінці століття», сповнені закликком замислитися про наслідки наукових відкриттів, що не тільки несуть користь людству, але й руйнують його безпеку. Одним із найяскравіших творів про цю трагедію стала поема «Чорнобильська мадонна» Івана Драча, у якій автор поставив перед собою завдання «не так відобразити перед собою подієвий бік чорнобильської трагедії, як, обертаючи тему окремими гострими гранями, дати концентроване вираження свого суб'єктивного переживання її, того потрясіння свідомості, яке вона викликала, з виходом на вічні моральні та філософські питання, що набувають якості особистої пристрасті». Тобто поет прагнув не стільки показати перебіг жахливих подій в Україні, як у сконцентрованій місткій метафорі окреслити розтерзану долю людини на перехресті конкретного життя та історії людства.

Сучасні дослідники творчості І. Драча Ю. Бондаренко, А. Ткаченко, М. Ткачук вказують на художнє осмислення митцем чорнобильської трагедії, своєрідність структури, образ матері у поемі. Проте питання поліфонічності в «Чорнобильській мадонні» на ідейно-художньому, образному та структурному рівнях потребує детальнішого дослідження.

«Чорнобильська мадонна», за визначенням самого І. Драча, – поема, проте її можна назвати і скорботною піснею, і плачем, і поемою-трагедією, і «поемою-мозаїкою» (А. Ткаченко). Складність композиції та синтез різножанрових елементів дають підстави визначати поему як багаторівневий полісемантичний твір, у якому переплітаються лірика («Пролог») з прозою («З канадської листівки «Мадонна Атомного віку» Василя Курилика, 1971), баладою («Хрещатицька Мадонна»), з відродженим міфом («Солдатська мадонна»); епіка, приправлена «чорним гумором» («Варіація на банальний київський сюжет, або ж Баба в целофані – наша мати»), наявна сатира («Бенкет в пору СНІДу, або Скіфська Мадонна», «Мати і «христопродавці», «Ода молодості»). Картини національної катастрофи автор відтворює у кожному із 25 розділів поеми, які об'єднані, на думку Ю. Бондаренка, спільною концепцією: «змальована автором апокаліптична картина ще раз підтверджує причинно-наслідковий зв'язок між духовною та екологічною катастрофами світу, невідворотність кари за злочинну діяльність людини на Землі». З цього плетива сюжетів вибудовується багатопланова структура, в якій поєднано алегорію з прямою мовою, саркастичне й трагічне – зі сповідальним, і в ній постає реально пережита правда життя. Синтез різних жанрів, вільного римування, стилістичних прийомів сприяє витворенню поліфонічності твору. Модернізуючи архітектоніку і збагачуючи виражальні можливості української поеми, Іван Драч, як вважає І. Дзюба, розширює її жанрові межі, використовуючи багату «стилістику, вводячи елементи кінодинаміки, колажу, публіцистики, документалістики». Експериментуючи над формою, автор підпорядковує засоби художнього зображення ідеї – нагадати людству про вічні загальнолюдські цінності, про свій обов'язок перед природою та Землею.

Для передачі багатоликості народної біди та підтверджуючи об'єктивність викладу фактів, І. Драч використовує фактографічну основу, портрети реальних осіб, цитує колеги письменників, переповідає розповіді учасників ліквідації аварії, вловлює її закордонне відлуння. Біль поета від пережитого настільки сильний, що йому не вистачає слів, бо ніякими словами не можна передати вселенський жах:

Я заздрю всім, у кого є слова.
Немає в мене слів. Розстріляні до слова.
Мовчання тяжко душу залива.
Ословленість – дурна і випадкова.

Осмислюючи трагедію не тільки України, а й людства в цілому, автор «Чорнобильської мадонни» звертається до проблем відповідальності вчених за свої відкриття (досить гостро до цієї проблеми звернувся ще Б. Брехт у п'єсі «Галілео Галілей» (1938)). Прозріння поета здобує дорогою ціною:

За безладу безмір, за кар'єри і премії,
Немов на війні, знову вихід один:
За мудрість всесвітню дурних академій
Платим безсмертям – життям молодим...

Своєрідність побудови поеми І. Драча впливає із багатоплановості образу Мадонни, в якому зливаються декілька жіночих образів: Мати Божа, заступниця людська; жінка-мати (у тому числі й майбутня мати); Мати-Батьківщина. Усі ці іпостасі становлять певну цілісність, єдність, але й розчленовуються на окремі виявлення образу. Поліфонічне звучання образу Матері досягається завдяки поєднанню безлічі голосів, кожен з яких звинувачує, стверджує, страждає і розповідає. Для цього поет використовує цитати з різних авторів, алюзії та ремінісценції, що підсилюють ефект поліфонії: С. Йовенко: «Баба Христина, звісно, не має рації, рветься у зону, що ти їй не кажи!», В. Яворівський: «...Мавра поривається напитися води з річки, але Марія тримає її за роги», П. Тичина, автор «Скорбної матері»: «Проходила по полю – / Зелене зеленіє... / Назустріч Учні Сина: / Возрадуйся Маріє», В.Симоненко: «Можна все на світі вибирати, сину...» та інші.

Прагнення створити образ Мадонни («Як малювали на задану тему Богове мистецтво, / Протягом тисячоліть – від Рубльова до Леонардо да Вінчі / Від Вишгородської Мадонни і до Сікстинської, / Від Марії Оранти і до Атомної Японки...»), вдається поету в узагальненому образі Матері, поєднуючи Святу Марію (Божу Матір) і жінку-матір ХХ століття. І. Драч, змальовуючи сучасну Чорнобильську мадонну, ставить її поряд з образом Божої матері.

Образ матері у поемі є не тільки поліфонічним, але й має кілька перевтілень. Спочатку перед читачами постає Мадонна Атомного віку з канадської листівки Василя Курилика: «Ще прийде безжалісно до жінки з дитиною, до матері з немовлятами саме в той день...». Міф про сліди від босої жіночої ноги, які кожної ночі бачили біля саркофага відтворює автор у «Солдатській мадонні». Іван Драч створює образ «невмирущої матері» – матері генерала, що не хоче покидати рідну домівку, землю, хоч її діти і прирекли її на загибель. Ще однією варіацією образу Божої Матері постає проста жінка-селянка, працююча і винахідлива, яка живе у своєму світі – «баба в целофані». Щира і чистосердечна, у своїх наївних міркуваннях вона дорікає непутящим синам, які довели природу до жахливого стану, що змальована невеликими штрихами-вкрапленнями.

Перед читачем постає страшна картина – світ змінюється на очах: ліс став «сонця рудіший», «а ... тополі іржаві, як мігли, / Скрушно небо метуть головами. / І де сосни дощами спалені, / Лізуть в очі лихою іржею Поет нарощує трагічну енергію повтором слів «іржаві», «іржа», метафорою «дощами спалені», досягаючи художнього ефекту: в читача «поглиблюється відчуття насильства над природою, передчасного її вмирання, випаленості, спустошеності». Радіація вразила все навколо: природу, повітря, тварин, воду, а найголовніше – душі людей.

Проте І.Драч основну увагу все ж приділяє перш за все проблемам людини, її моральним та фізичним стражданням. З кожним розділом відбувається градація образу матері, і він стає більш трагічним. Так, у «Вічній материнській елегії» автор трансформує біблійні образи, щоб нагадати людству про зрушення моральних цінностей. Як наслідок, – духовний негатив у розділі «Мати і «хриstopродавці», – розповідь про онука генерала і його прибічників, які мародерствують у «закритій зоні».

Переосмислюючи біблійну символіку, поет, як слушно зауважує Ю. Бондаренко, «адаптує християнську міфологію в часовому просторі другої половини ХХ століття» й об'єднує розп'яття Христа із стражданням тих, хто загинув у страшному саркофазі. Саме це підсилює трагізм й наголошує на жахливій смерті безневинних пожежників:

Той огненний хрест, а на ньому і в нім
Палає мій син у кільці вогнянім,
Бо атомні цвяхи засаджені в руки,
Бо губи горять од пекельної муки...

Модифікуючи біблійний мотив, автор подає чорнобильську катастрофу не тільки як національну трагедію, але й як трагедію людства загалом. У «Материнській пісні з чоловічої душі» любов матері піднімається до фізичних мук сина, але не рятує його. Відчуття втрати рідної душі і нездатність запобігти нещастю спричиняє психологічну драму. Осмислюючи горе і сльози, що спіткали українців та й не тільки їх, поет висловлює своє розуміння, що і його народ, і він сам, і його близькі тепер розп'яті на вічній дорозі. Біблійні образи допомагають збагнути вселенський розмір лиха й осмислити символічний його смисл для історії людства. У «Роздумах під час відкритого Чорнобильського суду у закритій зоні...» автор згадує про Ісуса-спасителя, про царя Ірода, якого проклинає людство за жадливий злочин, і саме «на стику мови євангельської притчі і мови сучасної спраглої істини суспільності поет говорить про відповідальність усезагальну і конкретну, невблаганно-особисту».

У розділі «Трактористка» відтворено переживання молодої дівчини, якій щодня доводиться ковтати «пилуку з чорнобильськими радіонуклідами». Дівчина усвідомлює, що ця аварія може привести до найстрашнішого і вона взагалі не зможе виконати свою величну місію – бути Матір'ю. Так нереалізоване материнство однієї жінки стає у поемі символом украденого у всього людства майбутнього. Переживання щодо спроможності народити дитину змінюються картиною, що постає у розділі «Хрещатицька мадонна». Молоду жінку, що нездатна продовжити себе в нащадках, що не може стати матір'ю, і від того божевільну, зображує у цьому розділі Іван Драч, порівнюючи із Шевченковою Катериною. Щоб підкреслити її тяжкий фізичний і психологічний стан, автор каже, що вона несе в руках замість дитини «спеленуте ніщо»:

Ти – збожеволіла. З лахміття ляльку ти
Несеш – куди? Хіба в психіатричку?!
Тебе – знайти, од пекла вберегти!
А ти втекла, як в пекло, в електричку...

В «Епілозі» створено образ-символ Божої Матері, який стає уособленням, втіленням закликком до відповіді за її трагедію, за трагедію людства:

Вона дивиться, дивиться в душу.
Вона палить очима до дна...

Через атомну катастрофу, розщеплення самої суті буття, його глибинного сенсу відкривається людині ХХ століття апокаліпсис, кінець людського існування, і на цьому наголошує автор в останніх рядках твору:

Сіль пізнання – це плід каяття...
Несе сива чорнобильська мати
Цю планету... Це хворе дитя!..

Образ Чорнобильської мадонни репрезентує Апокаліпсис, світову скорботу, і для цього поет вводить історичні й літературні паралелі (християнська Марія, «Скорботна мати» П. Тичини). Мадонна у поемі Івана Драча стає втіленням невідворотного суду совісті, перестороги бути людяним, правдивим, щоб зберегти свою планету, й проходить через певні варіації – селянська Мати, Солдатська Мадонна, Хрещатицька Мадонна і навіть скіфська.

Проблема екологічної та духовної катастрофи піднімається в розділах «Соловей-Розбійник», «Ода молодості», «Фізики й лірики». Дві різні сутності «людина» і «смерть» поєднує автор у розділі «Соловей-розбійник» у образі сина Марії. Це образ тогочасного технократа, який, прикриваючись високими гаслами, будує кар'єру. Небезпечні експерименти сина обернулися трагедією для людини. Селяни прозвали його «свистуном», а Марії дорікають, що вона народила «анцихриста». Уособленим образом смерті (у даному випадку – невидимої радіації) є образ казкового Солов'я-Розбійника. Цей фантастичний герой «сам-один живе» у Прип'яті і нищить людей.

Нашарування цих катастроф в «Оді молодості» визначають ознаку сучасного світу, а поєднання понять «смерть» і «молодість» підсилює ідею твору – порушення законів світобудови веде до непоправних наслідків. Абсурдність поєднання цих констант передано у

рядках: «Коли помирати, то вже молодим!». Розв'язкою дискусії 50-60-х років, яка отримала назву «фізики і лірики», стала чорнобильська трагедія. Про це свідчить діалог між фізиком і поетом, в якому відчутне осмислення першим вини за те що сталося й усвідомлення того, що наука не може змагатися з силами і законами Природи. Поєднання «предметної, чуттєвої конкретики реалістичних деталей з одночасним метафоричним, символічним узагальненням» стало однією з особливостей поезики не тільки «Чорнобильської мадонни», але й усієї творчості Івана Драча.

Отже, «Чорнобильська мадонна» – це полісемантичний твір, «поема- мозаїка», в якій переплетені сюжетні ходи, варіації образу Мадонни підпорядковано ідеї твору – покути за страшний гріх перед своїми дітьми та матерями, своїм народом, своєю землею. Через біблійні образи поет розкриває моральні проблеми, пов'язані з Чорнобильською трагедією.

2.9. Калинюшко О. А. «Сталкер» і «Сталкерство» в романі М. Камиша «Оформляндія, або прогулянка в зону» як спроба відходу від трагедійного дискурсу літератури про Чорнобиль

Постановка наукової проблеми та її значення. Дискурс літератури про Чорнобиль складають насамперед твори мемуарного характеру, своєрідні реквієми, в яких 1986 рік постає точкою неповернення, апокаліпсисом. Т. Гундорова зауважує, що більшість творів, які формують так званий «чорнобильський жанр» (за М. Павлишиним), «зафіксували кризу чорнобильської репрезентації, зорієнтованої на трагізм». Як зазначає дослідниця, трагедійно-піднесений та катастрофічний способи освоєння Чорнобиля, представлені такими всесвітньовідомими творами, як «Чорнобильська мадонна» І. Драча, «Чорнобиль» Ю. Щербака та «Чорнобильська молитва» С. Алексієвич, співіснують із іншим способом оповіді про Чорнобиль, який репрезентовано зокрема у творах С. Мирного «Жива сила» (Чорнобильські байки)» та А. Крамера «Чорно...(биль)». Аналізуючи документально-комічний роман С. Мирного, Т. Гундорова зазначає, що автор, розробляючи відмінний дискурс про Чорнобиль, переключає трагічне на комічне і, прагнучи вийти поза межі топосу нерепрезентабельного, оречевлює та матеріалізує зону як середовище.

Віднедавна про себе заявив художній дискурс, пов'язаний із чорнобильським сталкерством – новим видом екстремального туризму територією Чорнобильської зони відчуження. В українській літературі творцем такого дискурсу є молодий український письменник Маркіян Камиш, який, будучи таким екстремальним туристом, у своїй дебютній книзі «Оформляндія, або Прогулянка в Зону» (2015) зображає сучасний Чорнобиль. Письменник відтворює власний досвід нелегальних походів до Зони, де провів більше 200 днів та по якій пройшов понад 7 тис. кілометрів. Прагнучи наблизити читача до реальної Зони, автор ілюструє свої замітки фотографіями, які зробив сам, підсилюючи тим самим документальну основу твору.

Мета статті – проаналізувати особливості творення образів «сталкера» та «сталкерства» в романі М. Камиша та з'ясувати механізми нівелювання «трагічного» у творі.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Герой-оповідач «Оформляндії» – сталкер: це поняття ввели в обіг письменники-фантасти Аркадій та Борис Стругацькі в повісті «Пікнік на узбіччі», де так позначено осіб, які незаконно пробираються до Зони пошуку інопланетних артефактів, найчастіше з метою наживи. Сучасного філософського звучання поняття набуло завдяки появі фільму А. Тарковського. Герой М. Камиша здійснює нелегальні подорожі з метою насититися неспішністю та безлюддям Чорнобильської зони. Він зауважує: «Для мене Зона – місце релаксу. Замість моря, Карпат, териконів, замість пересипаної засмаглими шалавами і залитої прохолодним мохіто Туреччини». Проте герой означає себе сталкером неохоче, адже в масовій культурі це поняття стереотипізоване та асоціюється насамперед із серією відеоігор «S.T.A.L.K.E.R.». Тлом для подієвого плану гри слугує альтернативний світ у зоні

відчуження. Згідно з легендою серією, у 2006 році Чорнобильська зона піддалася невідомому впливу, в результаті чого там з'явилося безліч аномалій, артефактів та мутантів. Гра посприяла героїзації образу «сталкера» та викликала інтерес у молоді до реальних походів у Зону. Намагаючись відмежуватися від низки ігроманів, які проникають в Зону, керуючись не внутрішньою потребою, а прагненням самоствердитись, зафільмувавши себе на фоні руїн Чорнобиля в образі «сталкерів» із улюбленої гри, герой М. Камиша вживає цей термін в іронічному контексті: «Разів двадцять на рік я – нелегальний турист у Чорнобильську Зону, сталкер, пішохід, самохід, ідіот, – називайте як хочете». Він не розділяє пафосного підходу до подорожей Зоною, адже для нього сталкерство стало частиною повсякдення, на противагу тим, для кого Зона – «локації відомої комп'ютерної гри про суворих мужиків із автоматами Калашникова, які хавають тушонку і перемотують бинтами дірки вогнепалу серед туману ранкових боліт». Саме тому герой, відкриваючи оповідь, уточнює: «Це про сталкерів. Не тих, які збирають дитячі протигази бомбосховищами районного значення, не тих, які фотографують засяні недобудови в житлових масивах. Про інших. Про хлопців і дівчат, яким не соромно закинути за плечі рюкзак і топати холодними дощами до покинутих міст і сіл, де можна напиватися бюджетною водярою, бити шибки порожніми пляшками, матюкатися вкрай голосно і утинати інші штуки, які різнять міста живі і мертві».

М. Камиш, продовжуючи літературну традицію, започатковану С. Мирним, вступає у полеміку не лише із творами, багатими трагедійним пафосом, але й із сучасними уявленнями про Чорнобиль як про ультранебезпечне місце. Прагнення автора розвінчати стереотип про Зону як місце «випробовування міцності для найстійкіших роду людського» відбите вже в назві роману. Герой-оповідач пояснює, що Чорнобиль не є місцем для «походів» чи «маршів»: «Хочете такого? Ідіть в тундру, лізьте в жерла вулканів, в Зоні – тільки розмірені прогулянки мішаними лісами». Він дискредитує Зону як аномальне та апокаліптичне місце, із гумором та іронією змальовуючи свої сутички з міліцейськими патрулями, від яких то тікає, то яких навмисно заманює до своєї схованки, щоб потеревенити або ж здатися заради розваги. Ось як герой-оповідач говорить про своє братання з міліцією: «... мент зайде в салон, перевірить все ретельно, помітить мене. Спитає, що у мене, я скажу, що протокол, він попросить показати, я скажу, що поки нема, але зараз буде. Він напоїть мене чаєм на КПП, ми травитимемо останні байки і він відправить мене із пересторогою більше ніколи й ні разу. Звісно, він у це не вірить. І я». Взаємини сталкера з патрулем нагадують гру із наперед заданими ролями та заздалегідь відомими правилами, що мінімізує пафос походів до Зони, адже місце, в якому одна із небезпек є не більше ніж фарс та обмежується оформленням протоколу, не може нести загрозу.

Сталкер М. Камиша – це звичайний подорожанин, маршрут якого визначений топосом Чорнобильської зони. Задля кращого розуміння феномену «сталкерства» спробуємо поглянути на суб'єкта подорожей Зоною крізь призму концепції англійського соціолога польського походження З. Баумана, сформульованої у його праці «Від паломника до туриста». Він наголошує, що постмодерну добу характеризує зникнення усталеної ідентичності та поява короткочасної непостійної ідентичності. Протиставляючи модерну та постмодерну добу, дослідник типовою ідентичністю доби модерну називає паломника, а до поведінкових моделей постмодерну відносить фланера, бродягу, туриста та гравця, яких вважає трансформованими епохою «нащадками паломника».

Особливим є духовний світ «сталкера» як «паломника». У Чорнобилі діються речі, які межують із містикою: закинутий будинок, в якому оповідач вирішив лишитися на ночівлю, пробуджує квартиранта грою на піаніно, а іншої ночі йому не дає заснути звук якоїсь надприродної сили. Магічність зони не акцентує увагу на мужності чи внутрішній силі головного героя, адже надреальне сприймання сталкером Чорнобиля базується не на страхові, яким у розумінні Зони керується нелегал-початківець, що повинен «жахатися хижих звірів, а верески косуль і лосів сприймати за рик розлючених ведмедів», а у глибокому духовному зв'язку з місцем.

Герой таврує страх як слабкість перед небезпекою, проте підносить його як вияв духовного трепету перед нерозгаданістю феномену Зони. Сталкер М. Камиша зневажливо ставиться до офіційних туристів, які зазіхнули на таємничість та святість Чорнобиля, розстрілявши його своїми дзеркалками: «Таємниця втрачена, втекла, розчинилася в мережі, і ореол містики розвіявся прахом на всі сторони світу, розлетівся мереживими закутями до далеких іншомовних країн. Після цього у квартирах не може бути страшно». Він звинувачує туристів у знищенні страху перед Чорнобилем, проте у цьому звинуваченні криється не смуток героя через нестачу адреналіну від походів у Зону, а жаль від профанізації святині та втрати сакрального страху перед нею.

Хоча оповідач і наголошує на байдужому ставленні до небезпек Чорнобиля, він все ж усвідомлює, що це суворе місце, про що свідчить лаконічний, подекуди грубий стиль його оповіді, приправлений лайкою. Одягнений «як похмурий бомж із партизанських загонів Пол Пота», нетверезий та вульгарний «сталкер» скидається радше на бродягу, ніж на паломника, проте його поведінка та вигляд не вступають у дисонанс із місцем паломництва, яке герой називає «Чорнобильською помийкою». Метою його подорожі є вшанування священного місця, мандри ж бродяги, як підкреслює З. Бауман, загалом позбавлені будь-якого сенсу: «...найжахливіше, що переміщення бродяги було непередбачуваним: на відміну від паломника, у бродяги немає пункту призначення». В епоху релятивізму такі поняття як сакральне та профанне відрізнялися, що вплинуло на піднесення локальних святинь над загальноприйнятими. Так, сталкерська культура сакралізує Чорнобильську зону, перетворюючи її у місце паломництва.

Захоплення героя походами до Чорнобиля межує із залежністю. Він неодноразово дає собі обіцянки покінчити із прогулянками Зоною, проте не в змозі їх стримати, більше того – герой не розуміє, чому його манить туди: «Мабуть, нормальній людині вистачить одного разу. А комусь упоротому – кількох. Але щораз, коли я йшов туди – знаходив нову ціль. [...] Я хотів обнюхати і облапати на цій помийці кожен клаптик, кожен уламок минулого. І щораз клявся, що це буде востаннє, останній мій туди візит». Нечітке бачення героєм мети його мандрівок відбито в особливостях нарації роману. Особливість оповіді «Оформляндії» – відсутність фабули, яка є фрагментарною та нелінійною.

Бажання сталкера М. Камиша до перебування в Чорнобильській зоні не є раціональним. Очевидно, що справжня причина його втечі в Зону захована у царині несвідомого. Як відомо, психоаналітична теорія З. Фрейда, акцентується на «вирішальній ролі у структуруванні особистості раннього дитячого досвіду, дитячих травм, які поставали своєрідною проекцією дорослого життя». Виходячи із неї, вважаємо ймовірним припущення про підсвідоме прагнення героя-сталкера – «alter ego» автора – довести свою спроможність на подвиг матері та усьому світу, де його батька вважають героєм. Тема Чорнобиля супроводжувала М. Камиша із раннього віку, адже він народився у сім'ї ліквідатора. В одному з інтерв'ю письменник зауважує, що «Чорнобиль» було чи не першим словом, яке він запам'ятав із дитинства. Хоча сталкер М. Камиша згадує про батька у своїй розповіді лише раз та нібито між іншим, в цьому уривку прочитується, насамперед, прагнення розділити своє захоплення з його героїзмом та гордістю: «У мене старий був ліквідатором: три виходи на дах четвертого блоку у травні, в саме пекло, поки ще шкварило. І не солдатик з-під палки, а мнс інституту теоретичної фізики». Попри це, бути сином героя – також означає залишатись в його тіні. Мандруючи Зоною та свідомо наражаючи себе на небезпеку, сталкер прагне самоствердитись та зрівнятись із батьком. Психоаналітик А. Россохін зауважує, що потреба в екстремі пов'язана із нарцисизмом, прагненням індивіда відчувати себе всемогутнім. У цьому криється також небажання героя розлучатися із мандрівками Чорнобилем, адже лише там він почувається величним, повертаючись же додому, сталкер втрапляє в поле профанного, буденного життя. На думку дослідника, екстремал не грається зі смертю, а втікає від життя, в якому не може реалізуватись.

Чорнобиль для героя – це також спосіб втекти від переживань та проблем. Вражений горем, герой вирушає у церкву в селі Красно, яка є одним із його улюблених куточків у Зоні.

В Чорнобилі сталкер віднаходить розраду, насолоджуючись самотністю, спокоєм та світлими снами.

Оповідач не вважає сталкерами офіційних туристів, іноземців чи тутешніх зірок, яких водить до Зони. Сталкер, подібно до героя монофіфу Дж. Кемпбела, переживає своє становлення через ініціацію. Дж. Кемпбел зазначає, що пригода героя передбачає «втечу від світу, причастя від певного джерела сили та повернення із привнесенням нової енергії в залишене ним русло життя». Так само смисл «сталкерства» полягає у відчуженні, тому першу прогулянку герой радить здійснювати, не шукаючи підтримки в досвідчених нелегалів, адже, лише переборовши себе, вповні можна звідати ритуал посвяти. Попри можливі зовнішні загрози (напади диких тварин, небезпека бути спійманими міліцією) суб'єктом, як і об'єктом ініціації в Зону, є сам подорожній, адже основним бар'єром, який відділяє початківця від сталкера з практикою походів, є страх. Позбавившись від нього, індивід набуває світобачення сталкера, яке полягає в особливому філософському осягненні смерті та вчить жити моментом, а не дорожити сірим, проте безпечним існуванням. «Так, це дуже шкідливо. – розмірковує герой. – Погана ідея пити воду з отруйних озер, кабельної каналізації, боліт і стоячих калюж, у яких лежать мертві косулі і старе залізниччя. Але нас часто спіткає життя, та інколи – смерть. [...] І я свято вірю, що через двадцять років тих хлопців і дівчат, з якими я мандрував теренами Зони, – зустріну на хіміотерапії в стінах одного симпатичного київського онкоцентру. І я знаю: ми одне одному посміхнемося. Посміхнемося життю, яке кидає виклик і диктує, де гуляти, як жити і чим дихати». Французький психотерапевт М. Балінт доводить, що бажання ризикувати є індивідуальною реакцією на травматичний досвід народження – своєрідною захисною стратегією, суть якої полягає в тому, щоб «випереджувати та дражнити небезпеку і тим самим, як не парадоксально, страхувати себе від неї». Герой усвідомлює, що смерть, імовірно, знайде його в Зоні раніше, ніж коли б він відмовився від нелегальних походів, проте сталкер відчуває себе не переможеним, а переможцем, адже помруть усі, він же сам принаймні обирає, якою буде його смерть.

Дж. Кемпбел зазначає, що відхід героя від звичного йому життя полягає в радикальному переносі акценту із зовнішнього на внутрішній світ. Він ідентифікує його як дитяче несвідоме, в яке ми вступаємо під час сну. Не випадково Чорнобиль у рецепції головного героя постає казковим сонним царством, а одним із обов'язкових елементів його подорожі є забуття у сні. Герой оповідає: «Фабула прогулянки проста до всрачки: йди собі помалу, ганяй химер в голові і сподівайся, що скоро стрибнеш під всі ковдри у світі і забудешся на пару діб. Вдома. У темряві і солодкому сні».

Для сталкера М. Камиша Чорнобиль цінний як світ сну, спокою та смерті, причому ці поняття, як і в казковому світі, часто не розрізняються. Так, у Зоні сплять мертві вовки та мертвим сном «випадає» із реальності герой. Мертвим постає й Чорнобиль, проте тимчасово мертвим, адже із приходом сталкерів він здобуває нове життя. Нелегальні туристи «вдихають життя в порожні оболонки крихких хат і облуплених бетонок. [...] Вони роблять Прип'ять живою – гідною бодай чогось, за що варто жити і заради чого варто пройти сорок кілометрів холодної ночі, ховаючись у темряві від людей і машин».

Промінявши комфорт міста на походи в Зону, головний герой досягає просвітлення, проте істина, здобута у процесі його подорожей, не може вийти за межі Зони, адже суспільство таврує сталкерів як маргіналів. Дж. Кемпбел наголошує, що, повертаючись із подорожі, героя часто не розуміють та з байдужістю ставляться до нього ті, кому він прийшов допомогти, і його дії увінчуються крахом. Герой-оповідач називає себе та інших сталкерів «шаталкерами», «деградантами», «бомжами», «ідіотами», адже свідомий того, що саме так їх ідентифікують люди, для яких Чорнобиль досі асоціюється лише з аварією та радіацією, а отже, зі смертю. У цих самоназвах відбита насамперед байдужість героя перед осудом його діяльності, адже, попри все, у Зоні він відчуває себе героєм. Зона – це автономний світ, де існують свої закони та правила, як і своя ієрархія цінностей: тут поняття

«деградант» не є принизливим, натомість як табу звучить заувага героя: «Адекватним людям на радіоактивній помийці не місце».

Одного дня, крім сталкерів із досвідом та нелегалів, Чорнобиль постає місцем промислу мародерів. Розповідаючи про мародерство, герой неочікувано переходить від «я-повіді» до окреслення порад для мародера-початківця. Настанови героя насажені його особистим емоційним досвідом, адже він описує процес мародерства, зображаючи не лише зовнішні його аспекти, а не забуваючи вказати, як, наприклад, почуватиметься мародер, напившись за виручені гроші. Все ж герой абстрагується від ролі мародера посередництвом зміни нарації, звідки слідує висновок: сталкерство – заняття вищого рангу, ніж мародерство, бути сталкером почесно, а мародером – соромно.

М. Камиш відходить від традиційного для української літератури зображення Чорнобиля як духовної субстанції, матеріалізуючи його. Ми віднаходимо у тексті кілька відмінних Зон, які різняться топографічно та сезонно. Так, Прип'ять – «мета новачків, які ще не навчилися цінувати покинуті села і хочуть полапати лакмусовий папірець, візитівку абандонів усього світу» зображує інакший Чорнобиль, ніж той, який віднаходимо у вищезгаданому селі Красно, що репрезентує Зону «далеку від очей випадкових туристів і зустрічей на популярних прип'ятьських квартирах». Чорнобиль весною та влітку постає для сталкера місцем відпочинку, своєрідною альтернативою курорту. Жорстокою та безпощадною зображає М. Камиш Зону взимку. Вона пробуджує первісні страхи та тваринні інстинкти нелегала, єдина мета, яку він переслідує зимою в Зоні, – вижити: «Прогулянки взимку – то мандри від буржуйки до буржуйки. Від однієї пічки до наступної». Зима – це святковий настрій Нового року та Різдва, проведених у Зоні, проте водночас вона – лютий ворог нелегала, який відмовляється від майбутнього на користь зникомого, адже пришвидшує загибель Зони: «Вона старається більше за всіх. Саме Зима лупить кулаками кахлі і колупає обличчя старим радянським фрескам». Восени Чорнобиль зустрічає сталкера мрякою та сезонною меланхолією. Він перетворюється у пристанище мрійника, який втікає від реальності, глибоко забуваючись у спальник та занурюючись у музику. «Тут спокій і мир для моєї душі, я нізащо не хочу назад», – відгукується герой про своє перебування в Чорнобилі у похмурі осінні дні.

Стилістика оповіді то різка, наскрізь жаргонна, то романтична, то стилізована під казкову. «Роздвоєння» оповідача призводить до формування натуралістичного та міфічного образів Зони. Автор міфологізує оповідь роману на сюжетному рівні, наділяючи сталкера рисами культурного героя та актуалізуючи елементи есхатологічного та космогонічного міфів у тексті. Чорнобиль після аварії співвідноситься із осередком апокаліпсису, а із появою сталкерів виступає ідилічним місцем, в якому кипить життя. Зона – жива і, прикметно, що почесними її мешканцями постають не люди, а Сонце, Зима, Злива, Генерал Рись та пугач Армавір, яких автор виокремлює, виводячи їх імена із великої літери.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Роман М. Камиша «Оформляндія, або Прогулянка в Зону» полемізує із творами, які належать до трагедійного та катастрофічного дискурсів, розробляючи новий для України спосіб осягнення Зони, який репрезентує життя сучасного Чорнобиля та продовжує традицію існування антитрагедійного художнього дискурсу. Зона відчуження в рецепції М. Камиша оживає, ставши духовним прихистком для сталкерів, спраглих до усамітнення та самоізоляції. Автор матеріалізує та міфологізує Зону, що нівелює акцент на осмисленні минулого Чорнобиля, актуалізуючи її рецепцію як сучасного та позачасового феномену.

2.10. Кулакевич Л. М. Концепція світу і людини в системі художніх координат ліричної та епічної творчості С. Йовенко

Людина у світі Чорнобиля

У творах про Чорнобиль С. Йовенко намагається художньо відтворити небажані зміни у психології людини у зв'язку з суттєвими деформаціями способу життя. Реальна загроза

смерті, непрацездатність, невизначеність майбутнього породжують почуття безпорадності і відчуженості у героїв повістей. Руйнація у світі стабільних цінностей, хаос, беззмістовність, відчай і безнадія, яких торкнулася письменниця у своїх творах, є типовими мотивами екзистенціалізму.

На думку Л. Левчук, екзистенціалізм як «філософія існування», філософія самотньої свідомості, зосереджує головну увагу на понятті існування (екзистенції) як закономірної передумови життя в такому суспільстві, де людина почувається незахищеною перед ворожими їй антилюдськими силами ізмушена тікати «в себе», відмежовуватися від суспільства. Мотив відчуження людини від суспільства вперше з'являється в поезії С. Йовенко, але він загалом звучить невиразно, що, можливо, зумовлено ідеологічним тиском, гнітючою атмосферою тодішнього суспільства, абсурдність існування якого чи не найяскравіше відбито поезією В. Стуса:

Довкола мене – цвинтар душ
На білім цвинтарі народу.
Бреду в сльозах. Шукаю броду.

Світ людей іноді пригнічує ліричну героїню поезій С. Йовенко, не дає розкритися повною мірою, вносить нотки жорсткості в її ставлення до оточення. У цьому випадку він характеризується як «хижий», «липкий», «жорстокий», як світ пігмеїв, «нужденного духу», «нікчем», «лакуз», суєти, холодного лицемірства й байдужості до горя іншого, що зближує її з екзистенціалістами. Життя людей у такому світі найчастіше проходить у претензійних розмовах, плітках і асоціюється з «грою», «маскарадом». У ліричній героїні – загострена чутливість до театрального фальшу життя («Освідчення в ненависті», «Голос подвигу», «Стороння», «Виклик», «Манекени з міщанства», «Зичливець», «Ракурс», «Я значно краще слухать вміла», «Мала програма», «Останній монолог Жанни Д'Арк»). Лірична героїня С. Йовенко сприймає навколишню дійсність з іронією та відстороненням, їй ближча природа, яка наповнює її душу легкістю, розкутістю в почуттях, допомагає зосередитися, відчутти голос душі.

Екзистенціалісти розглядають існування людини як драму свободи, як ситуацію, що вимагає постійного вибору: або зраджуєш себе і працюєш на систему, або, відкинувши конформізм, зберігаєш себе, свою індивідуальність, але ціною внутрішньої еміграції. Руйнування зв'язків людини зі світом, іншими людьми, її замкнутість у власному «я», самоусвідомлену свідомість вони розглядають як захисну реакцію індивіда на поневолення його свідомості. Герої уражені незбагненною тугою, яка позбавляє їх спокою і спонукає втікати від себе, а насправді – у себе, у свій внутрішній світ. По суті таким екзистенційними засадами зумовлено розвиток мотиву відчуження у прозі С. Йовенко.

У творах про Чорнобиль С. Йовенко звертає увагу на відчуття людиною близької і неминучої смерті та його впливу на психологію особистості. Вона перша висуває гостру проблему чорнобильців серед людей, які не зазнали ураження радіацією. Остання знайшла відгук у багатьох творах письменників про Чорнобильську катастрофу, зокрема Є. Гуцала, В. Нечипоренка, В. Іванини та інших. Радіація змусила людей залишити все і йти на нове місце проживання, але підступність цього ворога в тому, що все, що було в зоні під час вибуху – речі, тварини, люди – теж вороже, бо взяло на себе частку невидимої смерті. Заявлена в поемі С. Йовенко «Вибух», в оповіді про вагітну онуку, яка не хоче прихистити свою бабусю, бо та заражена радіацією, проблема в оповіданні «Не лякай мене, крихітко!» набуває філософського узагальнення. Головні героїні оповідання здається, що в хаті забуті не фотокартки, «а весь рід залишений напризволяще». Руйнація і спустошення хат, порушення звичної течії життя веде до деформації душ: страх за власне здоров'я стає сильнішим за родинні почуття і обов'язки. Радіація ушкоджує тіло, але сам вибух виявив невидимий катастрофізм душі. Не спровокував, а саме виявив, бо руйнування було і до вибуху. В оповіданні «Не лякай мене, крихітко» з мотивом духовної кризи пов'язана і проблема непочутості болю людської душі: найважливіша причина, через яку Шура тікає в зону, – ніхто не хоче її почути. Авторка піднімає проблему людського щастя, де щастя – це не

наслідок благополуччя, а стан душі. За визначенням героїні, можна навчитися бути щасливим. Галя починає усвідомлювати, що людське щастя не в окремій кімнаті, чистих фіранках, а в спілкуванні. Вибух позбавив Шуру звичайної людської старості, села, сусідів, що були уособленням спілкування. Тітка прожила довге і важке життя, вона хоче виговоритися, поділитися своєю «мудрістю», але в квартирі її не помічають, «їй ні до кого й слова мовити». Наділяючи героїню думками про те, що діти жили «на всьому готовому», лиха не знали, а «мирний атом», що був символом добробуту, стає руйнівною силою в руках бездушних технократів, приносить біду в кожен дім, авторка узагальнює, що не всяке добро є благом. Асоціативно ця теза споріднена зі словами Г. Сковороди: «Нема більш шкідливого, як те, що побудоване для головного добра, а стало розтлінним».

Уособленням духовної кризи, безвір'я є і герої повісті «Жінка у зоні», зокрема чоловіки з Прип'яті, які зазирали за край життя. Вони наділені рисами безвідповідального ставлення до себе, людей, світу. Вони ніби з ланцюга зірвалися, пустилися берега, поспішаючи вхопити хоч випадкової радості, спізнати інших барв життя, нового його смаку. Така поведінка героїв вмотивовується авторкою в художньому розвитку мотиву апокаліпсису. Ризик постійного перебування в зоні породжує в них зневагу до небезпеки, зневір'я в її подоланні, бо вони зрозуміли, «що ось-ось вона, смерть, ближче, ніж можна було передбачити, дихає в потилицю. Бо все колишнє, усталене у звичаях і в оточенні побутування, безповоротно втрачене». Наскрізним у характеристиці такого стану є образ смерті: мертвим постає навіть те, що не здатне вмирати: «мертве сонце», «мертвий сніг», «мертве місто», «мертва трава», «мертвий сон». Повтор одного і того ж епітета поглиблює вираження безнадії, яка охоплює героїв. Герої повісті «Жінка у зоні» вважають себе приреченими й очікують хвороби, смерті близьких, власну інвалідність, а значить, і непотрібність. Комплекс «жертви», «приреченості», що запанував у душах, зумовлює їхню думку про недоцільність набуття освіти, професії, створення сім'ї і народження дітей – усього того, що входить до поняття «нормального життєвого шляху». Характеризуючи цей стан, письменниця зіставляє «мінне поле» і дім. Чоловіча половина зони немовби звикла «ходити по мінному полю», і там, в їхньому «вдома», не було місця для жінки. Письменниця своєрідно трансформує мотив «танцю смерті», що пов'язаний у мистецтві з міфом про Саломею та Івана Хрестителя і є символом повернення до аморальних тенденцій суспільства, перемоги Хаосу, пробудження стихійного начала в людині, що веде до фізичного знищення. У повісті через цей мотив авторка передає стан безнадії, що породжує зло і порожнечу, життєву невлаштованість. У зоні життя спинилося, воно здається «танцем на власному гробі і чужих кістках».

Драматизм побутування людини в зоні відтінено і за допомогою колористичних ознак, переважно чорного кольору, що здебільшого є прикметою смерті: чорна прірва, чорний жарт, чорнороб, чорно-багровий, чорне око. Особливого значення ця кольорова барва набуває в зіставленні з образом «удовине поле». Вдова – жінка, у якої вмер чоловік, а поле – образ безмежної, важкої, виснажливої праці. Порівняння «чорний, як удовине поле» співвіднесене з безпросвітністю, гіркотою, самотністю. Воно найчастіше поєднується зі словом «правда». Отже, правда Чорнобиля чорна, безпросвітна, гірка, нікому непотрібна, але вона є.

У повісті «Жінка у зоні» через сприйняття героїв (чоловіків-ліквідаторів) накреслюються (в підтексті) мотиви, з одного боку, несумісності жінки ізони, а з іншого – розуміння, що відсутність жінки, яка є берегинею і продовжувачкою роду, веде до загибелі. Їх сюжетне розгорнення в повісті в зображенні стосунків чоловіка і жінки «в зоні». У повісті образ жінки постає у двох іпостасях: дочорнобильська – дружина, мати, хранителька роду і постчорнобильська – «хижа трава». У розвитку мотиву втрати материнства в постчорнобильському суспільстві С. Йовенко перегукується з І. Драчем, Б. Олійником, М. Зобенко. У «Чорнобильській мадонні» І. Драча і в оповіданні М. Зобенко «Чорнобильська мадонна» передано почуття жаху, зумовленого реальною загрозою. Їхні героїні бояться втратити материнство. Героїні Б. Олійника і С. Йовенко вже його втратили. У поемі Б. Олійника «Сім» наголошено моральне падіння жінкип'яниці, яка з похмілля продає за

«трюшку дитину в пелюшках», «бо матір в собі вже давно пропила». С. Йовенко зображує емансиповану жінку, яка прагне вижити як особистість в умовах зони, де мати не потрібна, бо жінка в ній є об'єктом короточасної сексуальної любові, предметом побуту. Усвідомлення цього стану висловлене у внутрішньому монологі Інни: «А, може, Зона – це чоловіча планета, де вона справді чужа, її мова тут непотрібна, незрозуміла? Вона має існувати безмовно, безпретензійно: для прикрашання інтер'єру, як необхідність для гармонізації чоловічого побуту. А щоб мати голос і піднімати його нарівні з ним?! Та хто вона така?! Нарівні – ніколи! І от вона – совісна і безборонна, беззахисна і, зрештою, приречена на самотність, як і скрізь на землі».

Героїня повісті «Жінка у зоні», журналістка, прагне пізнати правду і цим врятувати свій народ. З мотивом захисту землі і народу, характером героїні, очевидно, пов'язаний і вибір її імені. У повісті обігрується звучання її імені і наголошується її інакшість, неподібність до інших. Однак у світі, куди потрапила Інна, право бути іншою сприймається як виклик, дивацтво. Крім того, за своїм звуковим складом це ім'я асоціюється з Інь, одним із елементів світобудови. За давньосхідною міфологічною традицією, Інь – дух, що опікувався землею і людьми. За семантикою йому близький наявний у повісті мікрообраз Богородиці-заступниці (Оранти, Покрови): «О, якби вона була Мати Божа, вона б опустила покров над реактором, над містами і селами, над Україною і Білоруссю, – вона б урятувала всіх». Образ Божої Матері досить популярний в українській літературі. Зокрема, образ Діви Марії зображений у тетраптиху П. Тичини «Скорбна мати», де вона оплакує сина і не бачить перспективи порятунку світу Христовою жертвою. Образ Богоматері, яка шукає по Україні Ісуса Христа, маємо в поезії Ю. Клена «Божа Матір». У поемі І. Драча «Чорнобильська мадонна» образ Марії десакралізується і постає як образ матері антихриста, що знищить світ:

Марія, Марія... Та Марія не та.
Та зродила Христа,
Ця – антихриста!

У С. Йовенко через образ Божої Матері посилюється відчуття емоційної єдності Інни зі стражданнями свого народу, співпереживання стражданням чорнобильців і виражається прагнення героїні стати всесильною для блага народу. Інна почувається чайкою, що в'ється над сплюндрованим гніздом з мертвими чаєнятами. Таким чином інтерпретується мотив народної пісні: «Яка ж вона птаха?.. Можливо, чайка, що б'ється над сплюндрованим гніздом з мертвими чаєнятами..? Так, вона чулася обезголосілою чайкою в Прип'яті, чие голосіння безмовне, не розраховане на читачів». Загалом образ Інни в повісті часто порівнюється з птахами, образи яких підкреслюють сприйняття її оточуючими: «незнана птаха з чужої планети» – як акцентування загадковості, «зозулення у чужому гнізді» – непотрібність і заважання в зоні, «підбита пташка з чужого саду» – драматичність особистого життя.

В оповіданні «Не лякай мене, крихітко!» чорнобильська трагедія знаходить своє втілення в переживаннях головної героїні, крізь призму «подій» в її родині. Тема твору, на перший погляд, побутова, але з розвитком сюжету вона набуває концептуального значення. Подорожуючи зоною в пошуках тітки, Галя весь час думає про свою сім'ю і зіставляє свою «хатню війну» і чорнобильську «невидиму війну», протиставляючи людське горе мізерності сімейних проблем. Вона не прагне з'ясувати причини чорнобильської аварії, але хоче дошукатися причин свого сімейного лиха. Хто винен? Порівняння сім'ї Галі (через сприйняття саме цієї героїні) з Кайдашевою (літературним образом) – за емоційністю «розборок» – містить глибокий підтекст. Як і в Кайдашів, у сім'ї героїні інтереси не виходять за межі хатніх клопотів і ведення господарства, а все, через що ворогують її рідні, зводиться до примітивно-меркантильних цінностей (шпроти, баночка). Через деталі зовнішнього світу («хати, наче від Нечуя-Левицького тут стояли», окуляри на молодиці – «у Києві, мабуть, ще од революції таких не носять»), письменниця наголошує, що мало що змінилося у психології людини за останні сто років. Трагікомічна розповідь бабусі про «війну» з племінницею за земельну межу алюзивно нагадує сцену з повісті І. Нечуя-Левицького. Вислів «Кайдашева

сім'я» перейшов у ряд афористичних і позначає людську спільноту з низьким національним самоусвідомленням, що впливає і на організацію людей і на їх самовиявлення. Доля сім'ї Омелька Кайдаша – класичний зразок того, як можуть спотворити людину соціально-економічні умови, за яких матеріальні цінності стають вагомішими за родинні зв'язки. Таке розуміння однієї з причин «хатньої війни» виявлено словами Галі: «Я так думаю: від тісноти й злиднів усі наші біди». Діти черстві, бо у них немає «тилу» – матеріальної підтримки. У роздумах Галі про дітей, про те, що в їх душах лише злоба і непростення, поняття тилу набуває філософського узагальнення – немає віри, ідеалів, кожен намагається вижити поодинокі.

Чи не вперше у своїй творчості С. Йовенко в оповіданні «Не лякай мене, крихітко!» торкається проблеми безвір'я як безбожності. Відсутність інституту релігії і ціннісна переорієнтація людей на статки призвели до бездуховності в суспільстві, а «мирний атом» в оповіданні прочитується як символ існування, спрямованого на задоволення фізичних потреб. Зображуючи сімейні негаразди героїні, письменниця акцентує на єдності причин, що розхитують моральні опори світобудови і окремого її фрагменту – сім'ю. Подаючи паралельно епізоди життя окремої родини та світ зони, авторка устами героїні характеризує їх словом «війна», і таким чином, екстраполюючи долю сім'ї на долю зони, стверджує, що особисте життя залежить від суспільно-політичного порядку і ліквідувати негаразди слід на загальнодержавному рівні, що «хатня» і чорнобильська «війни» мають спільного винуватця. Героїня оповідання «Не лякай мене, крихітко» відчуває свою провину в тому, що не навчила дітей терпимості, не навчила їх бути щасливими. У зоні, споглядаючи наслідки аварії, вона подумки проголошує: «попрацювали на комунізм». Безособова форма її вислову підкреслює те, що вона також брала участь у «будуванні», і в чорнобильській трагедії є частка і її провини. У літературі, де трагедія найчастіше постає як результат збігу обставин, наслідок розбещеності та корумпованості керівництва, С. Йовенко чи не найпершою ще в поемі «Вибух» заговорила про те, що у чорнобильській трагедії винен кожен громадянин суспільства:

Чом притягальна зона
як магніт?
Як місце вбивства – карному
злочинцю?!
Адже не ти розверз безодню бід!
Не я. Не ти П'єм біль її
по вінця.

Починаючи з баби Шури і неосвіченої хлібопекарки Галі і до керівників держави, ніхто не має права відмежуватися від того, що сталося. І якщо героїня оповідання намагається виправдати поведінку своїх дітей зовнішніми обставинами, то для себе вона не знаходить виправдання – вона винна, бо не навчила їх протистояти лиху, не навчила слухати. Таке усвідомлення своєї провини зближує героїню С. Йовенко з героєм роману М. Кундери «Невыносимая легкость бытия» (1984) Томашем. Роздумуючи над причинами і наслідками комуністичного терору в Чехії в 70–80-х роках ХХ ст., над питанням, чи можна вважати людину невинною на підставі того, що вона не знала, була введена в оману чи сліпо вірила в ідею, Томаш робить висновок про те, що ніщо не може бути виправданням, і на підтвердження цього наводить міф про Едіпа, який не знав, що вбив свого батька, жив зі своєю матір'ю, та, визнавши правду, не вважав себе безневинним, не зміг стерпіти лиха, спричиненого його незнанням, виколов собі очі і сліпим пішов із Фів. «Не існує ніякого виправдання, – написав у своїй статті Томаш, – Ніхто не був в глибині своєї душі невиннішим за Едіпа. І все ж він сам себе покарав, коли побачив, що зробив». Ця думка звучить і в риторичному запитанні героя: «Хіба дурень, який сидить на троні, звільнений від усякої відповідальності лише тому, що він дурень?»

Отже, змальовуючи чорнобильський світ у поемі «Вибух», оповіданні «Не лякай мене, крихітко!», повісті «Жінка у зоні», С. Йовенко наближається до екзистенціалістського

розуміння філософії існування людини як абсурду, її відчуженості від природи, частиною якої вона й є.

2.11. Купріянова К. О., Ярошевич І. О. Чорнобильські мотиви у збірці Ліни Костенко «Мадонна перехресть»

Творчість Ліни Костенко на мотивному рівні у своїх працях розглядали такі літературознавці, як Г. Ключек, І. Дзюба, Н. Головченко, О. Слоновьська, С. Барабаш та інші.

Чорнобильська земля здавна славилася чудовими краєвидами, щедрим врожаєм, прекрасними садами та луками. Але однієї квітневої ночі 1986 року все змінилося назавжди. З тих пір ця земля стала іменуватися зоною – скаліченою, непридатною для життя місцевістю. Від цієї атомної катастрофи здригнулись серця всіх земляків, а слово «зона» не перестає лунає в цих серцях вже багато років. Ця подія ще надовго залишиться в пам'яті людства. Аварія на Чорнобильській АЕС стала новою точкою відліку в історії атомної енергетики, показала, наскільки небезпечна та позбавлена контролю сила атома і як неймовірно важко вгамувати її. Скільки б не минуло років – кожен пам'ятатиме цю страшну аварію, яка не має і не може мати минулого часу.

Ця страшна трагедія не залишила байдужим нікого. На неї відгукнулися в пресі такі письменники, як О. Гончар, Б. Олійник, І. Драч. Поезія не мовчала. Майже одночасно написані поеми Л. Горлача, С. Йовенко.

Не могла, звичайно, оминати цю тему в своїй творчості і Ліна Василівна Костенко. Взагалі природа завжди була і залишається досі для поетеси цілющим джерелом радості й натхнення. Природа постійно оживає в її думках, спогадах, даруючи душевну рівновагу.

Тема Чорнобиля яскраво відбилася не тільки в поезії, а й у житті поетеси. Ліна Василівна сама багато працювала у зоні як член експедиції по збереженню пам'яток чорнобильської культури і на родилася на території, близькій до Чорнобиля, тому вона найпослідовніше розгортає катастрофічне сприйняття трагедії. Загалом, Чорнобиль у розумінні Ліни Костенко – місце, де «вмерла Україна».

Чорнобильські мотиви проходять крізь усю творчість поетеси: це і поетичні збірки, такі як «Річка Геракліта», «Мадонна перехресть», і «Записки українського самашедшого», це і повість «Зона відчуження», написана до десятиріччя трагедії на Чорнобильській АЕС.

Перш ніж перейти безпосередньо до аналізу деяких поезій, слід подати визначення поняття мотив. Згідно зі словником літературознавчих термінів, мотив – це неподільна смислова одиниця, з якої складається фабула: мотив відданості вітчизні, жертвності, зради коханого тощо. Мотиви рухають вчинками персонажів, збуджують їх переживання і роздуми, особливо тонко динамізують внутрішній світ ліричного суб'єкта. Отже, під мотивом розуміємо неподільну складову сюжету ліричного твору, його тем.

Особливо яскраво мотив Чорнобиля розкривається в останній поетичній збірці поетеси «Мадонна перехресть», що включає як нові вірші, так і ті, що не були видані раніше. Так само, як і в попередній збірці «Річка Геракліта», тут спостерігаємо і описи природи Чорнобильського краю до аварії, і після неї, і мотив байдужості людей до природи. Поруч із чорнобильським мотивом стоїть мотив самотності, який проходить крізь усю творчість поетеси. Але якщо у віршах, вміщених в «Річці Геракліті», переважає констатація атмосфери, яка зберігається в Чорнобилі вже довгий час, то у «Мадонні перехресть», окрім цього, вже наявні заклики ліричної героїні до людей не бути байдужими до природи, не повторювати помилок минулого.

В одному з віршів поетеса запитує: «О земле моя, земле, кому ти дорога?», роблячи акцент на тому, що колись «світ славен був Платонами, / славен був Евклідами», а тепер «все всім до лампочки / до фені». У читача виникає сумнів «отже й мені все «до фені?». Лірична героїня не знає, що боїться, що люди не схаменуться і стан погіршитися, хоча здавалося б, підсумовуючими рядками вірша «люди віруси, / от просто собі віруси на цій живій землі?!» поетеса ніби дає читачеві змогу замислитися, що кожен з нас винен в тому, що зараз

відбувається і що кожен може змінити ситуацію. Варто зазначити, що Ліна Костенко начебто звинувачує людей в цій страшній аварії та в екологічній проблемі загалом. Лірична героїня її поезій не вірить, що на цьому всі «дзвони» для людства закінчилися. Вона ставить українську трагедію в один ряд із Хіросімою і Фукусімою та приречено чекає на наступний «дзвін»: «Потім, як усі ми, / почула раптом дзвони Хіросіми. / А потім – дзвін Чорнобиля. І зону. / І серце дзвону в попелі руїн. / І Фукусіму, де вже й не до дзвону. / Який він буде, наш наступний дзвін?».

Чорнобильська зона для ліричної героїні – це концтабір, з якого природа втекти не може. Все, що залишається людям – це попросити вибачення у живих істот, що там залишилися. «Косуленько, пробач, що ти за дротом. / Я теж за дротом, тільки по цей бік», у цих рядках відчувається розпач ліричної героїні, підкреслюється безсилість людини в порятунку природи.

У багатьох поезіях провідним є мотив самотності: «Не половіють в полі колоски / Не ходять люди. М'ячики не скачуть. / В Чорнобиль повертаються казки. / Самі себе розказують і плачуть». Зараз в цьому краю немає людей, тварин, навіть рослин, нічого, крім горя, страждання, нікому навіть розповідати казок. Але тут є казки, спогади, що залишилися від щасливого минулого. Тут відчувається біль ліричної героїні, тугу за колись живим краєм України.

«Сніги в снігах, руку скувала крига, і вербам руки з холоду звело. Біжить вовчиця – мати роздобига, зеленим оком світить на село», здавалося б, в цих рядках описано природу звичайного села, але далі спостерігаємо, що «те село давно уже як привид» і що тут свій слід вже залишила смерть. Завершальним для цієї поезії є образ вовчиці, яка виє вночі. На нашу думку, цей образ символізує самотність цього краю та підкреслює моторошність атмосфери цієї місцевості.

Також важливим є образ «лісу, який горів», що уособлює як Чорнобильську зону, так і всю нашу планету, яка зараз перебуває в небезпечному стані. Лірична героїня пам'ятає цей ліс ще живим і здається, що це було нещодавно, але зараз він «сумний, задуманий і чорний». Героїня жалкує щодо всієї планети, розуміння того, що одна людина не може змінити ситуацію, є свідченням того, що у всьому, що робиться зараз з планетою, винні виключно самі люди, вони самі знищують планету. Доказом цього є заключний рядок вірша: «йшов гамадріл і кинув сигарету».

Таким чином, чорнобильські мотиви у збірці «Мадонна перехресть» посідають першорядне місце серед всіх інших мотивів, бо перегукуються з мотивами самотності, минулого, пам'яті, що сприяють більш повному їх розумінню. Поетеса не просто доносить до людей ту атмосферу, опис природи чорнобильського краю, а й закликає людей до збереження навколишнього середовища, щоб більше таких аварій в історії людства не повторювалося.

2.12. Мельничук І. В. Дискурс Чорнобильської катастрофи у текстуальному просторі поетів-вісімдесятників

Ганна Чубач активно включилася у літературний процес у 70-х роках ХХ століття, вона і її сучасники стали тим поколінням, що ступало слід в слід за поетичним поколінням шістдесятників, значно «прорідженим» на той час суворими брежнєвськими «заморозками». Твори Ганни Чубач вступають у діалогічний зв'язок з поезіями М.Вінграновського, Д. Павличка, Л.Костенко, В.Стуса, І.Драча. Проте попри присутній дискурс шістдесятництва, проаналізований текстуальний масив поетичних творів Ганни Чубач засвідчує органічне входження письменниці у поетичний простір вісімдесятництва. «Усвідомлення традиції, прагнення відчути її, розшифрувати, як відчуває у собі людина свій родовід» є, за М.Ільницьким, однією з визначальних рис поезії цього покоління. Актуальний для вісімдесятників мотив не лише родової пам'яті, а й «пам'яті природи в людині», усвідомлення своєї включеності у біокосмічні ритми, відчуття втрати людиною гармонії з

природою. Перебування у такій тематичній площині зумовлюється особливим онтологічним характером цієї поезії, відчуттям плінності як історичного, так і індивідуального людського буття.

У другій половині вісімдесятих років у поетичний простір письменниці потужним струменем вливається дискурс Чорнобильської трагедії. Вибух на Чорнобильській атомній електростанції став найбільшою техногенною катастрофою ХХ століття. У перші ж дні після катастрофи на сторінках літературних часописів, зокрема в «Літературній Україні», з'явилися пристрасні публіцистичні виступи Олеса Гончара, Бориса Олійника, Івана Драча. Згодом побачили світ поетичні твори Бориса Олійника, Наталки Білоцерківець, Леоніда Горлача, Світлани Йовенко, Івана Драча, що сформували єдиний текстуальний простір, до якого увійшли і поезії Ганни Чубач «Вірші з тривожних років» (зб. «Відкрию таємницю», 1989), «Мітинг жінок у чорному», «Небесна долина», «Сині сосни – чорнобильська зона», «Трагічне все!» (зб. «Небесна долина», 1993), поема «Чорний рік» (зб. «Очі матері», 1996).

Поетичний цикл «Вірші з тривожних років» складається з двох частин. Частина перша «Весна. 1986» являє собою гнівну інвективу винуватцям трагедії. Чітко виражені почуття ліричної героїні – жаль, біль, гнів та обурення, спрямовані, насамперед, проти тієї системи, яка робила мертвотним усе, до чого торкалася, поглиблюючи кризу духовного і морального стану суспільства, плекаючи безгосподарність, кар'єризм, бюрократизм, хабарництво, підмінюючи правду гаслами передовиць:

Але найбільшою трагедією для ліричної героїні стає навіть не крах довіри і обманутих сподівань, а порушення гармонії існування, порушення зв'язків між Людиною і Природою. Людина втрачає можливість насолоджуватися найпростішими речами – «тішитись весною», «радіти теплому дощу». Відчуття катастрофи сковує усі почування, світ ліричної героїні «як хмара над Десною:/ Як зупинився, так стоїть». Катастрофізм посилюється образом чорнобильського саду, на цвіт якого летять бджоли, але цвіт цей – приречений, те, що мало б дарувати життя – отруєне смертю (под. «Все плакало на сонці,/ Не хтіло помирати» (І. Драч «Вічна материнська елегія»)).

Осердям другої поезії циклу «Зима.1987» є образ горобини. Отруйний цвіт чорнобильської весни породив щедрий урожай плодів, які часто відрізнялися небувалими розмірами, проте усі вони були напоєні смертоносною радіацією. Горобина вродила так рясно, «що гілля аж гнеться./ Червоніє, шаріє, горить». Звичайної зими вона послужила б доброю поживою птахам, відома своїми лікувальними властивостями, рятувала б людей від хвороб, але фатальної зими 1987 її криваво-червоні ягоди відлякують навіть Ворона – саму Смерть. Зима, Горобина і Ворон утворюють сакральний триколон – біле, червоне та чорне. Усі три кольори несуть у поетичному просторі негативні конотації. Суперечливим кольором є Білий, він поєднує у собі з одного боку світло і життя, а з іншого – старість, сліпоту і смерть. У текстуальному просторі це колір холоду, який виснажує усе живе у своїх обіймах. Чорний є символом смерті, тиші і порожнечі, відчаю, поглинаючи усі інші кольори, він позначає горе і скорботу. Негативно забарвлений червоний трактується як колір крові, вогню та гніву, окрім того червоний – колір життя, проте червона горобина вражена смертельною радіацією – відбувається перекодування на колір смерті.

Також негативно маркованими виступають три вищезгадані концепти – Зима, Дерево, Птах:

- біла крижана Зима, яка загрожує перетворитися на вічну, виснажує усе живе, творить антивітальний топос: «Ця зима, як ніколи, – важка,/ І здається: повік не минеться» [2, с.16];

- горобина – концепт дерева життя, яке, уражене радіацією, у топосі Зими-1987 стає смертоносним: «Горобинько, горе моє,/ Ти даремно на радість чекаєш.../ Лікувальна, корисна...колись./ А тепер ти отруйною стала» [2, с.16];

- птах, що кружляє над Горобиною-Світовим Деревом, – втілення Птаха-деміурга – постає як Ворон, який, як відомо, є символом мертвотності, нечистоти, руйнації і обману, символом загибелі світу: «Навіть ворон – і той не клює,/ А кудись понад нею літає».

Навіть за усіх своїх доволі оптимістичних сподівань лірична героїня усвідомлює, що мине важка суворозима, бо усі зими колись минають, проте надовго залишиться те, що успадкувала вона від Весни 1986: «Кожна гілка зачепить за серце./Ця зима, як ніколи, – важка./Проминає./Але – не минеться.

У поетичному просторі поступово виформовується катастрофічний топос Чорнобильської аварії. Зараженими смертоносною радіацією виявляються усі складові світобудови: і вода, і повітря, і земля, і вогонь. І через категорію трагічного, саме того, що «плакало на сонці/ не хтіло помирати», максималізується відчуття катастрофи у поезії «Трагічне все!»: «Трагічне все!/ І полум'я, і вітер,/ І тихий плин/ Дніпрові води./ Трагічне сонце,/ Що і досі світить,/ Аби землі отруєній/ Родить».

Лірична героїня вражена своєю розгубленістю і безпомічністю, неспроможністю вплинути на ті процеси, що відбуваються. Тут вбачається, безперечно, віддзеркалення настроїв і почувань, які панували у радянському суспільстві у постчорнобильський період. Люди, опинившись сам на сам з трагедією, з жахом усвідомили, що держава неспроможна подбати про своїх громадян, що допомоги чекати нізвідки. Увесь розпач вкладає лірична героїня у низку риторичних запитань: «І що робити?/ Що кому казати?/ Кого на поміч/ Кликати: «Прийди!»?/ В яку дорогу/ Серце проважати/ Коли воно/ прикуте до біди?».

Проте найбільшій гостроті концепт трагічного набуває у зв'язку з проблемою дитинства і материнства. Батьківська любов не може захистити дітей від отрути у повітрі, воді і плодах земних. Не може вона захистити і від пануючих у суспільстві брехні, безгосподарності, байдужості до наслідків своєї діяльності, які зробили можливим будівництво Чорнобильської атомної електростанції у самому серці прип'ятських лісів, які, зрештою, і спровокували техногенну катастрофу, пробудивши апокаліптичну зірку Полин: «Трагічні діти,/ Що зросли в любові./ Стократ трагічні,/ Що зросли у злі».

Проте, найпотужнішого звучання концепт материнства набуває у поезії «Мітинг жінок у чорному», що становить єдиний текстуальний простір з поемою І. Драча «Чорнобильська мадонна». Очевидними в поезії, зокрема, вбачаються ремінісценції основних мотивів «Вічної материнської елегії», «Фізиків і ліриків», «Хрещатицької мадонни», «Епілогу».

Осердя твору є образ жінок, вбраних у чорне – трагічний і величний водночас, алюзія на ритуально-магічні дії жіночих гуртів під час великих природних катастроф і епідемій, спрямовані на захист і забезпечення роду від різного лиха. Топос поетичного твору набуває ознак позачасовості: велична процесія жінок у чорному рухається навіть не через простір, а, радше, крізь ущільнені часові площини: «У день грядущий із учора / Крізь досвід пам'яті гіркий/ Знов по Хрещатику у чорнім / Ідуть на мітинг свій жінки». Позачасся «консервує» топос тоталітарного Києва – похмурі вулиці, площі, на яких майорять червоні прапори. Ті, що йдуть цими вулицями, почали свій рух весняним ранком 1986, коли уся країна вийшла на демонстрації, святкуючи пролетарський першотравень. Тоді вони вийшли святково вбрані, у яскравих сукнях, білих сорочках, і білі банти майоріли метеликами на дитячих голівках – демонстрацію у зараженому Києві так і не скасували: «Вони не винні, що у чорнім./ Що спопелів надії сад./ Вони, здається, тільки вчора/ Ходили в білім на парад».

Хід Матері, що йде по стражденній, отруєній радіацією землі – ремінісценція мотиву «Вічної материнської елегії»: «Було все мов на лезі,/ Якому все стинати, –/ І квітку прямо в цезій/ Поцілувала Мати./ Все плакало на сонці,/ Не хтіло помирати./ І квітку прямо в стронцій/ Поцілувала мати». Однак не наділені вони силою Великої Богині, не здатні захистити усе живе, а ладні шукати захисту у природи, яка, проте, і сама є безпомічною перед атомною бідною: «Жінки ідуть лицем до сонця,/ Сліди довіривши землі./ І їх лякає смертю стронцій,/ Який у птаха на крилі./ Який у кожному листкові,/ У кожній крапельці води».

Одним з найбільш вражаючих образів поеми Івана Драча є образ Хрещатицької мадонни – божевільної хворої жінки, що втратила дитину і вийшла «у юрмище хрещатицького дня» з загорнутою в лахміття лялькою: «Який напій ти в квітень той пила/

Коли заквітла сином ти ходила». Жінки, що рухаються київськими вулицями, так само матері, позбавлені материнства. Через той апокаліптичний квітень їх дітям не судилося бути народженими.

Лірична героїня поезії Ганни Чубач, як і ліричний герой «Чорнобильської мадонни», суголосні у думці, що кожен несе відповідальність за те, що відбувається у суспільстві, але поет є відповідальним у більшій мірі, бо він – носій істини, він – совість народу, бо «коли до поета не можна душею на сповідь/ прийти./ То куди ж мені дітись з бідом». Гіркота втрачених надій, жаль і біль, що їх відчуває лірична героїня, ставить її на чолі сумної процесії: «Мій жаль до серця кожну горне./ Стаю в шеренгу в першій ряд».

Смисловим ядром, що пов'язує прототекст з метатекстом є полісемантичний образ Великої Богині в чорному: «Хто вона? Зона? Епоха? Доля? Смерть?/ Так, я вже знаю хто – Чорнобильська мадонна!». Вона є Помста і Істина, що дивиться з-під чорного рушника, Вона – Мати, що втратила Дитя в атомній віхолі, і Вона ж – «Муза – жінка в чорнім/ Серед гірких людських неправд», Жінка в чорному – останнє попередження хворому людству:

Отже, слід зазначити, що чорнобильський дискурс у поезії Ганни Чубач оприявлює себе через низку негативно маркованих образів концептів: Дерево, Птах, Сад. Акцентується порушення катастрофою світобудови, втрата гармонії, зв'язку Людини з Природою, формується апокаліптичний топос – через смертоносні, заражені елементи світобудови: повітря, воду, сонце тощо.

2.13. Онікієнко І. М. Чорнобильські тексти сучасних українських письменників як художні моделі національного буття в час апокаліпсису

В сучасному літературно-критичному дискурсі з Чорнобилем пов'язують формування нової свідомості та нової української літератури – апокаліптичної, реально-трагічної (модерної) та післяапока-ліптичної, між грою і апокаліпсисом, на межі між високою та масовою культурою (постмодерної). Обидва ці часові відрізки буття українського народу знайшли своє відображення в чорнобильських та післячорнобильських художніх текстах і є ще недостатньо дослідженими. Автори, які писали й пишуть про Чорнобиль, прагнуть зробити текстуальний прорив – дати повідомлення, яке веде до правди та відображає правдиву реальність. Ця правда стала одкровенням для українців у кінці ХХ століття, її мають знати всі наступні покоління. Новий світ, створений ядерною катастрофою, описаний у всій своїй жахливості Світланою Алексієвич в документальній книзі «Чорнобиль: хроніка майбутнього». Фредерик Лемаршанд розглядає Чорнобиль топографічно як переплетення ідеальних місць, текстів і дискурсів на поверхні тіла національної культури у книзі «Топос Чорнобиля». Марко Павлишин розглядає вплив чорнобильської теми на становлення жанрів сучасної української літератури. Тамара Гундорова в монографії «Післячорнобильська бібліотека. Український постмодерн» розглядає Чорнобиль як епоху народження в Україні нової постмодерної свідомості та постмодерної літератури.

Марко Павлишин називає деякі істотні риси соціокультурного контексту, в якому формуються провідні ознаки чорнобильського жанру. На думку критика, чорнобильська катастрофа така далекосяжна і така загальна своїм уже видимим і ще потенційним ефектом, що вона приєдналася до тих небагатьох подій (як Голод чи Друга світова війна), що ввійшли в загальну громадську свідомість і таким чином стали покликом для літератури та інших форм культурної репродукції. По-друге, у країнах Східної Європи серед літераторів та їхніх читачів вельми поширене переконання про високе покликання і обов'язок літератури осмислювати головні суспільні питання моменту. Цим пояснюється напружений вузол проблем в чорнобильських текстах. Безвідповідальність у керуванні реактором, бюрократичний параліч і злочинна негласність як перша офіційна реакція на катастрофу – вся ця Правда стала видимою для авторів чорнобильських текстів як наслідок докорінної порочності всієї системи в її економічному, політичному, суспільному аспектах. Тому всі автори чорнобильських текстів мучаться дилемою: «чи личить показувати таку глобальну

подію крізь призму тільки власної обмеженої свідомості?». Так у чорнобильських текстах лишаються існувати паралельно дві правди – велика: про злочинні дії імперії і маленький наратив – «своя правда» свідків.

Не можна не брати до уваги також і біблійно-християнський аспект чорнобильських текстів. Їх символічний зміст пов'язаний з Апокаліпсисом, про який іде мова в главі 8 об'явлення св. Івана Богослова. По сурмленні шістьох Анголів мало відбутися нищення землі та людства за тяжкі гріхи. Саме третій Ангол спричинив Чорнобиль: «І засурмив третій Ангол, – і велика зоря спала з неба, палаючи, як смолоскип. І спала вона на третину річок тана водні джерела. А ймення зорі тій Полин. І стала третина води, як полин, і багато людей повмирили з води, бо згіркла вона». Біблійний смолоскип – зловіщий символ трагедії – зустрічаємо у всіх чорнобильських текстах. І лише в поемі В. Кордуна «Плач по землі поліській» іде мова про наближення Царства Божого по сьомій сурмі, як у главі 11 об'явлення св. Івана Богослова: «Перейшло панування над світом до Господа нашого та до Христа Його, – і Він зацарює на вічні віки! І час настав дати заплату тим, хто Ймення Твого боїться і знищити тих, хто нищить землю». Ідучи за Біблійною версією, Кордун пророкує спасіння українського народу в Царстві Божому та справедливе покарання Найвищим Судом винуватців трагедії.

В романі В. Яворівського «Марія з полином у кінці століття» катастрофа розкривається переважно через долю родини Мировичів, батьківська оселя якої була в селі Городища, розташованого за 20 км. Від атомної станції. Яворівському йшлося про те, що розкрити правду про справжні наміри й шляхи імперії до дешевого збагачення, нехтування Москвою долями України й українців, адже нікому не спадало на думку розташовувати «мирний» атом під стінами білокамінної.

Історія кар'єрного росту Олександра Мировича – це історія про те, як старший син вдумав смерть молодшим братам і всьому родові. Найяскравіше імперський міф про безпечність «мирного» атома розвіюється на прикладі трагічної долі другого в родині сина – Миколи Мировича – оператора на ІУ реакторному блоці. Кульмінаційним в романі є 33 розділ, коли в час нічного чергування Миколи, в час проведення атомного експерименту, в час злочинного вимкнення аварійної системи, Микола за лічені хвилини зрозумів рівень небезпеки атомного реактора, рівень боягузтва начальника зміни, рівень руйнівної, смертоносної сили. З цими знаннями йому довелося відійти у вічність, натомість автор малює жахливу картину апокаліптичного видива, що запало над містом: «З руїни реактора виривається в небо стовп зловіщого вогню, пари, уламків перекриття, блискучих труб, палаючих шматків графіту. Вогненний стовп завмирає на висоті півтора кілометра, на вершині його утворюється світляна куля, яка начебт засмоктує в себе цей примарний стовбур, всередині якого щось рухається, згортається й випростується, але сам він стоїть над нічною землею, як велетенська ялинкова іграшка блідо-вишневого, майже кривавого кольору. Наче вагається, куди ж йому пустити свій корінь».

Син Миколи Тарасик має великі печальні очі, в яких відбито сни його підсвідомості – всі печально-трагічні. Вдень він перемальовує їх на папері: «вовки з рогами, квіти з роззявленими ротами, листки у вигляді людських очей, дерево кричить щось кількома своїми дуплами». Малюнки сина ніби попереджали батька про небезпеку, а на одному, що висів над ліжечком і зовсім прочитувалися батькова і його трагічні долі: «намальовано величезну чудернацьку квітку, схожу на атомний гриб, і на розпуклу водяну лілею, з якої виборсується двоголовий Змій-Горинич». Так дитячі страхи втілились у новій, сюрреалістичній дійсності, в зупинених дитячих життях, що забрав із собою з України атомний гриб.

Найповніше трагічність ситуації, в якій опинився український народ, розкривається через сприйняття матері Марії Гнатівни. Мати не може змиритись з тим, що після вибуху радіація знищила землю-годувальницю. Ця жахлива химера проникла і в землю, і в корову Мавру і навіть в тіло маленької Ліди, яку діти дражнять «телевізійною». Радіація зруйнувала землю і тіло – це не вкладається у материнській свідомості. Вона роздумує про майбутнє українського роду, який вижив після війни з фашистами, який віджила земля, що тепер

стала зоною: «Що буде з тобою, роде мій? Розірвало, розкидало тебе, наче велику й страшну війну пережили. І без землі залишилися, ніби програли цю війну». Місія Марії – оберігати онуків від радіації, бо їм жити і спокутувати за гріхи батьків, і продовжувати життя.

З 1987 року з'являється й поетичне осмислення чорнобильської трагедії – поеми «Зона» Л.Горлача, «Вибух» С.Йовенко, «Сім» Б.Олійника. І.Драч також створив великої емоційної сили і напруження поему «Чорнобильська мадонна». Авторська позиція визначається то правдивістю й мужністю, то сумнівами й хитаннями, страхом, чи зможе поет висвітлити таку глобальну тему, чи знайде слова, щоб передати міру людського болю. Адже, як констатує автор, після Чорнобилю біль перейшов у мистецтво – в слово, в пензель і фарби, в жезл диригента. Це визначає жанрову особливість «Чорнобильської мадонни» – ліро-епічна поема, а за структурою – поема-фреска (або поема-мозаїка). Поема має композиційне обрамлення: починається і завершується епіграфами – словами із народного епосу та з «Марії» Т. Шевченка. Як Шевченко у «Марії» покладав всі надії на пресвітлий образ Божої Матері, так і Драч свій ідеал у відродженні України бачить в образі Чорнобильської Мадонни. Всі композиційні одиниці поеми об'єднує центральний образ жінки – Матері, що концентрує у собі минулу, сучасну й майбутню долю України та людства. Цей образ має декілька художніх планів: реалістичний, символістичний, міфологічний, сюрреалістичний. Апокаліпсис в поемі втілюється в голосінні ліричного героя, який не знаходить ніде притулку, втікаючи від чорнобильської біди, втіленої в образі вогненного хреста. І в самому епіцентрі катастрофи палає людський син: «Той огненний хрест, а на ньому і в нім / Палає мій син у кільці вогнянім, / Бо атомні цвяхи засаджено в руки, Бо губи горять од пекельної муки». Біблійний час стає часом теперішнім. Це сьогоднішня страта сина людського, ліквідатора чорнобильської пожежі, допомогти якому не може навіть любов батька. Недаремно сегмент поеми названо «Материнська пісня з чоловічої душі». Трагедія ліричного героя символізує загальнолюдську хресну дорогу.

Віктор Кордун прийшов у літературу пізніше І. Драча та В. Яворівського і в дочорнобильську епоху, на відміну від поетів-депутатів, кон'юнктурою мислення не вирізнявся. Ключова тема всієї творчості митця – Полісся, «мала батьківщина» поета. Михайло Москаленко зазначає, що образ Полісся у Кордуна розкрито за допомогою «тих особливостей символіки та метафорики, що проявляються на пограниччі архаїчних шарів української фольклорної стихії та відкриттів світового поетичного авангарду нашого століття».

Вибух на Чорнобильській електростанції 26 квітня 1986 року В. Кордун пов'язує із падінням «останньої в нашому часі» тоталітарної імперії. Таким вступом він починає свою поему «Плач по землі поліській», яку можна вважати вже постчорнобильським текстом. У розділі I показано, як Чорнобиль змінив світ на пустелю і запала тиша. Для автора перша ознака небуття рідного народу – смерть пісні, бо душі пісень вже відійшли з цього світу і «пташиними зграями потяглися за обрій, як дим». Вибух – смерть асоціюється із «вогненным чорнобильським вовком», що шугнув у нашу кров. Потайних криївок смерті – радіації ніхто не зміг знайти, а тим часом вона попускала коріння всередині кожного з нас.

Найтрагічніший в поемі – 6-й розділ, в якому мова іде про «загублені дольки» поліських дітей, уражених радіацією. Їхні нерозквітлі малесенькі душі ховаються від білої смерті у лісах, між білих конвалій. Ліричний герой молить Господа узяти в нього жменю цих дольок і пустити плисти «за триста морів – аж до чистого раю».

Сьомий розділ свідчить про розпад мови. Вона більше не володіє арсеналом знаків, аби розповісти про трагічне вбивство життя на землі: «Слова спопеліли / й віднині нічого не значать / розпалася мова на безвихідну тишу, / і ніяк тепер розповісти, / що світи і часи змістилися і в диму волохатому/ виповзло із розколин назовні лускате пекло».

Провідний у 8-му, останньому, розділі – мотив, протилежний Апокаліпсису, який, за словами М. Москаленка, присутній в Кордуновому світі, «як ще один, щонайменше рівновеликий попередньому, наскрізний мотив: Блага Вість про спасіння – порятунок людини і світу».

Якщо І. Драч осмислює трагедію розп'яття людського Сина за гріхи людства, то В. Кордун осмислює вознесіння як шлях порятунку для української нації, яка втратила своє пристанище на землі. Проблема буття українського народу в постчорнобильську епоху вирішується через діалектику співвідношень: небесного та земного начал; космічного двобою світла й п'їтьми та кінцем світу як імовірним фіналом цього двобою. Життя – смерть – позасвіття – воскресіння є шляхом українського народу до Бога, до раю. Всі чорнобильські тексти, попри їх трагічність, пропонують художню модель продовження буття української нації. Так В. Яворівський та І. Драч покладають надії на збереження роду на матір, Мадонну. У поемі В. Кордуна взагалі відсутній образ матері. У центрі художньої уваги митця – екзистенційно загублена в розколотому всесвіті, безпритульна нація. Ні влада, ні суспільство, ні жінка не мають засобів до її порятунку. Тому всі надії поет покладає на Боготця, який воскресив розп'ятого сина і возніс до себе на небо. Так через релігійно-християнську символіку буття української нації трансформується в постчорнобильський міф.

2.14. Пухонська О. Чорнобиль як зона відчуження та самопізнання (за книгою Маркіяна Камиша «Оформляндія, або Прогулянка в Зону»)

Чорнобильська катастрофа впродовж останніх тридцяти років стала підставою до формування різних дискурсів: як наукових (хімічних, фізичних, екологічних, медичних, гуманітарних), так і соціокультурних. Особливо важливим видається мистецький інтерпретаційний підхід, який увиразнює нові підходи до осмислення трагедії, надаючи їй широкого історичного значення та наповнюючи її зміст новою естетикою. У часі, коли пріоритетну роль у формуванні культурного простору відіграють медійні засоби, цілком логічно, що найактивніше постчорнобильський дискурс трагедії розвивається у сфері різножанрового кіно. Лише за останнє десятиліття екранізовано кілька художніх сюжетів, які репрезентують сучасну візію вибуху на ЧАЕС 1986 року. Вагоме місце займають також документальні стрічки. Варто зазначити, що особливістю не лише фільмів, а й художніх творів із цієї теми загалом є акцентування уваги на романтичній інтерпретації трагедії, що применшує її наслідки і відволікає від найважливіших проблем: по-перше, від того, що екологічні наслідки атомного вибуху триватимуть іще не одне століття; по-друге, романтизація травми відвертає увагу від дошукування причин її виникнення. У випадку Чорнобильської аварії йдеться про злочин, який не може мати терміну давності. Як не парадоксально, але навіть серіал Крейга Мезіна і Югана Ренкома Чорнобиль, в основі якого все ж маємо пошук причин аварії на АС, призвів до зростання туристичного інтересу до Зони Відчуження. Однак більшість відвідувачів радше прагнули побачити мертве місто як атракцію, а не осмислити причини і наслідки самої катастрофи. Цей та подібні факти свідчать про те, що сучасна людина досить часто живе у світі зручної постправди, яку Лі Макінтайр, наприклад, хоч і вписує в політичний контекст, однак засновує на тому, що вона «позначає обставини, у яких об'єктивні факти меншою мірою впливають на суспільну думку, ніж апелювання до емоцій та особистих переконань». У цьому конкретному випадку йдеться про те, що належні висновки щодо чорнобильської трагедії були своєчасно заміщені зручними політичними й культурними наративами (вартій уваги як судовий процес над тими, хто почасти причетний до аварії, так і емоційно-патетичні тексти культури – фільми, художні твори, драми, фотографії – які акцентували на героїзмі ліквідаторів, особистих трагедіях мешканців зараженої Зони, проте жодним чином – не на помилках і прорахунках комуністичного режиму у впровадженні ядерної енергетики в СРСР). Що більше, тогочасні автори мистецьких творів майже не звертали уваги на проблеми екологічних наслідків катастрофи, викликані атомним вибухом. Ця ситуація вписується в ряд радянських експериментів над природою (меліорація, розорювання цілинних земель) і фактично стала їх апогеєм.

Психологічна потреба людини заховатися від заглиблення у травму цілком надавалася до використання у формуванні альтернативної візії чорнобильської трагедії. За

Л. Макінтайром, така поведінка – це «виклик не лише самій ідеї про знання реальності, а й існуванню реальності як такої».

Цікавим із цього погляду є також літературний текст як інструмент культурного пропрацювання досвіду травми. Зауважу, що для сучасної української літератури, яка в період 2000-х років активно ангажується у процеси осмислення і перечитування тоталітарного радянського досвіду, де чорнобильська трагедія є однією з украй важливих, тема Чорнобиля не стала трендовою. Вона залишається маргінальною, особливо у творчості покоління, яке сьогодні формує і визначає літературну моду. Так, у перші роки після трагедії виходять друком кілька художніх текстів (Вибух, 1986, Світлани Йовенко; Чорнобильська мадонна, 1988, Івана Драча; Марія з полином у кінці століття, 1988, Володимира Яворівського; Чорнобиль, 1989, Юрія Щербака; Діти Чорнобиля, 1991, Євгена Гуцала та ін.), які мали би закласти фундамент до формування постчорнобильського дискурсу в літературі на майбутнє. Однак ця тема так і не стала затребуваною ані тоді, в перші роки української незалежності, ні тепер. Почасти про неї згадував у своїх творах також Євген Пашковський (Вовча зоря, 1991; Щоденний жезл, 1990). Малопомітною свого часу, проте широкопопулярною сьогодні є книга білоруської письменниці Світлани Алексієвич Чорнобильська молитва. Хроніка майбутнього (1997). У 2013 році молодий український драматург Павло Ар'є написав п'єсу На початку і наприкінці часів, театральні постановки якої привернули увагу сучасників до теми атомної катастрофи 1986 року. Апелюючи до текстів, які були надруковані в перші десятиліття після аварії на ЧАЕС, Марко Павлишин пропонує розглядати їх у контексті чорнобильського жанру. Ознаки цього явища дослідник вбачає не лише у тематичній спорідненості творів, а й у трьох важливих аспектах: «Перший – стилістичний (між «простою мовою» та «високим стилем»), другий – моральний і синхронний (між критикою й апологетикою); третій – моральний і діахронний (між сьогоднішньою і вчорашньою оцінками тих самих явищ)». Перший і другий аспекти докладно характеризують літературу про чорнобильську катастрофу кінця 1980-х – 1990-х, моральний і діахронний аспект цілком уписується в найновіші спроби художнього осмислення аварії на ЧАЕС.

Будучи літературою гуманістичного спрямування, названі тексти всіляко виявляють особисту трагедію людини: жінки-селянки, що втратила дім, господарство й минуле, пов'язане зі своїм домом, і матері, що в катастрофі втратила дитя (навіть ще не народжене), і солдата, пожежника, атомника, приречених на смерть від променевої хвороби, яка стала новим викликом на порозі глобальних змін і геополітичних трансформацій. Найменше уваги у цьому випадку звертаємо на проблему, яку не можемо ігнорувати. Це свого роду «трагедія тридцятикілометрового простору» – Зони Відчуження, радіаційне зараження якої не лише позбавило цей простір придатності до життя людини, а й модифікувало природний стан ґрунту, рослинного світу, водойм, витіснило численні популяції тварин і птахів. Таке катастрофічне порушення екосистеми, як би не применшували його значення, призвело до численних людських втрат, до розвитку і прогресу хвороб, які стали виразом для майбутніх поколінь не лише українців чи білорусів – найближчих мешканців Зони, а й значної частини Європи та Азії. Тридцятикілометрова зона на невизначений час набула статусу *locus horridus*.

Утім, чорнобильський вибух виявився однією із важливих концепцій у постмодерній теорії культури, в якій маємо дещо інше розуміння мистецтва, в тому числі й літератури, у якій саме в 1990-х роках зійшлися проблеми історії, філософії, політики тощо. Про це свідчать і численні наукові праці гуманітарного спрямування, які досить докладно відображають дослідницьку опцію Чорнобиля як тексту культури. Це, наприклад, Післячорнобильська бібліотека. Український літературний постмодерн Тамари Гундорової (2005), і Чорнобиль. Історія ядерної катастрофи (Chernobyl: The History of a Nuclear Catastrophe, 2018) Сергія Плохія (2019). У 2017 році в Ягеллонському університеті у Кракові було опубліковано збірник праць *Po Czarnobylu. Miejsce katastrofy w dyskursie współczesnej humanistyki* (Після Чорнобиля. Місце катастрофи в дискурсі сучасної гуманістики), які

відображають сучасну європейську і зокрема українську рецепцію культурного тексту катастрофи 1986 року.

В останні роки в українська гуманітаристика активно освоює нові методи досліджень з галузей соціології, політології екології тощо. Про актуальність останньої свідчить значна увага до екокритики. В цьому переконують праці Лариси Горболіс (2010), Оксани Вертипорох (2021), Андрія Олешка (2016), Миколи Ткачука (2011). Втім, окрім поодиноких статей та навчальних посібників за темою, помітно бракує фундаментальних праць – монографій, дослідницьких проєктів, які могли б доповнити і розширити цю сферу літературознавчих студій.

Резюмуючи історію виникнення екокритичного вчення, Шерилл Глотфелті визначає його як «дослідження взаємозв'язку між літературою та фізичним середовищем». За переконанням ученої, постмодерне літературознавство перебуває в стані перманентних пошуків властивого інструментарію для досліджень. А тому не дивно, що художній текст як репрезентатор проблем екології стає об'єктом наукових студій вже у середині 1980-х, хоча тенденції до цього простежуються значно раніше.

Свій підхід до екокритичного розуміння мистецтва слова напрацьовують українські вчені. Апелуючи до філософських поглядів Жака Дерріди та Жана Бодрієра, Т. Гундорова асоціює постмодерн «із ядерною епохою», в якій «кінцесвітня філософія й ядерний катастрофізм стають тими ідеологемами, які продукують постмодерну свідомість». Уважаючи, що саме ядерний вибух мав визначальний вплив на українську літературу 1990-х, учена все ж не пов'язує художні тексти із конкретною темою Чорнобиля, однак розуміє його як підтекстовий та міжтекстовий мотив, символічне тло, «на якому відбувається видозміна як свідомости так і самої літератури в українському історичному контексті кінця ХХ століття».

Чимало дослідників (М. Павлишин, Я. Поліщук, С. Плохій) чорнобильську катастрофу розглядають як одну із причин, що пришвидшила розпад СРСР і остаточно дискредитувала його тоталітарну політику. Тому як об'єкт гуманітарних досліджень її цілком логічно розглядати і в контексті постколоніального, а конкретніше – посттоталітарного дискурсу. В екокритичній науковій традиції оригінальність такого наукового підходу засвідчує праця Ірема Хаггана і Гелен Тіффін *Postcolonial Ecocriticism*. Інтерпретація цього методу досліджень у системі студій постзалежності дає суттєве пояснення, чому чорнобильська аварія, як екологічна катастрофа свого часу не стала повноцінним суспільним дискурсом, а її культурна та історична рецепція обмежилася типовими для радянської ідеологічної політики культами героя і жертви. На думку Хаггана й Тіффін, постколоніальна екокритика викриває що «екологія не завжди працює з рамками людського часу та політичних інтересів». Проте ці чинники вона повинна враховувати у дослідному підході щодо того чи того художнього тексту.

З огляду на вищезазначені особливості художніх текстів про чорнобильську катастрофу варто зауважити, що її інтерпретація в контексті екокритичної теорії базуватиметься в основному на принципі антропоцентризму, в якому, за Тімоті Кларком, природний світ розглядається насамперед як ресурс для людей. Тобто, як і в кінці 1980-х – на початку 1990-х, сучасний художній текст у центр чорнобильського світу ставить людину, однак вона вже не позиціонує себе як жертву, а намагається злитися із простором Зони, зрозуміти його, а відтак – дійти в ньому до розуміння себе.

Сьогодні чи не єдиним автором текстів про Чорнобиль у сучасній українській літературі є Маркіян Камиш. Йому належить кілька знакових творів, центральною проблемою, а навіть і головним персонажем яких є саме Зона Відчуження та наслідки аварії на ЧАЕС 1986 року (Київ-86, 2016); *Оформляндія або Прогулянка в Зону*, 2015; *Чормет*, 2017). Загалом Чорнобиль для письменника – це особиста історія, пов'язана насамперед із досвідом сталкерства¹, яке стало життєвим хобі письменника, так і з досвідом втрати (батько Камиша був ліквідатором аварії, що призвело до його передчасної смерті у 2003 року).

У цій студії пропонує вписати в контекст екокритики книжку *Оформляндія, або Прогулянка в Зону*, що відкриває як перед читачем, так і перед дослідником нові й цікаві

грані розуміння Чорнобиля як часу та простору під знаком ПОСТ. З одного боку, йдеться про розуміння катастрофи як проблеми екзистенційної, яка, як зауважила Т. Гундорова, формувала постмодерну свідомість і українського, і всього радянського соціуму. У дещо ліричному вимірі цей аспект інтерпретує Оксана Забужко в есеї Планета Полин: Довженко – Тарковський – фон Трієр, або дискурс нового жаху, репрезентуючи аварію на ЧАЕС як жах, із яким людство навчилося жити, що є найважливішим у історії ХХ століття. Століття ХХІ формує радикально відмінні візії минулого і як пам'яті, і як історії. Це вже час постапокаліптичної свідомості суспільства, яке вчиться жити на руїнах власних утрат і травм. Твір М. Камиша досить докладно ілюструє це, показуючи катастрофу не як фатум, а як можливість. Уже сама назва книги налаштовує на її авантюрний характер. У жанрі травелогу наратор репрезентує групу людей, які, незважаючи на заборони й обмеження, здійснюють свої нелегальні походи в Зону Відчуження, за що часто поліція оформляє на них адміністративні протоколи та накладає штрафи. Звідси й Оформляндія. Власне, автор прописує і свій досвід сталкерства, і важливі спроби порозуміння сучасної людини з природою, здатність до конструктивного діалогу, яку людство дедалі більше втрачає в наш час. Ольга Деркачова зауважує, що в цьому творі М. Камиш пропонує глянути на Чорнобиль насамперед як на простір, що співіснує з нами в одному часі. Оригінальність підходу до такої інтерпретації, на думку дослідниці, у тому, що автор намагається писати про Зону «не з позиції минулого, пережитої травми і трагедії, але із сучасного погляду».

Зона для наратора роману М. Камиша – це місце, яке має глибоке метафізичне значення. По-перше, перманентний потяг героя до екстремальних «вилазок» у простір за колючим дротом відчитуємо як спробу усамітнитись, знайти середовище справжності. Юлія Кропив'яньська інтерпретує це як «прискіпливу подорож усередину себе, де ніколи не знаєш, що знайдеш і яким повернешся». Упродовж усього тексту автор наводить свідчення непростого взаємодії людей та довкілля: природа показує вищість над людиною в тих місцях, де людина намагалася затвердити свою могутність і силу. Мертве місто Прип'ять створює ілюзію присутності часу, якому лише тут не підвладні багато чинників. Це час, який зупинився і поволі зникає із квітня 1986 року в кожному залишеному помешканні, в кожній адміністративній будівлі. Лише окремі артефакти (зошити, календарі, шкільні підручники, дитячі іграшки; антена Чорнобиля-2; рештки асфальту на колишніх міських алеях тощо) ще свідчать про те, що він тут був. Водночас уся Зона – це місце зустрічі героя із собою у просторі і в часі, позбавленому всіх спокус сьогодення. Особливо цей мотив виразний в моменти перебування наратора в покинутих селах, атмосфера та символічне значення яких цілком відрізняються від простору Прип'яті.

Сталкер з особливою романтикою сприймає заходи і сходи сонця на дахах Прип'яті, можливість порибалити в місцевих водоймах лише задля втіхи від самого процесу, пробирання крізь снігові замети до чергового закинутого населеного пункту. Однак не лише ідеалізує освоєний ним простір. На тлі такого захоплення сприймаємо Зону Відчуження як відкриту фізичну й метафізичну рану, в якій досі фонять радіацією металеві могильники, Рудий Ліс, в якій наводять апокаліптичний жах поламани електростовпи чи істерично-історичний сміх від ще доаварійного напису на трубі радіолокаційної установки «Мы победим тебя, Рейган!». Що більше, герой цілком здає собі справу, що сталкерство – то специфічне заняття на межі між романтичним поривом та «онкологічною прірвою».

Автор намагається створити ілюзію типового побуту, нормального, докатастрофного світу. Герой його твору заходить у квартиру, якій намагається надати вигляд «дому», коли «збираєш розкидані стільці, падаєш на диван [...]. Робиш какао, виходиш на балкон, підкурюєш «кемел» з видом на внутрішній дворик». Однак образи «холодних прип'ятьських бетонок» та численних двориків, які «перетворилися на Амазонію та непролазні хащі» вказують на те, що цей простір давно втратив значення типового дому, ставши атрибутом програшу людини у змаганні за першість із природою, перетворившись на виразку на тлі зараженої екосистеми.

Простір Зони також виразно позначений кількома вимірами пам'яті: особистої, радянської та родової. Усі ці виміри мають травматичні підстави, серед яких безпосередньо аварія на ЧАЕС 1986 року, що призвела до неминучого наслідку, відчутного на всіх цих рівнях, – до втрати: близьких людей, домівок, можливостей тощо. Індивідуальна пам'ять, яку намагається вербалізувати й осмислити автор Оформляндії..., не ідентифікована однозначно. Її прочитуємо в контексті поведінки персонажа, його роздумів, психологічної прив'язаності до простору Зони. Як було вище зазначено, тема Чорнобиля – це пріоритетна тема прози М. Камиша. Незважаючи на те, що автор народився в Києві по двох роках після ядерного вибуху, його біографія не позбавлена власне цієї травми втрати. Увіці 15 років юнак утратив батька, передчасна смерть якого пов'язана із ліквідаторським досвідом перебування на ЧАЕС. Автор згадує про це у творі ніби між іншим, зауважуючи вустами свого героя: «в мене старий був ліквідатором: три виходи на дах четвертого блоку у травні, в саме пекло, поки ще шкварило». Однак, узагальнюючи, зауважує, що саме «відчайдухи-ліквідатори з чистими серцями розгребли найбрудніші завали на світі [...], отримавши свої дози, свої проблеми зі здоров'ям, свій рак». Не оминає він і власного досвіду дитини ліквідатора, яка, як і багато інших, «отримали право задурно кататися диттаборами і шкільні прізвища штибу «чорнобилець». Утім, на цьому завершується негативна конотація Зони як причини травматичного досвіду втрати. Намагаючись зрозуміти минуле, автор узалежнює свого героя від Зони, даючи можливість пізнати в ньому людину не як істоту соціальну, історичну, а насамперед як частину екосистеми, що саме в Зоні набуває істинного вияву. Цей підхід ілюструє інтерпретацію Чорнобиля як *locus amoenus*, на що також звертає увагу О. Деркачова. Покликаючись на німецького вченого Ернста Курціуса, дослідниця прочитує Оформляндію Камиша як «виразно означений топос краєвиду» із неодмінно позитивним значенням: такий собі рай серед дикого лісу.

Радянська пам'ять у творі представлена символічно. Насамперед для уважного читача вона постає як деструктивний чинник, що призвів до масштабної екологічної катастрофи. Контекстом тут є насамперед і необдумані процеси побудови атомних електростанцій у не завжди придатних до цього місцях, і легковаження безпекою задля втілення політичних проєктів (запуск першого енергоблока мав відбутися саме в 1977 році до 60-ї річниці Жовтневої революції), і непрофесійний підхід в експлуатації (доведено, що основною причиною вибуху став експеримент над однією із систем безпеки АЕС). Наслідком стало те, що, за М. Камишем, «країна отримала шматок території розміром з Люксембург, на якому людям жити не можна». Чорнобильська АС зіграла подвійну роль в утвердженні радянської пам'яті. З одного боку, її будівництво було приурочене сторіччю із дня народження Леніна. Зрештою, названо АС було також на честь «вождя пролетаріату». З іншого, введення в експлуатацію було даниною відзначення ролі революції 1917 року в утвердженні так званої пролетарської держави. Така політика пам'яті, яку системно вів СРСР упродовж кількох десятиліть, забезпечувала йому *status quo* на історичній мапі ХХ століття. Системні комеморативні практики, здійснювані комуністичною партією на різних рівнях соціокультурного життя, були покликані забезпечувати героїчну візію квазіпам'яті народів СРСР, що мали набути нової, власне радянської ідентичності. На типовості такого інструменту наголошує дослідниця О. Малинова, характеризує політику радянської пам'яті як «сферу символічної політики».

Маркіян Камиш акцентує саме на зворотному ефекті, який справляє сучасна Прип'ять на тлі радянської пам'яті. По-перше, символіч не означення її як міста-привиду, мертвого міста, водночас указує на сприйняття в цьому контексті радянського минулого як пам'яті не героїчної, а трагічної, травматичної. Відчуття травми викликані не лише з огляду на наслідки аварії на ЧАЕС, яка довела неспроможність людини стати над природою. Про це якраз автор не пише. Тут уваги вартий факт, наскільки час і сама природа декультивують рукотворний простір пам'яті, в якому меморіалізовані герої перетворюються на скалки розбитої мозаїки, що її вже ніколи не вдасться скласти. Герой Оформляндії... на стіні коридору школи завважує облуплену фреску із зображенням «солдата-визволителя у гордовитій позі на тлі

крові і перемоги». В сучасному просторі міста-привиду цей образ виглядає трагічно, з огляду на те, що за кілька років від нього залишаться «тільки голі стіни і німий бетон». Також, що найбільш знакове, у просторі, отруєному радіацією й цілком справедливо відвойованому буйними зарослями кущів і дерев, навіть натяки на будь-яку велич, культивовану мотивами перемоги у війні чи, що більше, «приборканням мирного атома», виглядають абсурдними. Автор роману водночас акцентує на тому, що, будучи своєрідним скансеном СРСР, Прип'ять як фактично музеїзоване місце радянської пам'яті водночас ілюструє безпорадність цієї пам'яті перед руйнівними силами часу і природи.

Третій вид пам'яті, яку прочитуємо у контексті твору, – родова. Саме вона посідає найбільш знакове місце і в розумінні змісту цього простору Зони поза межами Прип'яті загалом, й усприйнятті її героєм-наратором зокрема. Особливу роль у формуванні візії цього простору відіграють покинуті села. На відміну від Прип'яті – як міста, що стало символом як Чорнобильської катастрофи, так ібезсилля людини перед природою, вимушено покинуті села ще йнабувають глибокого значення історичної травми. Пов'язана вона зтим, що аварія призвела до ситуації, коли для кількох поколінь відбулося трагічнеруйнування тяглості пам'яті, тісно пов'язаної з місцем, яке разом із аварією втратило традиційне розуміння дому як локусу, дому як архетипу. Якщо історія Прип'яті починається 1970 року, то навколишні села мають навіть кількасотлітню історію, що практично завершилася уквітні 1986 року. Із евакуацією їх мешканці залишили не лише будинки, домашніх тварин, особисті речі тощо. Вони залишили пам'ять власних родин і родів, тісно пов'язану із культовими місцями, зокрема такими, як храми ікладовища. Саме тому героя Оформляндії... як професійного сталкера більше приваблюють не типові туристичні маршрути, що ведуть переважно до Прип'яті, а забуті і віддані на поталу часові та природі простори колоритних поліських сіл.

Важливо, що персонаж твору М. Камиша, репрезентуючи цілком урбанізоване покоління сучасних номадів, які дуже винятково ангажуються у проблеми минулого на рівні свідомості, виявляє цілком не типову позицію — інстинктивну потребу відчуття цього минулого. Так, маючи особисті порахунки із травмою Чорнобиля, герой, одначе, ідентифікує себе із «ровесниками Аварії. Для них Зона стала Землею спокою і застиглого часу». Дуже часто він намагається акцентувати не на травмі простору, виключеного із життя, винесеного на маргінеси цивілізації. Для нього справжність радше у тому, як в покинутих селах «красиво похмурі хати зяють бланшами розбитих вікон серед німої поліської ночі». Для нього цей антураж – не апокаліптика, а колористика життя, часу і простору, де він знайшов свій спокій.

Особливо символічним на тлі антуражу відчуження, на тлі покинутого людиною і відвойованого дикою природою простору видається образ храму в селі Красно, яке герой називає іншою Зоною. Іншість цього місця асоціюється із його інтимністю. Воно не цікаве туристам, мародери давно вже забрали зцих країв усе, що могли. Залишився тільки храм, в якому «чиста підлога», «живуть пугач і бджоли» й де сняться «найспокійніші в світі сни про далеке дитинство». Символічність образу полягає в тому, що саме в ньому зійшлося спільне природи та людини – справжність, не спотворена амбіціями, режимами, жадобою вищості ціною самознищення через нищення власне природи. Водночас ця церква символізує місце пам'яті, уякому найбільше збережено відчуття колишньої присутності людини. Чорнобильська аварія безумовно стала однією з причин розпаду атеїстичної держави СРСР. Тридцятикілометрову зону ураження разом із сотнями тисяч людських доль та досвідів вона піддала історичному забуттю, що стало невідвратною травмою для кількох поколінь мешканців того регіону. Водночас М. Камиш акцентує на позитивному аспекті, а саме на вивищенні сакрум едності людини і природи. Адже церква в такій інтерпретації письменника постає не як культова споруда, а як рукотворний символ людської духовності, в якому цілком уживаються і старий пугач, якого герой називає Армавіром і який символічно шматує залишені тут грошові пожертви, що в цьому просторі насправді не мають суттєвого значення, і рій бджіл, і сам герой Оформляндії..., коли часом залишається у храмі на нічліг. Чоловік стійко переконаний, що «з усієї Зони тільки у нього є майбуття».

У цьому контексті варто звернути увагу на ще один важливий аспект. Наратор твору М. Камиша упродовж усього сюжету переконує читача у своєму незмінному прагненні злитися із простором Зони, розчинитися у ній, стати її невід'ємною частиною, не зважаючи на ризики радіації, погодні умови, які часом і змушують сумніватися у правильності такого вибору. Втім час від часу спостерігаємо усе ж різке відмежування людини від світу, який із кожним роком утрачає сліди людськості. Особливо це помітно в ситуаціях, коли простір свого уявного раю треба ділити із його теперішніми повноправними мешканцями: вовками, дикими свиньми та іншими тваринами, які вільно «розкошують» як на вулицях Прип'яті, так і в закинутих селах. Для героя це і страх, і притягальна сила небезпеки. Подібні літературні інтерпретації Г. Хаген розглядає в контексті постколоніальної екокритики, у якій фундаментальним стає питання «що робить нас людьми в першу чергу – що підносить нас над іншими тваринами». Герой тексту М. Камиша шукає в Зоні здебільшого сліди людей (будинки, асфальтовані стежки, квартири, залишки меблів, шпалери, ліфтові шахти, трухляві чи й зовсім розбиті лавочки при під'їздах), аби усвідомити сутність власної людяності. Втікаючи від людей у Зону, він усе ж перебуває в силовому полі тяжіння світу, створеного людиною, хай і зруйнованою. Однак важливо, що в цьому світі він не претендує на першість чи вищість. Гармонійне співіснування і з минулим, і з теперішнім у цьому просторі – це та ціль, до якої перманентно прагне чоловік і яка, зрештою, пояснює його постійне повертання в Зону навіть після того, як обіцяє собі, що досі це була остання мандрівка.

Зворотний бік цієї проблеми – відсутність людяності, яка перетворює на Зону Відчуження більше простір поза нею, аніж у ній. Цей випадок виразно ілюструє явище мародерства. Ні в контексті розграбованих висоток Прип'яті чи сільських садиб, ні в емоційних описах простору, який «отруєний» металевими могильниками залишеної техніки, за допомогою якої ліквідатори гасили пожежу на реакторі, евакуювали із Зони її мешканців чи здійснювали інші дезактиваційні заходи, наратор не осуджує мародерів. Проте у контексті мислення себе у просторі Зони це явище він розцінює як своєрідний паразитичний нарост на його тлі.

Отже, тема Чорнобиля, хоч і не стала предметом сучасних суспільно-культурних інтерпретацій, набуває нових форм репрезентації вже з погляду молодого мистецького покоління. У контексті екокритики наслідки атомного вибуху й реалії Зони Відчуження, які відображені у творі М. Камиша, відкривають досить оригінальну перспективу інтерпретації сучасної літератури загалом. Так, вона надалі залишається антропоцентричною, однак людина, що прагне до усвідомлення власної сутності й утвердження самодостатності, все більше тяжіє до відкриття й порозуміння із природою, яка навіть у найбільш кризових моментах демонструє свій пріоритет у часі й просторі. Герой М. Камиша, здійснюючи кожен наступну мандрівку в Зону, показує, наскільки сучасній людині важливо знайти своє коректне місце в екосистемі. Автор пропонує сучасному читачеві цілком новий погляд на проблему минулого: сприйняти ядерну катастрофу не як вирок, а як можливість повернутися до природної сутності людини. Оформляндія, або Прогулянка в Зону – це той тип літературного тексту, в якому складно знайти власне художні особливості стилю, визначити конкретний жанр, охарактеризувати систему персонажів. Особливість його полягає насамперед у функційності, коли літературний твір не лише репрезентує альтернативну дійсність, а й інформує, фіксує важливі моменти історії, показує реальність якою вона є. М. Камиш однозначно доповнює контекст чорнобильського жанру (за М. Павлишиним) в літературі, акцентуючи на тому, як сучасна молода людина сприймає і минуле, і пов'язану із ним травму, і себе в дискурсі історії й сьогодення. Автор робить певний зріз свідомості покоління, яке шукає себе у просторі й часі глобалізованого світу і вчиться жити тут і тепер, досить часто навіть у межових умовах.

2.15. Трухан О. І. Антропологічна складова катастрофічного дискурсу у «романі-свідченні» С. Алексієвич «Чорнобиль: хроніка майбутнього» та романі Айрін Забитко «Невмите небо»

Проблема катастрофізму в сучасному світі продукує глибоке зацікавлення філософів і вчених, представників різних напрямків соціальної думки.

Причиною цього є той факт, що в кінці ХХ на початку ХХІ століть людство зіткнулося з низкою актуальних проблем: взаємодія цивілізацій, прірва між ціннісними орієнтаціями, яка сьогодні наскільки глибока, що може стати джерелом протистоянь, що здатні призвести до кінця існування людства.

Так, мета нашого дослідження полягає у розкритті основних складових антропологічного катастрофізму кінця ХХ поч. ХХІ ст., у спостереженні над формами художнього зображення катастрофічного дискурсу у «романі-свідченні» білоруської письменниці С. Алексієвич «Чорнобильська молитва: хроніка майбутнього» та романі американської письменниці українського походження Айрін Забитко «Невмите небо»; у виявленні в них типологічних і генетичних збігів та розбіжностей. Обраний літературний матеріал розглядається як приклад віддзеркалення технократичної та антропологічної кризи нашої доби. Таким чином, предметом наших наукових пошуків обрано катастрофізм як історичну та суспільно-моральну передумову, яка призвела до нових пошуків у літературі.

Зупиняючись на тлумаченні терміна «катастрофа», варто зауважити, що за визначенням В. Даля «катастрофа від грец. Catastrophe – переворот, перелом, важлива подія, яка визначає долю чи справу». Теорію катастрофізму, згідно з якою в історії Землі відбуваються катастрофи, які знищують все живе, і щоразу тваринний і рослинний світ відроджується знову, вперше висунув французький палеонтолог Ж. Кюв'є. Дуже часто дослідники ставлять термін «катастрофа» в один синонімічний ряд з «катаклізмом» та «Апокаліпсисом», визначаючи їх як щось смертельно-катастрофічне для світу та цивілізації, катастрофу в природі (апокаліпсис ядерної війни).

Однак сьогоdnішній катастрофізм – це катастрофізм особливого різновиду. Соціальна нестійкість посилюється і природними катаклізмами. Одним із найтрагічніших наслідків нерегульованого технічного прогресу є ядерні інциденти, які відбулися в ХХ ст.

Так, проаналізувавши явище катастрофізму на онтологічному рівні, перейдемо до характеристики наступної складової нашого дослідження – катастрофічного дискурсу. Варто зауважити, що на зламі тисячоліть цей напрям став надзвичайно актуальним у царині літературознавства. Катастрофізм як літературознавчий термін отримав дефініцію в багатьох довідкових виданнях і літературознавчих працях українських учених.

Такі українські науковці як В. Моренець, О. Астаф'єв, О. Харлан та інші досліджували висвітлення явищ катастрофізму в літературі. Варто зауважити, що ґрунтовно вивчала, узагальнила і систематизувала філософські засади катастрофічного світогляду О. Харлан, виклавши результати свого дослідження в докторській дисертації «Моделі катастрофізму в українській та польській прозі міжвоєнного двадцятиліття».

Слід нагадати, що над загрозою технократичних катастроф для людства задумувалися філософи М. Бердяєв, Х. Ортега-і-Гассет, Ж. Еллюль та інші. Звичайно, література теж не стояла осторонь і долучалася до осмислення цих питань. Апокаліптичні мотиви звучали у творах Г. Сковороди, М. Гоголя, М. Булгакова, Т. Тичини, Т. Осьмачки.

Оскільки ХХ століття – час, коли техніка набуває некерованих масштабів, диктує і модифікує життя людей, входячи в історію людства першими ядерними вибухами Хіросіми та Нагасакі, потім Чорнобильської АЕС, а сьогодні Фукусіми, суспільно-історичні події екстраполюються на жителів планети, посилюючи почуття відчуженості, внутрішньої еміґрації.

Космічною за масштабами техногенною катастрофою другого тисячоліття для України та світу постала аварія на Чорнобильській АЕС. Ця трагічна подія викликала всесвітній відгук і знайшла втілення в літературі та інших формах культурної репродукції. Так, Т. Гундорова у своїй «Післячорнобильській бібліотеці» розглядає питання «ядерного

апокаліптичного дискурсу», точкою відліку якого став Чорнобиль. Дослідниця зауважує: «Кінець століття найконцентрованіше відображає ідеї катастрофізму, а ядерний вибух, по суті, символізує в свідомості людей другої половини ХХ століття кінцеві ідеї». Таким чином, на думку дослідниці, ядерна війна, яка виходить тільки з уявного, немітетичного світу та існує тільки в тому, що про неї говориться і де про неї говориться – тип дискурсу. Проте, можна вважати, що «ядерний дискурс» після Чорнобиля перейшов з рангу «текстуальної фігури» в реальну. Паралельно з екологічною у Чорнобилі сталася і антропологічна катастрофа: люди не знали, в якій країні і політичному режимі будуть жити завтра – ядерний вибух співпав з політичними процесами – «під воду пішов найбільший соціалістичний материк», – писала С. Алексієвич.

Творчість С. Алексієвич не випадково потрапила в поле наших наукових пошуків. Білоруська письменниця неперевершено втілила катастрофічні ситуації як кризовий екстремальний стан світу, як індикатор хиткості радянського буття, в якому принішкли сили хаосу. Відмінною особливістю її творів є органічне входження факту в художній текст. В одному із своїх інтерв'ю С. Алексієвич наголосила, що її стиль написання передбачає «документ в мистецтві», а не просто «суху журналістику». Сама авторка, аналізуючи «Чорнобильську молитву», стверджувала – «це книжка не про Чорнобиль, а про світ Чорнобиля: Реконструкція почуття, а не події». Провідною інтенцією прози С. Алексієвич стало відтворення психології жертви техногенної катастрофи, вербалізованої страждальною образністю. Письменниця активно застосовує гуманістичний психоаналіз з метою виявлення опозиційної до заангажованого соціуму особистості, яка шукає способів психічного виживання у катастрофічному світі (Е. Фромм).

Для втілення катастрофічної ситуації, спричиненої Чорнобильським вибухом, письменниця обрала оригінальну жанрову форму – «жанр голосів» (термін С. Алексієвич). Текст твору складають розповіді людей, які гасили Чорнобиль, або були якимось чином дотичні до тих подій. Хор людських голосів відтворює грандіозну картину самої події, та її вплив на подальші долі людей, які стали причетні до неї. Постає автора тут є надзвичайно важлива, адже, формуючи текст, відтворюючи почуті інтерв'ю, автор кореспондує читачеві свою інтенцію: пропозицію подумати над минулим і майбутнім людства, яке перетнуло точку невороття. Роман починається і закінчується – сповідями жінок – «самотнім людським голосом». Ці монологи звучать як крик відчуженої людської душі, біль якої нічим не можна вгамувати. Таким чином, відповіді на болючі запитання, презентовані очевидцями Чорнобильської трагедії, є правдою, яку С. Алексієвич прагне донести читацькій аудиторії. Поділяючи думку М. Павлишина про те, що «Чорнобиль не належить до тих тем, що їх можна літературно осмислювати, не заглибившись у характер стосунку між автором і темою», ми виснуємо, що вуста мовців білоруська письменниця дає собі і читачеві відповіді на численні філософські запитання, які бентежать її саму. Опозиційним до одноголосих роздумів постає такий авторський прийом, як завершення кожного з розділів твору «хором» (солдатський хор, народний хор, дитячий хор). Отож, можна стверджувати, що для відтворення грандіозної картини народного страждання, зумовленого Чорнобильською катастрофою, С. Алексієвич вдається до такої форми побудови роману, як багатоголосся, як реакцію на ідеологічний утилітаризм.

Осягнути проблему Чорнобиля, зрозуміти тих, хто пережив катастрофу, намагаються і ті письменники, які знаходяться далеко від нас. «Невмите небо» – так назвала свій роман американська письменниця українського походження Айрін Забитко. Написаний англійською мовою, ще не перекладений в Україні роман можна вважати подією у англомовній літературі. Авторка виявляє хорошу обізнаність з реаліями післячорнобильських подій перш за все тому, що неодноразово була в Україні, провідуючи своїх родичів, які живуть саме у чорнобильській зоні. Є декілька причин, чому сучасна американка зацікавилася подіями тридцятирічної давності, але нам зараз важливо простежити суголосність авторок у відображенні чорнобильських подій з позицій антропологізму.

Роман починається з епіграфу: це уривок з Об'явлення Івана Богослова – «І велика зоря спала з неба, палаючи, як смолокип. І спала вона на третину річок та на водні джерела. А ймення тій зорі Полин ...». За спостереженнями авторки дослідження «Біблія: спроба прочитання» – М. Савельєвої – «Зоря «Полин» асоціюється з атомною катастрофою. Полин має декілька підвидів, найбільший з яких називається «чорнобиль». Так, після таких співпадінь апокаліптичні візії Івана Богослова виявилися дотичними до сучасної ситуації, і авторка роману, підхоплюючи настрій Об'явлення, спонукає читача до асоціацій.

Сюжет роману А. Забитко складають події, які відбуваються у житті головної героїні Марії Петренко. Після смерті сина Юрка – ліквідатора аварії на ЧАЕС, від'їзду до Москви невістки з онуками Марія, не знайшовши себе у Києві, повертається додому, у «зону відчуження», село Опачичі. Вона стане першим «самоселом», для якої «відчуження» стане справжньою мукою самотності. Марія виявиться позбавленою такої непомітної за звичних умов радості – комунікації з іншими людьми. До речі, тема самоселів присутня і у творі С. Алексієвич. Але там вони існують цілою громадою і їх турбуватимуть інші проблеми.

Варто зазначити, що передбачення майбутньої катастрофи проявляється ще у пролозі твору, де Айрін Забитко застосовує введення народної прикмети, яка провіщає невідворотну біду: «Лелеки чомусь не повернулись до своїх гнізд на солом'яному даху Марусиної хати ... Бути біди. Таке трапилося у її дворі тільки двічі – в 1933 перед початком сталінського голодомору та у 1944, коли німці захопили село». Так, порівнюючи прологи обох творів, варто зауважити, що у «Невмитому небі» на початку панують віталістичні настрої, які характеризуються трьома тематичними домінантами – життя, людина, природа, і вже тільки після аварії, коли люди йдуть у вимушене «вигнання», катастрофізм набуває своєї сили. На відміну від Айрін Забитко, С. Алексієвич з перших рядків твору висвітлює факти, які свідчать про катастрофічні наслідки аварії для природи та невиліковну спустошеність душ жертв Чорнобильської трагедії.

Доречним вважаємо вказати на спорідненість хронотопу подій в розглянутих літературних взірцях. Так, у них простір розмежовується на «тут» і «там» (на рідній землі і в примусовому виселенні), час теж поділяється на «до» і «після» (до вибуху і після нього). Разом з тим, якщо в «Невмитому небі» чітко окреслені просторові межі, а саме «там» – в селі Опачичі, то в «Чорнобильській молитві» акцентується часова складова хронотопу подій – після Чорнобильської трагедії. Таким чином герої обох творів ностальгують: жителі Опачичів за втраченою Батьківщиною, а ліквідатори, смертельно хворі співрозмовники С. Алексієвич – за часом, у якому ще не було «чорнобиля». Образно, помисли персонажів обох творів присутні в трьох темпоральних вимірах (минуле, теперішнє, майбутнє), де незаплямованим постає тільки минуле. Сьогоднішнє і прийдешнє стає символом пустоти, бездомності і спонукає до песимістичних визначень людської сутності.

Аналізуючи жанрові особливості розглянутих творів варто наголосити, що обидва позиціонуються авторами як романи, проте в них можна відстежити риси документалізму. Будемо вважати, що присутність ефекту документальності дає можливість авторам демонструвати відчуття особистої причетності до зображуваних подій. Вони не описують віддалене символічне місце аварії, про яке чули опосередковано, письменниці особисто перебувають в епіцентрі подій – одна з них в Чорнобилі українському, інша в – «чорнобилі» білоруському.

Однак напрошується запитання, чому С. Алексієвич все-таки відносить «Чорнобильську молитву» до фікційного жанру, адже документальна складова вагомо переважає у ньому? Ми вважаємо, що основним доказом «романності» є композиція твору. Автор ретельно компонує розповіді-інтерв'ю, він продумує не тільки логічність розташування матеріалу, але й застосовує такі художні прийоми, як обрамлення, повтори, дзеркальна композиція. Айрін Забитко пише твір, якому, на наше переконання, притаманні всі ознаки соціально-психологічний роману: окрім особистісного відтворення приватного життя, побуту жителів «дочорнобильських» та «постчорнобильських» Опачич, автор долучає сцени, що охоплюють життя усього соціалістичного соціуму, майстерно відтворюючи

конфлікт між людиною та суспільством. Авторками обох творів продемонстровано, що в екстремальних життєвих ситуаціях розкриваються багатогранні характери героїв з усім розмаїттям їхнього психологічного функціонування.

Заслугове на увагу розкриття письменницями нового аспекту у стосунках людини з Богом у катастрофічних обставинах. Тема всеохоплюючої присутності Всевишнього у свідомості героїв простежується і у творі С. Алексієвич, і Айрін Забитко. Молитва, як спосіб ведення діалогу з Богом є очевидним сюжетним елементом обох творів. Так, Марія Петренко, залишаючись єдиною мешканкою села, обирає своїми співрозмовниками двох християнських святих – Святого Георгія-переможця та Миколая-чудотворця. Перебуваючи наодинці зі своїми покровителями в порожній церкві, вона відчайдушно голосить: «Господи, згадай мене, оповиту гріхами, не залиш хоч би там, на небесах». А один з мовців «Чорнобильської молитви» С. Алексієвич, переповнений відчаю, у своїй «сповіді» стверджує: «Я Бога не боюсь, я людей боюсь» – вбачаючи у Всевишньому всепрощаюче і світле начало, а в homo sapiens – небезпечне. Так в обидва твори проникає ще одна ідея – Чорнобиль як кара за самовпевнене ототожнення людини, що нібито «підкорила» атом, з Божественним, за безапеляційну атеїстичну «мораль». За твердженням відомого філософа С. Л. Франка, наукову спадщину якого досліджував відомий український літературознавець М. М. Гіршман, до катастрофи «спонукає порушення балансу Бог, світ, людина». Саме в таких критичних обставинах, зауважує науковець, прояснюються два полюси, між якими вибудовується діалогічний «міст» – Бог і людина, людина і світ, людина і людина.

Отже, підводячи підсумки нашого компаративного аналізу, варто наголосити, що в обраних нами літературних взірцях прослідковується чітка типологічна спорідненість, яка виявляється перш за все у спільних світоглядних принципах творення цих текстів – катастрофізмі. Естетичний вимір трагізму та героїзму в обставинах зіткнення людини з катастрофічною ситуацією, спровокованою Чорнобильською аварією, стає темою для художнього втілення у творах обох письменниць.

Виявлено, що антропологічні концепції аналізованих творів дещо різняться. Айрін Забитко, змальовуючи «чорнобильську чуму» не акцентує на приреченості людського існування, оскільки присутній природній потік життєвої любові, прагнення до праці і свого Дому – все це зруйноване але «відновлюване». У романі білоруської письменниці домінують більш мінорні мотиви: Чорнобиль – це рукотворна катастрофа, яка попереджає про наближення апокаліпсису.

Здійснивши аналіз жанрових особливостей творів, ми з'ясували, що, хоча «роман-свідчення» С. Алексієвич «Чорнобильська молитва: хроніка майбутнього» та роман Айрін Забитко «Невмите небо» різняться за формою та змістом, проте вони є генетично спорідненими. Так, для обох літературних взірців характерним є поєднання документального та епіко-художніх жанрів. Також досліджено, що основним чинником творення обох жанрових форм є спільний хронотоп: до вибуху і після нього, на рідній землі і в примусовому виселенні.

Виявлено, що ключовим для обох авторів є топос зони, яка не має адміністративних кордонів – від українського Чорнобиля до білоруського Полісся.

Підсумовуючи, варто зазначити, що обох письменниць можна назвати мислителями, які не тільки розкрили проблеми посткатастрофічного Чорнобиля, а й відтворили катастрофічні механізми національного і глобального буття, зосередившись на антропоцентричній художній концепції.

2.16. Трухан О. Катастрофізм як каталізатор жанрової трансформації (на прикладі документальної повісті Ю. Щербака «Чорнобиль» та «роману-свідчення» С. Алексієвич «Чорнобильська молитва»)

Постановка наукової проблеми та її значення. Наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. людство зіткнулося з низкою актуальних проблем: взаємодія цивілізацій, прірва між

ціннісними орієнтаціями, яка сьогодні настільки глибока, що може стати джерелом протистоянь, які здатні призвести до кінця існування людства. Проблема катастрофізму в сучасному світі продукує глибоке зацікавлення філософів і вчених. Варто нагадати, що над загрозою технократичних катастроф для людства задумувалися філософи М. Бердяєв, Х. Ортега-і-Гассет, Ж. Еллюль та ін. Звичайно, література теж не стояла осторонь і долучалася до осмислення цих питань. Апокаліптичні мотиви звучали у творах Г. Сковороди, М. Гоголя, М. Булгакова, П. Тичини, Т. Осьмачки. Висвітлення явищ катастрофізму в літературі досліджували такі українські науковці, як В. Моренець, О. Астаф'єв, О. Харлан та ін. Так, український філолог О. Харлан обґрунтовано виділила основні філософсько-естетичні моделі катастрофізму (історіософську, антропологічну, технократичну). У своїх наукових пошуках ми докладно зупинимося на останньому з названих чинників.

Мета та завдання. Мета нашого дослідження полягає в спостереженні над формами художнього зображення катастрофічного дискурсу, зокрема вивченні жанрової своєрідності «романусвідчення» білоруської письменниці С. Алексієвич «Чорнобильська молитва: хроніка майбутнього» та документальної повісті Ю. Щербака «Чорнобиль». У статті спробуємо визначити природу жанрових різновидів і модифікацій цих літературних текстів, які спричинилися потребою появи нових форм художнього зображення атомної катастрофи в літературі ХХ та ХХІ ст. Спробуємо також дослідити роль автора в обраних документально-художніх взірцях. Визначимо типологічні збіги та розбіжності, генетичні спорідненості в цих творах. Предметом наукових пошуків обрано катастрофізм як історичну та суспільно-моральну передумову, що привела до нових пошуків у літературі, зокрема до жанрових модифікацій.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Вважаємо, що передусім потрібно зупинитися на тлумаченні терміна «катастрофа». Варто зауважити, що, за визначенням В. Даля, «катастрофа від грец. Catastrophe – переворот, перелом, важлива подія, яка визначає долю чи справу». Теорію катастрофізму, згідно з якою в історії Землі відбуваються катастрофи, які знищують усе живе, і щоразу тваринний та рослинний світ відроджується знову, вперше висунув французький палеонтолог Ж. Кюв'є. Дуже часто дослідники ставлять термін «катастрофа» в один синонімічний ряд із «катаклізмом» й «Апокаліпсисом», визначаючи їх як щось смертельно-катастрофічне для світу та цивілізації, катастрофу в природі (апокаліпсис ядерної війни). Однак сьогоднішній катастрофізм – це катастрофізм особливого різновиду. Соціальна нестійкість посилюється і природними катаклізмами. Одним із найтрагічніших наслідків нерегульованого технічного прогресу є ядерні інциденти.

Оскільки ХХ століття – час, коли техніка набуває некерованих масштабів, диктує і модифікує життя людей, уходячи в історію людства першими ядерними вибухами Хіросіми та Нагасакі, потім Чорнобильської АЕС, а сьогодні Фукусіми, суспільно-історичні події екстраполюються на жителів планети, посилюючи почуття відчуженості. Чорнобильська катастрофа – трагічна подія, яка вразила своєю масштабністю громадськість, викликала всесвітній відгук і відобразилася в літературі та інших формах культурної репродукції. Беззаперечним є той факт, що будь-яка катастрофа значною мірою спонукає до нового осмислення світу, в якому ми живемо. Так, оповідач у книжці С. Алексієвич зазначає: «Чорнобиль відкрив безодню, щось таке, що поза Колимою, Освенцімом і Голокостом». Ю. Щербак стверджує: «Чорнобиль – подія безприкладна в світовій історії, з якою не порівняти жодної досі катастрофи... ця «звізда Полин» мовби була послана з майбутнього, з ХХІ сторіччя, нам усім як грізне попередження – опам'ятатися, задуматися над усім ходом цивілізації, зробити, поки не пізно, серйозні висновки».

Переходячи до другого аспекту нашої розвідки – визначення жанрової своєрідності творів чорнобильського дискурсу, зокрема «роману-свідчення» С. Алексієвич «Чорнобильська молитва» та документальної повісті Ю. Щербака «Чорнобиль», варто наголосити, що питання жанрової належності літературного твору є однією з проблем, яка постійно хвилює дослідників. Потрібно зазначити, що проблеми генології досліджували такі науковці, як Л. Оляндер, Н. Ігнатів, Н. Копистянська, І. Кузнічов, Ю. Стенник, Г. Абрамович, Г. Поспелов, М. Бахтін, С. Скварчинська, Б. Іванюк, Н. Тмарченко, Н. Бернадська, І. Денисюк та ін.

Як слушно стверджує І. Денисюк, «в самій суті жанру закладена діалектична єдність сталості і змінності, архаїки й оновлення в дусі традицій і новаторства літератури». Про динамічність жанру та його відповідність історичним обставинам свідчить поява «жанру-відгуку» на чорнобильську катастрофу – «чорнобильського жанру» (термін М. Павлишина). Класифікацією творів про Чорнобиль за жанровими ознаками займалися науковці Л. Скирда, В. Моринець, І. Заярна. Дослідник особливостей чорнобильського жанру М. Павлишин уважає, що «епічність», «документальність», «драматичність» різних чорнобильських творів відіграють не визначальну, а службову роль в естетичній аргументації твору («естетичну аргументацію» розуміємо як сукупність засобів у творі, що мають вплинути на інтелектуально-емоційний світ сприймача). Поділяючи думку М. Павлишина про те, що «Чорнобиль не належить до тих тем, що їх можна літературно осмислювати, не заглибившись у характер стосунку між автором і темою: це була б зухвалість, прогріх проти жанрового такту», ми ставимо собі за мету простежити, наскільки об'єктивно авторам обраних для аналізу творів удалося висвітлити картину трагедії, та на філософському рівні осмислити проблеми посткатастрофічного суспільства, вдаючися до модифікацій традиційних жанрів. Подальші наші дослідження ґрунтуються на вивченні жанрових особливостей та відстеженні процесу дифузії жанрових форм – документального та художнього для втілення теми чорнобильської катастрофи.

Загалом до чорнобильської бібліотеки входять твори різного жанрового спрямування: есеїстика, поезія, публіцистика, спогади та книги документів, літературна критика, але ми зупинимося саме на документалістиці. В історії кожного народу виникає такий період, коли народ найбільше тяжіє до фактів, правдивості. Як зазначає М. Коцюбинська у своєму дослідженні «Історія, оркестрована на людські голоси», документальна література приваблює читачів тому, що в ній ми знаходимо «людинознавчі істини, психологічні глибини людини у її самомотиваціях, автохарактеристиках, сповідях». Характерною особливістю документалістики є те, що вона не лише фіксує, реконструює, а й осмислює та переосмислює теперішнє і минуле. Саме тому більшість документальних творів з'являється в переломні роки життя суспільства. У документальній літературі в основу сюжету покладено саме життя, тому поряд із термінами «документалістика», «художньо-документальна література» широко використовуються терміни «література факту», «література non-fiction», указуючи тим самим на невигаданість оповіді. Як зазначила Н. Ігнатів: «Письменники намагаються віднайти, випробувати ті чи інші способи, завдяки яким можна було б донести до читача голос самого життя». Відомо, що в документальній літературі в основі постає достовірний факт, він первинний і є основою документа. Підтверджуючи цю думку, відома українська дослідниця Л. Оляндер, на дослідження якої посилається Н. Ігнатів, виснує, що «тільки правдивість факту може служити критерієм документалізму, незалежно від того, потрапив факт у книгу опосередковано (через документ) чи прямо із життя». Інший аспект – жанр як «акумулятор досвіду». Оскільки жанр не є асоціальним явищем, то «жанрові трансформації слід розглядати враховуючи соціальні зміни». Так, у читача кожної епохи є своє розуміння жанру. Українська дослідниця І. Денисюк визначає, що роль документалізму

підсилюється в історичних епохах, насичених знаковими політичними та соціальними подіями. Саме тоді «публіцистика активно втручається в літературу» і «література факту підноситься до рангу художньої літератури», – підхоплює її ідею Н. Копистянська. Ще один ракурс дослідження – образ автора в документалістиці (він, на наше переконання, є ключовим). Так, С. Алексієвич ховається у своїх книжках за кожним кутом, за кожною думкою, за кожним словом. Ще однією характерною рисою документалістики є те, що документальні жанри рідко існують у чистому вигляді. Для них досить поширеним є їх взаємопроникнення в межах одного твору, що й трапилося з «романом-свідченням» С. Алексієвич та документальною повістю Ю. Щербака. У документальній літературі цілком можливим є використання певного відсотка вимислу та домислу, що пов'язане з особливостями авторського сприйняття відтворюваних подій. Відображення реальних подій та їх учасників подається крізь призму авторського Я, а отже, до провідних рис документальної літератури додаються суб'єктивність. І саме органічне поєднання документального начала й художньої вигадки стає однією з провідних рис документалістики.

Отож, указавши на домінуючі риси документальної прози, перейдемо до знайомства із самими авторами – С. Алексієвич та Ю. Щербаком, визначивши жанри, у яких вони творили. Для того щоб надати дослідженню системності, скористаємося умовним поділом на сфери, що його запропонувала Н. Копистянська: жанр як поняття загальнотеоретичне, жанр як поняття загальноісторичне, жанр – поняття, що враховує специфіку окремої національної культури і остання сфера має за мету розкрити жанрові особливості в індивідуальній творчості митця. Керуючися дослідженням цього науковця, проаналізуємо жанрову природу творів С. Алексієвич та С. Щербака, докладно зупиняючися на четвертій сфері. За словами дослідниці, «знайомство з автором мало б завжди починатися з визначення його жанрової системи, тобто виділення жанрів, в яких він сказав нове слово».

Творчість С. Алексієвич не випадково потрапила в поле наших наукових пошуків. Кожна повість білоруської письменниці ставала подією і в літературі, і в суспільному житті. Аналізуючи «Чорнобильську молитву» цієї авторки, яка писала «це книжка не про Чорнобиль, а про світ Чорнобиля: Реконструкція почуття, а не події», ми простежили органічне входження факту в художній текст. В одному зі своїх інтерв'ю письменниця наголосила, що її стиль написання творів передбачає «документ в мистецтві», а не просто «суху журналістику». Розглядаючи жанрові особливості творів із теоретичного ракурсу, бачимо, що С. Алексієвич обрала для втілення катастрофічної ситуації досить оригінальну жанрову форму – «жанр голосів». Через людський хор авторка доносить свої глибокі глобальні роздуми про майбутнє людства. Кожний герой виливає автору особистий потік переживань – переповнення гнівом проти бюрократії, чиновницької безвідповідальності. Показ правди є своєрідною терапією для мовця, він хоче звільнитися від тягаря спогадів про пережите. Їх монологи і складають текстуру твору. Не можна не помітити, що автор якнайменше виявляє себе у тексті.

Звичайно, він є організатором структури, його роль у презентації монологів цілком очевидна. Разом із тим С. Алексієвич залишає читача наодинці зі своїми співрозмовниками, не супроводжуючи їх свідчення своїми репліками, коментарями, хоча вона, безумовно, задає тон та «підказує» тематику розмови. Проте автор досягає очікуваного враження: відвертості й документальної достовірності розповідей її героїв. Звичайно, постає запитання: чому автор та й ми називаємо твір романом, адже документальний складник у ньому переважає? Одним із доказів «романності» є композиція твору. Автор ретельно компонує розповіді-інтерв'ю, він продумує не тільки логічність розміщення матеріалу, а й застосовує такі художні прийоми, як обрамлення, повтори, дзеркальна композиція. Роман починається і закінчується сповідями жінок – «самотнім людським голосом». Ці монологи звучать як крик відчуженої людської

душі, біль якої нічим не можна вгамувати. Жанровою своєрідністю постає такий авторський «музичний» прийом, як завершення кожного з розділів твору «хором» (солдатський хор, народний хор, дитячий хор), і це підтверджує думку Н. Копистянської про те, що «жанри можуть збагачуватись через інші види мистецтва».

Зазначимо, що «роман-свідчення» як жанровий різновид є авторською класифікацією. Особливо цікава прикладка «свідчення». Енциклопедія літературознавчих термінів наводить таке тлумачення цього слова: «Свідчення – спосіб доведення істинності, достеменності інформації, підкріплений, документами, автентичними пам'ятками, чернетками, листами, розповідями очевидців тощо». Стосовно роману С. Алексієвич таке визначення цілком виправдане: саме свідчення складають сюжет твору. Варто наголосити, що російською – мова оригіналу – жанровий різновид звучить як «романисповідь». Російський філолог М. Казанський у дослідженні «Сповідь як літературний жанр» розглядає цю жанрову форму як особливий вид автобіографії, у якій показана ретроспектива особистого життя. При цьому цей різновид документального свідчення, виснує дослідник, може виражатися і як факт літератури, і як факт побутовий. Знову ж таки можемо стверджувати, що документальний складник превалює у творі С. Алексієвич.

Підбиваючи підсумки дослідження «Чорнобильської молитви», підсумуємо, що С. Алексієвич відтворила повну картину трагедії, продемонструвала своє мистецтво аналітично вникнути в людські долі. Узявши за мету показати наслідки Чорнобильської катастрофи, авторка не стільки зосередилася на її технологічному складникові, скільки розкрила суспільно-моральний ракурс того, що сталося. У виконанні цього завдання важливу роль зіграв саме документальний фактор у романі. У документальному жанрі велике значення має ідейно-творча спрямованість автора. С. Алексієвич цікавить внутрішнє переосмислення і переживання людей у посткатастрофічній ситуації. У цьому випадку «жанр голосів» дає змогу кожному з героїв розкривати своє особисте пережиття трагедії відповідно до людської сутності, соціального становища та вікової належності людини.

Аналізуючи документальну повість Ю. Щербак «Чорнобиль», варто зазначити, що типізація образів та сюжетна організація матеріалу у творі не відповідає класичним канонам повістєвого жанру. Відомо, що повість як канонічний жанр займає проміжне положення між романом та оповіданням. Проте жанр повісті тяжіє до буденності, приземленості сприйняття і викладу подій, автор прагне створити ефект достовірності. Долі, внутрішній світ «маленьких людей» у важкій, драматичній для них ситуації створює сюжетну лінію повісті та її моральний повчальний дух. За тематикою повість як жанр поділяється на історичну, документальну, військову, ліричну, фантастичну і т. д. У цій роботі нас цікавлять жанрові особливості документальної повісті.

Сам автор зазначає: «для створення такої епопеї вимагатимуться нові підходи, нові літературні форми...», «...був час – здавалося, що вже ніколи не візьмуся за перо: всі традиційні літературні форми, всі тонкощі стилю та хитромудрощі композиції, – все здавалося мені безмежно далеким від правди, штучним і непотрібним». Ю. Щербак пропонує «монтаж документів і фактів, свідчень очевидців...», наголошуючи на бажанні зберегти «документальний, невигаданий характер цих людських сповідей». Хоча обидва твори мають один жанровий стрижень, проте їх емоційна тональність дещо різниться. Твір Ю. Щербак відрізняється полемічною спрямованістю та свіжістю викладу, оскільки був написаний відразу після аварії. Судження обох авторів містять власний досвід. С. Алексієвич неодноразово бувала в зоні лиха, безпосередньо інтерв'ювала жителів білоруського Полісся, а Ю. Щербак, будучи науковцем-епідеміологом, одним із перших допомагав у ліквідації лиха в Чорнобилі українському. «Я тут сама свідок – на рівні з усіма», – стверджує С. Алексієвич в інтерв'ю журналу «Слово і час».

Безсумнівно, що вибір жанру авторами визначається предметом зображення. У нашому випадку це післячорнобильська дійсність, з усіма ситуативними перипетіями та стражданнями людей, які були жителями ураженої території чи, виконуючи адміністративні розпорядження, опинилися в епіцентрі лиха. Хронотоп подій у розглянутих літературних зразках споріднений. Просторовий та часовий складники ідентичні в обох творах – «тридцятикілометрова зона» та посткатастрофічне Полісся. Образно помисли персонажів обох творів наявні в трьох темпоральних вимірах, де незаплямованим постає тільки минуле. Сьогоднішнє і прийдешне стає символом пустоти, бездомності й спонукає до песимістичних визначень людської сутності. «Чорнобильська аварія піднесла людству ряд нових – не тільки наукових чи технічних, а й психологічних проблем», – міркує Ю. Щербак.

Щодо критичного оцінювання твору Ю. Щербака, то думки сучасних літературознавців і письменників різняться. Так, М. Слабошпицький схвально відгукується про твір, зазначаючи, що «дорогоцінне почуття міри й розуміння того, що відбулося, порятували автора від намагань пориватися на патетичні котурни чи писати так красиво, як написано переважну більшість книжок про Чорнобиль». А от О. Забужко характеризує твори, які були написані «по гарячих слідах», певною мірою критично, указуючи на те, що вони не вийшли за межі «перебудовчо»-журналістської «докси», естетики літературного мінімалізму. У «Чорнобилі», на нашу думку, і справді «немає літератури» в тому розумінні, у якому ми звикли бачити її в нас. Автор підходить до твору як до аналітично-статистичної праці: «Всіх треба називати поіменно – в скупих і точних цифрах і фактах». Так зване зображене слово відступило під шквалом інформації, гіпотез про вплив катастрофи на людину й природу, монологів людей, які опинилися в епіцентрі подій. У «Чорнобилі» виразно відчутно не тільки особливості публіцистичної нарації автора, а й почерк вченого, який присвятив науці не один десяток років. Проза Щербака психологічно точна, зовні навіть трохи прагматична, сухувата. Цілком помітною типологічною схожістю є те, що обидва автори намагаються зобразити людину в суворому зв'язку з реаліями її життя в посткатастрофічному соціумі та піддати нищівній критиці тогочасну систему. Характерно, що оповіді в розглянутих творах ведуться від першої особи, що не просто створює враження наближеності описуваних подій, а сприяє глибшому переживанню та утверджує достеменність викладених фактів. Відчутною є інтенція обох авторів, які не тільки інформують про ситуацію в маленькій тридцятикілометровій зоні, а й розглядають трагедію глобально, роздумуючи про прийдешне: «не раз мені здавалося, ніби я нотую майбутнє» – пише С. Алексієвич. «Повне осмислення того, що сталося, – справа майбутнього, можливо, далекого майбутнього», – осмислює катастрофу Ю. Щербак.

Висновки й перспективи подальшого дослідження. Отже, здійснивши аналіз жанрових особливостей обраних літературних текстів, ми з'ясували, що, незважаючи на відмінності, між двома опрацьованими жанрами – «романом-свідченням» та документальною повістю – існують певні типологічні збіги. Так, документальний складник, в основі якого лежить факт, превалює в обох творах. Досліджено, що основним чинником творення обох жанрових форм є спільний хронотоп. Ще одна спільність виявляється у зверненні обох авторів до естетики героїчного, яке притаманне щоденному життю як нескінченна виснажлива боротьба за виживання, що зумовлено саме дискурсом катастрофізму. Типологічним збігом можемо вважати ідентичність ідейно-політичних настроїв авторів. У результаті дослідження доходимо висновку про ще одну типологічну спорідненість творів, яка виявляється в поєднанні документального та художніх жанрів. Маючи споріднені генетичні витоки, документальна повість і «роман-свідчення» містять елементи своєїрідної сповідальності. На наше переконання, через призму власних людських переживань обом авторам вдалося висвітлити об'єктивну картину трагедії та на

філософському рівні осмислити проблеми посткатастрофічного суспільства. Наші дослідження в царині вивчення особливостей жанрових форм у творах катастрофічного дискурсу не є вичерпними й мають перспективу для продовження.

2.17. Філат Т. Особливості художнього трактування трагедії Чорнобиля в ліриці Ліни Костенко

Поетична творчість Ліни Костенко отримала високу ідейно-естетичну оцінку багатьох літературознавців і критиків. Так, в. Брюховецький, автор нариса про Ліну Костенко в «українській літературній енциклопедії», зазначив: «Поезії Ліни Костенко властиві потужна інтелектуальна напруга, тяжіння до афористичної влучності вислову... творчість Костенко відзначається дисциплінованістю й глибиною думки, яка виростає з проникливо ліричного сприйняття світу!». М. Слабошпицький справедливо вважає, що «творчість Ліни Костенко...це афористично точний вислів, рідкісна стилістична прозорість і лірична одухотвореність... Ліна Костенко – рідкісний майстер у володінні словом. Вона на диво органічно творить свій звукопис...». Валентина Статєєва стверджує: «Божий дар – високий рівень інтелекту, освіченості, поетичний таланти і мовну геніальність – Ліна Костенко удесятерила в постійній і копіткій роботі над собою, над своїм словом, що вже оцінено в понад 100 мовознавчих дослідженнях, зокрема й дисертаційних, із лінгвістики, поезики, ономастики, лексикології». Н. І. Бернадська зазначає, що «підкреслена філософічність – одна з прикметних ознак лірики Л. Костенко. Самоцінність і неповторність людського існування, морально-етичні пошуки окремої індивідуальності, шаленство сучасного життя, його наслідки і пам'ять історії – ось основна вісь художніх роздумів поетеси, яка по-максималістськи, без напівтонів і компромісів говорить про цінності неперехідні і вічні».

Дослідники однак в оцінці особливої філософської основи, активної громадянської позиції, ліричного напруження, високої мовної майстерності поетичного стилю Ліни Костенко. Але недостатньо вивченими залишаються ліричні твори, наскрізним мотивом яких виступає трагедія Чорнобиля, що і буде предметом дослідження у статті. Мета роботи – виявити особливості художнього трактування трагедії Чорнобиля в ліриці Ліни Костенко. Творчість Ліни Костенко продовжує кращі традиції української літератури, які пов'язані з гострим сприйняттям й етико-філософським художнім осмисленням найважливіших для країни та народу соціально-історичних подій, явищ, процесів. Таке сприйняття й переживання дійсності, коли загальнонародні події стають об'єктом глибокого особистого інтелектуально-філософського образного осмислення, притаманне ліриці Ліни Костенко з її виразною внутрішньою етико-філософською основою. При цьому поетеса не тільки відтворює свою художню перцепцію світу, а й своєрідно трансформує, переосмислює традиційні жанри, часом вдаючись до комбінаторики різних жанрово-поетологічних систем. Творчій свідомості Ліни Костенко притаманне не стільки прагнення до своєрідного повторення і нагромадження тем, образів, емоцій, думок, скільки певна внутрішня своєрідна їх циклічність. В її основі лежить цілісність авторського ліричного суб'єкта з його особливим етико-філософським баченням дійсності, адресованим читачеві-сучасникові. У творчості Ліни Костенко проступає чітко виражена тенденція до естетичного вирішення гострих соціально-історичних, моральних, філософських проблем, актуальних для сучасного життя українського народу. Особливості такого світовідчуття, переживання світу своєрідно переломлюються в лірико-трагічній темі чорнобильської катастрофи.

Дуже часто у творчості поетеси виникають, окрім зовнішньо організованих циклів «від автора», внутрішньо насичені проблемно-тематичною спільністю групи віршів, відмічені внутрішньою цілісністю авторського ліричного суб'єкта, через призму якого дається особлива оцінка-сприйняття сучасного світу. У поетеси можна виділити, наприклад, військовий цикл («смертельний падеграс», «тут обелісків ціла рота...», «у корчуватому, під киевом...»), автобіографічний («Мій перший вірш, написаний в окопі...», «Я виросла у

київській венетії...», «Мати»), чорнобильський («атомний вій опустив бетонні повіки...»), «Загидили ліси і землю занедбали...», «Летючі крони голубих дерев...») тощо.

Літературознавці вважають, що цикл – це «понадтекстова літературна єдність». У Літературознавчій енциклопедії дається деталізація цього визначення: «Цикл – низка пов'язаних між собою явищ, близьких за походженням, змістом, функцією, які творять певну цілісність. У літературі – сукупність художніх творів, належних до одного жанру або спільних за ідейно-тематичним принципом, за подібністю композиційних форм, об'єднаних задумом автора в естетичну цілість». У ліриці Ліни Костенко об'єктивне прагнення до циклізації, як видається, пов'язане з постійним напруженим етико-філософським осмисленням і ліричним переживанням глибоко трагічних подій сучасності. Цикли поетеси групуються в певну єдність не стільки за проблемно-тематичним принципом, скільки за властивим поетесі постійним поверненням до пам'яті серця. Зрозуміло, найхарактернішою ознакою циклу є проблемно-тематична єдність групи творів. Їх жанрова природа найчастіше пов'язана з ліричною мініатюрою. Але значно більш істотною в естетичному відношенні виявляється вражаюча цілісність сприйняття, світовідчуття й оцінка-переживання світу ліричним суб'єктом твору. Це часто породжує певні наскрізні образи, тяжіння до авторської жанрової будови творів, в якій поєднується лапідарність з внутрішньо форсованою філософсько-емоційною ємністю. Цю особливість художнього світу лірики Ліни Костенко дуже точно відзначив Іван Дзюба: «серед нових віршів переважають поетичні мініатюри-акварелі та ліричні монологи... «скупішою» стала і мовна палітра, але образний арсенал не збіднів. Загалом стилістика не втратила на інтенсивності, а може, й набула. В усякому разі звукопис став багатший, просто розкішний, притому що ненавмисний, з природною плинністю...».

Не менш важливою рисою віршованих циклів Ліни Костенко є поєднання, по суті, епічного масштабу подій з неповторним ліричним відтворенням, осмисленням і переживанням його. Ця своєрідність лірики яскраво проступає в чорнобильському циклі. У цілому, основну складову чорнобильського циклу можна датувати 1988–2012 роками. Це свідчить про те, що тема Чорнобиля постійно присутня в художній свідомості поетеси, входячи й у прозові твори письменниці. Таким чином, власна громадянська позиція Ліни Костенко і поетичне сприйняття світу її ліричним суб'єктом знаходяться в гармонійній єдності.

Проблема Чорнобиля привертає увагу дослідників насамперед у зв'язку із публіцистикою Ліни Костенко (Т. Гундорова, А. С. Кузьмич-Походенко). Меншою мірою аналізується «чорнобильська» поезія, хоча ліричні вірші начебто своєрідно доповнюють, більш емоційно розкривають трагедію Чорнобиля у творчості поетеси і потребують ретельного вивчення. На думку Т. Гундорової, «треба визнати, що Чорнобиль перетворюється сьогодні з реальної історичної події на символічну... взагалі, Чорнобиль тією чи іншою мірою торкався уявлення про існування в сучасності і вимагав її нових філософських, культурних і політичних переформулювань». А. С. Кузьмич-Походенко справедливо вважає, що «Чорнобильська трагедія 1986 року – одна з провідних тем творчості Ліни Костенко. У поезіях, публіцистичних виступах, прозі письменниці не оминає увагою цю катастрофу і, що головне, її наслідки. Публічно Ліна Костенко висловлюється про цю трагічну тематику в доповідях «Чорнобиль в дозах історичної свідомості» (м. Львів, 1993 р.) і «Україна як жертва і чинник глобалізації катастроф» (м. Чернівці, 2002 р.), розкриваючи багатоаспектність наслідків аварії на ЧАЕС, розглядаючи їх крізь призму гуманітарного трактування – як крах не тільки екології, а й певною мірою мислення, розуміння, сприйняття цієї катастрофи».

Тема Чорнобиля у творах поетеси іноді становить основу й центр ліричного переживання. Але Чорнобильська трагедія настільки глибоко увійшла в поетичну свідомість Ліни Костенко, що навіть у творах на іншу тему виникають спогади про Чорнобиль, алюзії на нього, формуючи мозаїку думки й почуттів автора, звернених до сучасності. Так, наприклад, у вірші «Хто в нашу долю тільки не втручався...» ліричний суб'єкт

інтелектуально й емоційно осмислює історію України, вдається до узагальнюючого семантично насиченого образу «духовного Чорнобиля» як символу трагедії народу, прив'язаного до відомої історичної події – катастрофи на Чорнобильській АЕС у 1986 році:

Хто в нашу долю тільки не втручався,
В яких тенетах тільки не б'ємось,
Духовний Чорнобиль давно вже почався,
А ми ще тільки його боїмось

Ліричний суб'єкт не тільки глибоко переживає трагедійність конкретної події, а й бачить у ньому певну узагальнюючу ознаку стану сучасного світу, що загрожує трагедіями, катастрофами, загибеллю людей. Як пише Іван Дзюба, «біль понівеченої природи розростається болем усього знівеченого життя — скрізь, хоч і не чорнобильською мірою... зміни навколо людини – це відлуння змін у ній самій, у людстві, в його якості...».

В іншій ліричній медитації («кричали «біс», пишались зробленим...»), де відчувається іронія, формуються етико-філософські, пройняті трагізмом судження щодо Чорнобильської аварії:

Кричали «біс», пишались зробленим,
Прогрес любили над усе.
Летить лелека над Чорнобилем,
Нікому діток не несе.

Поетеса вдається до традиційного поетичного образу лелеки («лелека»), що приносить дітей, співвідносячи його з простором Чорнобильської трагедії.

У вірші «Дозиметром не виміряєш дози...» виникає алюзія на Чорнобиль через посилання на прилад, яким вимірюють рівень радіації:

Дозиметром не виміряєш дози
Тотального спустошення душі.
Історія лягає під бульдозери,
Сучасний світ штампує фетиші.

Найважливіші прикмети сучасного існування людей як «атомних заручників прогресу», які знаходяться в межах «від стресу і до стресу», постають у вірші «Ми – атомні заложники прогресу...»:

Ми – атомні заложники прогресу.
Вже в нас нема ні лісу, ні небес.
Так і живем од стресу і до стресу,
Абетку смерті маємо – АЕС.

Тут виникає образ АЕС як своєрідної «абетки смерті». Тим самим ліричний суб'єкт формує узагальнюючий образ загрози людському існуванню. При цьому поетеса не просто констатує існування загрози від атомної електростанції, а наче попереджає людство про гуманітарну, духовну катастрофу. Таким чином, поетичний огляд дійсності перетворюється на глибоко трагічне осмислення ліричним суб'єктом загроз для сучасника. Події української історії інтерпретуються ліричним суб'єктом як можлива загальнолюдська трагедія.

Назва поетичного циклу «інкрустації» ніби готує читача до сприйняття творів, об'єднаних функцією прикрашати що-небудь. «Словесна інкрустація, – вважає Є. С. Іонова, – є позначенням образів, які сприймаються чуттєво, долучаються до нових зв'язків, і тому стають ключем до нових поворотів думки. Це найпоширеніший прийом подавання образів і нормативів...».

За визнанням Ліни Костенко, ««інкрустації» відбивають світ у розломах ритму – а летюча рима ніби «зшиває» цей вибухлий світ. Але рима має прямий стосунок не тільки до світу, як його переживаєш, чи до версифікації, але й до специфіки мови насамперед». Поетеса пов'язує особливості ритму й рими своїх творів з особливостями мови: «у нас мова з рухомим наголосом, з постійним пошуком евфонії. І водночас з невирішеними психологічними й іншими аспектами буття мови в суспільстві». Таким чином, саморефлексія Ліни Костенко свідчить про її особливе внутрішньоорганічне сприйняття світу і слова в їх

своєрідній єдності. Початок вірша «атомний вій опустив бетонні повіки» – прозорий натяк на широковідому цитату з твору Миколи Гоголя «вій», а персонаж визначається словом «атомний», що модернізує образ, встановлює прямий зв'язок його із сучасним атомним століттям:

Атомний Вій опустив бетонні повіки.
Коло окреслив навколо себе страшне.

Інша частина вірша – серія емоційно насичених, конкретних риторичних питань, з якими ліричний суб'єкт ніби звертається до сучасників, порушуючи проблеми, але не вирішуючи їх, примушуючи читача замислитися над найважливішими тенденціями й особливостями сучасного світу. Ліричний суб'єкт вводить семантично значущі питальні слова: «чому», «хто» винен у трагедії людства, пов'язаній з використанням атома. Він звертається до науки, яка, «вимагаючи жертв», не називає винуватців атомних катастроф: Якщо наука потребує жертв, – чому ж не вас вона перековтала?! Саме риторичний характер питань, де знак питання поєднується зі знаком оклику, створює емоційну трагічну напруженість ліричної оповіді.

Якщо в попередніх віршах ліричний суб'єкт трактує в цілому епоху відкриття і використання атома як руйнівну, то у вірші «Загидили ліси і землю занедбали» звучить конкретне звернення до трагедії Чорнобиля, гнівно засуджується і вибір місця, де була побудована АЕС («Поставили АЕС в верхів'ї трьох річок»), що глибоко осмислюється і в публіцистиці, і в документалістиці. Ліричний суб'єкт дає жорстке визначення винуватця Чорнобильської атомної катастрофи, звертаючись до поезики риторичного запитання:

То хто ж ви є, злочинці, канібали?!

Він водночас вдається до метафорично забарвлених, тавруючих означень: «злочинці», «канібали». І риторичне питання, і ці узагальнюючі характеристики-присуди передають глибоке філософсько-емоційне осмислення ліричним суб'єктом трагедії своєї країни і свого народу. Ще більш виразними образами метафоричного характеру постають «чорний дзвін» і «яничари», що символізують Чорнобильську трагедію. Завершують вірш алюзія на відомі шевченківські рядки і висновок ліричного суб'єкта про те, що наступні покоління не пробачать Чорнобильської трагедії:

І мертві, і живі, і ненароджені
нікого з вас довіку не простять!

У циклі «інкрустації» є значна кількість віршів, побудованих як риторичні запитання. Цей принцип можна вважати системоутворюючим елементом циклу, таку функцію виконує наскрізний мотив глибокої духовності ліричного суб'єкта, зверненого до рішень загальнонаціональних і навіть загальнолюдських проблем. До «інкрустацій» належать і ліричні вірші, які представляють собою авторську трансформацію жанру пейзажної лірики, де в точці зору ліричного суб'єкта постають метафорично ускладнені флористичні образи:

Стоять озера в пригорщах долин.

Луки цвітуть у придорожній смузі.

Водночас вводиться, завдяки поєднанню стилістично різноспрямованих епітетів, образ знакового для українського пейзажу представника фауни:

І царствений цибатий черногуз
поважно ходить в ранній кукурудзі.

В описі-пейзажі присутні і людина, і домашня тварина («коза»), і метонімічний образ сучасної цивілізації («машина»). Однак цей майже ідилічний пейзаж руйнується фінальними рядками твору:

Малина спіє... І на все, на все
лягає пил чорнобильської траси.

У вірші «Жоржина на чорнобильській дорозі...» теж відчутно проявляється семантична трансформація жанру пейзажної лірики, де із самого початку розвивається тема чорнобильської природи. Поетеса створює систему ліричних пейзажних образів, які є символами життя. Вона вдається до сакральних для сільської людини образів квітів

(«жоржина»), роси («роси»), даху над головою («стріхи»), поєднуючи їх в конструкціях, що дають можливість переосмислити ці образи в трагічному ключі: як руйнування і загибель:

Роса – як смертний піг на травах,
на горіхах.

Але найбільше стронцію – у стріхах.

Ліричний суб'єкт констатує характерну деталь сільського пейзажу України – «стріхи», які оксиморонно стали «радіаційними». Сучасний український пейзаж під пером поетеси стає наче двошаровим: традиційним (у переліку пейзажних ознак) і сучасним, що несе на собі печать Чорнобильської катастрофи, – радіоактивним.

Інша двошаровість – це власне образний паралелізм у вірші «Летючі крони голубих дерев», де автор змушує читача замислитись над тим, що, окрім Чорнобильської зони, у людства може виникнути й більш широка трагічна зона і перспектива:

Ріка. Палатка. Озеро. Курінь.

Аборигени Острова Надії.

Босоніж дітки бігають малі.

Це є свідченням того, що стильовій манері поетеси притаманне прагнення наповнити предметну образність додатковим змістом. І далі за текстом цей майже ідилічний пейзаж руйнується висновком ліричного суб'єкта про те, що важко в сучасному світі знайти межу між небезпечною і безпечною зонами:

А де тепер не зона на землі?

І де межа між зоною й не зоною?!

Таким чином, якщо для традиційної пейзажної лірики притаманне відтворення тієї чи іншої пори року (весна, літо, осінь, зима) або часу доби (ранок, день, вечір, ніч), то для Ліни Костенко характерним є відтворення історичного часу – позачасся Чорнобильської катастрофи. Разом з тим у неї є вірш «Цей дощ – як душ. Цей день такий ласкавий», в якому органічно поєднані прикмети як весни, так і чорнобильського хронотопу:

Сади цвітуть. В березах бродить сік.

Це солов'їна опера, Ла Скала!

Однак вони уже пов'язані з географічно точним і сучасним місцем та історичним часом:

Чорнобиль. Зона. Двадцять перший вік.

У характеристиці художнього простору, як образу після чорнобильської катастрофи, Ліна Костенко подає метафорично-гіперболічні динамічні описи пейзажних картин, зображення флори і фауни:

Тут по дворах стоїть бузкова повінь.

Тут ті бузки проламують тини.

Тут шука йде, немов підводний човен,

і прилітають гуси щовесни.

І тут же поетеса вводить, крім традиційних деталей чорнобильського простору, нові його особливості, породжені трагедією:

У Рудому лісі вирости поганки,

і ходить Смерть, єдиний тут грибник.

Особливо акцентується відсутність людей у звичному пейзажі:

Жив-був народ над Прип'яттю – і зник.

Трагічна тема порожнечі антигуманного чорнобильського простору перегукується з темою відповідальності людини за скоєний злочин. Чорнобиль стає точкою виміру порядності й духовності політиків, вчених, поетів, пересічних громадян. Поетесу турбують і трагедія вибуху на Чорнобильській АЕС у 1986 році, і її наслідки, і те, що в країні розпочався «духовний Чорнобиль» – страшніший, на думку ліричного суб'єкта, ніж сама аварія. Автора пригнічують і голосні «біс» («кричали «біс», пишались зробленим...»), і те, що про трагедію не хочуть вголос говорити лікарі та керівники держави, і «спустошення душі», і те, що живемо «од стресу і до стресу, абетку смерті маємо АЕС». Це пряма засторога

тим, хто не розуміє, до чого може призвести безвідповідальність і непрофесіоналізм. Від вірша до вірша, присвячених чорнобильській темі, відбувається нагнітання та накопичення красномовних деталей, які створюють чорнобильський хронотоп: «пил чорнобильської траси», «роса – як смертний піт на травах...», «найбільше стронцію – у стріхах», «а де тепер не зона на землі?», «Чорнобиль. Зона. ХХІ вік», «Жив-був народ над Прип'яттю – і зник» тощо. Цілком слушно Юрій Николишин визначив, що творчість Ліни Костенко – «це Молитва за Україну», бажання зупинити руйнування природи, України та українців.

2.18. Філат Т. В. Семантика і функція надтекстових компонентів у поемі Івана Драча «Чорнобильська Мадонна»

«Чорнобильська мадонна» Івана Драча (1987) – складний, оригінальний, з особливою структурно-композиційною текстовою організацією твір, присвячений трагічним подіям в Україні. Ряд компонентів поеми «безперечного класика української літератури» досліджений і оцінений фахівцями, зокрема проблеми «екодуховної кризи», «повного руйнування морально-етичних основ, загальнолюдських гуманістичних цінностей», «екологічного прозріння», «причинно-наслідкові зв'язки між духовною й екологічною катастрофами у світі». Але далеко не всі компоненти поезики твору вивчені повною мірою. Зокрема, наприклад, малодослідженою є поезика надтекстових і внутрішньотекстових назв поеми «Чорнобильська мадонна», хоча, як відомо, заголовки й система підзаголовків репрезентують «поле» прямого авторського слова і виконують дуже важливу сюжетно-семантичну функцію. А епіграфи – цитатія – це використання чужого слова для вираження авторської концепції, де текст – сфера слова ліричного суб'єкта.

Н.І. Бернадська абсолютно справедливо бачить у надтекстовому заголовку поеми і в системі її внутрішньотекстових назв центральну проблему всього твору І. Драча: «У художній системі поеми центральним є образ матері, що підкреслюється назвою твору, конкретно (чорнобильська) й узагальнюючою водночас (мадонна – любляча матір, молода, чиста, ніжна, яку католики називають матір'ю Ісуса Христа). Це підтверджується назвами розділів («Солдатська мадонна», «Варіація на банальний київський сюжет, або ж баба в целофані – наша мати», «Материнська пісня з чоловічої душі», «Банкет в пору СНІДу, або Скіфська мадонна», «Хрещатицька мадонна», «Вічна материнська елегія», «Мати і христородавці»), а також епіграфами, якими автор підкреслює (і пояснює) свій творчий задум».

Але при цих влучних спостереженнях Н. І. Бернадська не пов'язує правильно і досить точно проаналізовану нею семантику назв із задумом поета створити складний, багатопроблемний твір, доступний читачам різного рівня, адже й заголовки, і система епіграфів, які Іван Драч використовує в їхній основній семантиці і функціях, що склалися в літературній традиції, мають на меті виділити, підкреслити головне в творі. Поет прагне постійно акцентувати увагу на основній, наскрізній темі й етико-філософських проблемах твору системою внутрішніх назв, які, по-перше, співвідносяться із загальним заголовком твору, і, по-друге, варіативно перегукуються між собою.

А. Ткаченко вважає, що «поема-мозаїка «Чорнобильська мадонна» (1987) постала як спокута й прозріння дорогою ціною». Критик підкреслює: «Взагалі на заголовки тут припадає досить вагоме художнє навантаження. «Материнська пісня з чоловічої душі» – образ мадонни, яка пожертвувала своїм сином задля порятунку людства, знаходить і таке переосмислення. Ще один біблійний мотив постає в новому освітленні-опроміненні, породжуючи «роздуми під час відкритого суду в закритій зоні на стару тему: Ірод і Пілат». Юрій Бондаренко вважає, що «позбавлення людей життя, фізичні й психологічні муки при цьому є тематичними домінантами у творах «Хрещатицька мадонна», «Материнська пісня з чоловічої душі», «Ода молодості», «Фізика і лірика». У вірші «Материнська пісня з чоловічої душі», переосмислюючи біблійну символіку хресного розп'яття, Іван Драч подає чорнобильську трагедію через призму особистісних переживань...».

Автори колективної монографії «50 знаменитих українських книг» (2004) вважають, що «профіль Мадонни проступає в кожному жіночому обличчі, на якому відобразилася печатка Чорнобиля. Ціла галерея жіночих образів зливається в уяві письменника з образами Матері – Мадонни – України ... У ній (поемі) поєднуються бурлеск і патетика, сатира і трагізм. Окремі епізоди поеми об'єднані сюжетно, але їх збирає в одне ціле загальна ідея – каяття за гріх перед землею, народом, матерями і дітьми. Саме така форма найбільш підходила для тодішнього зображення людської свідомості, яка була рваною, фрагментарною, дезорієнтованою». Погоджується з цією думкою й І. М. Онікієнко, визначаючи «Чорнобильську мадонну» як «поему-фреску (або поему-мозаїку)».

Незважаючи на абсолютно правильні загальні оцінки семантики і функції поетики назв розділів поеми «Чорнобильська мадонна», які пропонують літературознавці і критики, вважаємо за необхідне більш точно й конкретно проаналізувати цей компонент поетики твору. «Чорнобильська мадонна» має як надтекстову, так і систему внутрішньотекстових назв. Вони створюють ефект роздробленості ліричного тексту, наче представляють відцентрову тенденцію твору: наявність внутрішньотекстових назв змушує читача звернути увагу на певний закінчений фрагмент твору, де є своя логіка емоційно-ліричного розвитку теми і проблеми. Але, крім відцентрової тенденції, яка фрагментує текст, акцентуючи увагу читача на окремих текстових фрагментах, у творі є і доцентрові тенденції, що заявлені не тільки загальною надтекстовою назвою твору, але й семантичними зв'язками з внутрішніми заголовками. Художнє співіснування доцентрової і відцентрової тенденцій створює ефект драматично емоційного напруження ліричного тексту, де об'єднана тенденція реалізується в спільності проблемно-тематичного вузла твору, єдиного ліричного суб'єкта і системи наскрізних персонажів.

Іван Драч, називаючи свій твір «Чорнобильська мадонна», ніби реалізує головні особливості семантики і функції компонента заголовка. Як вважає С. Кржижановський, «книга і є – розгорнутий до кінця заголовок, назва ж – стягнута до обсягу двох-трьох слів книга». Усього в поемі 24 фрагменти, з яких 20 мають внутрішні назви. Поет спирається на традицію, що склалася, зокрема, і в українській поезії, коли при відсутності надтекстових назв їхні функції виконує перший рядок твору: таких уривків чотири. Внутрішньотекстові назви твору передують системі фрагментів твору, виділяючи головний зміст, що пов'язано з бажанням автора вести активний діалог з читачем, підкреслювати тему й ідею того чи іншого уривка. Часто поет об'єднує віршований текст з прозовими вставками: «З канадської листівки «Мадонна атомного віку» Василя Курилика, 1971», «Раптом розчинилися двері у Чигирині ...», «З доповідної скромного агента французької розвідки про поведінку поетів у Парижі».

Загальна назва твору визначає головну героїню, яка названа Мадонною. При цьому не ясно, яка це Мадонна: можливо, йдеться про Богоматір або про персонажа, уподібненого Мадонні. Визначення «чорнобильська» відразу ж вносить додатковий зміст і прояснює опорне слово заголовка – йтиметься саме про «Чорнобильську мадонну». Хоча внутрішньотекстові заголовки і відрізняються один від одного, вони пов'язані: слово «Мадонна» співвідносить внутрішні заголовки з назвою поеми, представляючи своєрідний семантико-ліричний повтор та ідейно-тематичне ядро твору, посилюють значення центрального образу твору – Мадонни. Юрій Бондаренко справедливо вважає, що «образ Чорнобильської Мадонни семантично багатоплановий. Кристалізуючи в ньому цілий ряд значень – «зона», «епоха», «доля», «смерть», «помста», «істина» – і групуючи їх навколо останнього, поет досягає, з одного боку, багатовимірності зображення глобальності катастрофи, а з іншого – відтіняє в художній картині те найважливіше («Істина»), що карає людину за неповагу до себе».

Використовує поет і важливу сторону поняття «Мадонна» як матері та варіативно називає головну героїню «бабою»: «Варіація на банальний київський сюжет, або ж баба в целофані – наша мати». При цьому деякі слова внутрішньотекстових назв підключені до

загального семантичного поля, що centruє слово «Мадонна», яке має більш широкий зміст, ніж Чорнобильська мадонна.

Загальна назва твору «Чорнобильська мадонна» своєрідно повторюється в ряді внутрішніх назв: «Солдатська мадонна (Розповідь солдата з будівельного батальйону)», «Хрещатицька мадонна». Можна припустити, що саме така структура дає можливість автору поеми, з одного боку, представляти різні проблеми, концепції, образи, пов'язані з художнім осмисленням Чорнобильської катастрофи, а з іншого боку, – представити її в єдиному образно-художньому комплексі цих проблем, концепцій, образів.

Поряд з назвами, які своєрідно перегукуються з головним надтекстовим заголовком, є і внутрішньотекстові найменування, які прямо не асоціюються з головною надтекстовою назвою: «Запитання без відповіді», «Соловей-розбійник», «Трактористка», «Примітивний портрет складної людини», «Ода молодості», «Роздуми під час відкритого Чорнобильського суду в закритій зоні на стару тему: Ірод і Пілат», «Сучасна сковородистка («Мисливська бувальщина)», «Чорнобиль по-міланськи», «З доповідної скромного агента французької розвідки про поведінку поетів у Парижі», «Фізики і лірики». Два типи назв ніби відповідають двом означеним тенденціям в організації тексту твору: відцентровій і доцентровій – і тим самим дозволяють розширити проблемно-тематичний вузол «Чорнобильської мадонни» як багатоаспектного твору.

Крім внутрішньотекстових назв, функція яких пов'язана з концентрацією уваги читача на тій чи іншій проблемній ситуації або переживанні ліричного суб'єкта, велику роль відіграють епіграфи. Епіграф, як вважають, – «промовистий афористичний вислів, цитата чи приказка, вжиті автором перед текстом твору чи його частиною, що містять сконденсовану основну думку твору».

Поема І. Драча «Чорнобильська мадонна» складається з двох шарів: власне авторського тексту і фольклорно-літературної цитації, представленої в епіграфах. Завдяки цьому створюється своєрідний діалог між етико-художнім осмисленням І. Драчем Чорнобильської катастрофи та її осмисленням сучасниками автора, які теж відгукнулися на цю катастрофу. При цьому діалог представляє не різні точки зору, а ідейно-художню солідарність в осмисленні трагічних подій Чорнобиля.

Дуже часто в епіграфах повторюється лексема, пов'язана з темою Мадонни, матері, жінки. Іван Драч, безсумнівно, спирається на структуру, семантику і функцію поезики епіграфа. При цьому обов'язково посилається на джерело цитування. Так, «Пролог» має подвійний епіграф. Перший епіграф відсилає до народної думи «Бідна вдова і три сини», де змальована ситуація, коли троє синів виганяють матір з дому. Другий епіграф відсилає до поеми Т. Шевченка «Марія», де домінує ідея сподівання на «пресвітлий рай» і на матір – «Свята сило всіх святих, Пренепорочная, благая!». Як вважають автори монографії «50 знаменитих українських книг», «присутність в поемі Івана Драча відразу декількох епіграфів з текстів різних епох говорить про діалогічність поеми: адже біда назривала давно, вона є покаранням за злочинне ставлення до найріднішої людини – матері. Присутність в поемі різнопланових текстових вкраплень у вигляді епіграфів, опису листівки тощо, а також глобальна проблематика всього твору дозволяє назвати поему «Чорнобильська мадонна» твором навіть не літератури, а надлітератури». Н. І. Бернадська бачить особливий сенс у тому, що епіграф з народної думи «Бідна вдова і три сини» повторюється двічі в поемі: «як епіграф до всієї поеми І. Драча (в ньому йдеться про момент, коли сини виганяють матір з дому) і її епілогу (тут поет вибирає фрагмент, у якому показана розплата за негідний вчинок дітей)». Дослідниця приходиться до висновку, що Драч «орієнтується на традиції, що склалися в зображенні матері – святої і жертвовної жінки, зрада і забуття якої вважається найбільшим гріхом, що неминує призводить до помсти, покарання».

Розділ «Варіація на банальний київський сюжет, або ж баба в целофані – наша мати» має три епіграфи, які розкривають внутрішню тему всього уривка. Це і відсилання до «Міфів народів світу», де інтерпретується образ корови. Другий епіграф взято з поеми С. Йовенко «Вибух» про Чорнобиль, головна ідея якої солідаризується з ліричним суб'єктом І. Драча в

«Чорнобильській мадонні». Третій епіграф теж відсилає до роману Володимира Яворівського «Марія з полином у кінці століття». Завдяки цим відсиланням виникає ідейно-тематична перекличка з іншими авторами, що розкривають тему Чорнобиля. Звернення до вірша Павла Тичини «Скорбна мати» в епіграфі пов'язане з прагненням Івана Драча виділити образ «безсмертної матері», яку ловлять «учні сина». Син хоче забрати матір до міста, але мати все одно повертається додому, в Зону.

Фрагмент «Мати і христородаці» передусе цитуванню статті А. Михайленко «Коріння і пам'ять Зони», у якому підкреслюється мародерство, пов'язане, перш за все, з викраденням ікон: «Гепер на зміну нехай і поодинокого мародерства, звичайного, прийшло вишукане, інтелектуальне: шукають предмети старовини, найчастіше – ікони ...». Епіграфом до фрагменту «Трактористка» виступає цитата із сучасного фольклору: «На горі горить реактор – / Під горою оре трактор ...». Використовує І. Драч і цитату з вірша В. Симоненка «Лебеді материнства»: «Можна все на світі вибирати, сину ...» до фрагменту «Примітивний портрет складної людини». Критики справедливо відзначають, що «Драч спеціально обриває віршований рядок: адже у Симоненка далі називаються два винятки із загального правила. Не можна вибирати матір і Вітчизну. У перегорнутому ж світі й ці дві загальнолюдські цінності піддаються «вибору».

До розділу «Роздуми під час відкритого Чорнобильського суду в закритій зоні на стару тему: Ірод і Пілат» взято два епіграфи. Перший – з повісті Ю. Щербака «Чорнобиль»: «... У зв'язку з аварією в Чорнобилі різко піднялася гіркота і розчарування наукою ... ». Другий – зі статті Б. Олійника «Випробування Чорнобилем»: «... І раніше у багатьох виникав сумнів у правильності вибраного для станції місця ...». В епіграфах осмислюється трагічна тема помилкового вибору місця для будівництва ЧАЕС і розчарування наукою.

У завершальній частині поеми «Епілог» взято епіграф з української народної думи «Бідна вдова і три сини», до якої поет уже звертався в «Пролозі». Тут розвивається тема трагічного руйнування і загибелі сімейного будинку, врожаю, природи.

Таким чином, І. Драч в епіграфах використовує три різні цитати з народної думи й сучасного фольклору, цитує «Міфи народів світу», звертається до класиків – Т. Шевченка, П. Тичини, цитує твори ряду своїх сучасників, присвячені темі Чорнобиля. Завдяки поєднанню тексту поеми з системою епіграфів, висхідних до різних джерел, складна, багатопроблемна поема Драча органічно входить до Чорнобильського тексту української літератури. Система епіграфів поеми Івана Драча ніби вводить у твір широкий літературний контекст, не тільки підкреслює ерудицію автора, а і його вміння комбінувати різні літературні асоціації в трактування трагічної події історії України – Чорнобильської катастрофи.

Піклуючись про розуміння складного твору читачем різного рівня, Іван Драч не тільки використовує пояснювальну функцію внутрішніх назв, звертаючи увагу читача на головне, а й широко користується пояснювальною функцією епіграфів, які завжди мають точне посилання, що ще раз підкреслює важливість введення «чужого слова» за допомогою епіграфів, які виступають, власне, цитатами.

Поетика епіграфів, які стоять над фрагментами тексту і найтіснішим чином пов'язані з ними, виявляє розуміння автором головного у своєму творі, яке він хоче донести до читача, і де своєрідний діалог між авторським текстом і цитатою сприяє розумінню найважливішого сенсу уривка.

Драч, використовуючи загальну природу епіграфа, ніби спирається на авторитет чужої думки, яку він поділяє. Поет звертається до загальновідомих композиційних назв твору: «Пролог» (перший фрагмент), «Епілог» (останній фрагмент). Ці позначення важливі для розуміння композиції твору, що потребує спеціального вивчення. Перша внутрішньотекстова назва семантично перегукується із загальною назвою: «Солдатська Мадонна (Розповідь солдата з будівельного батальйону)». В інших назвах слово «Мадонна» ніби трансформується в не зовсім поетичну назву – «баба». Поет не боїться поєднувати і

сполучати високу поезику лірики з прозаїзмом і побутовізмом («Варіація на банальний київський сюжет, або ж баба в целофані – наша мати»).

Таким чином, структурна організація тексту поеми «Чорнобильська мадонна» з її поділом на окремі розділи, які мають свої назви та епіграфи, свідчить про актуалізацію ролі читача в сприйнятті твору. І. Драчу вдається поєднувати, як зазначалося, доцентрові і відцентрові тенденції тексту, щоб виділити головні теми, проблеми, соціально-історичні ситуації, образи твору, фіксує на них увагу читача, з прагненням створити мозаїчний, складнокомпозиційний, але єдиний текст, присвячений Чорнобильській трагедії. Такий формально-семантичний принцип композиції поеми дозволяє, з одного боку, розширити оповідний початок твору, епічний у своїй основі, ліричною єдністю, художньою інтерпретацією поставлених проблем. Автор вдається до системи повторюваних лейтмотивів, які конкретизують елементи чорнобильського хронотопу, людей, що залишилися в цьому просторі – як жителів, так і рятувальників. Слід також звернути увагу на двошаровість ліричної організації тексту, де конкретні образи мають символічну семантику, яка формує концептуальне, філософсько-етичне звучання поеми.

Текстова фрагментарність, мозаїчність «Чорнобильської мадонни», підтримувана системою внутрішніх назв, які підкреслюють самостійні відрізки твору, разом із тим поєднуються з проблемно-тематичним вузлом твору, що створює своєрідну сукупність чорнобильського хронотопу і концептуально-емоційної єдності авторського світовідчуття з його художньою інтерпретацією. Тому автору вдається сполучати надтекстові компоненти (заголовки, епіграфи) із загальним етико-філософським трагічним звучанням всієї поеми «Чорнобильська мадонна».

2.19. Фокіна Д. Чорнобильська тема в літературі

Чорнобильська тема – дуже трагічна для нашого народу та всього світу. І звичайно наші автори намагалися передати весь біль та всю філософську думку цієї трагедії. Українські письменники та їх іноземні колеги намагалися не тільки звернути увагу на екологічні питання цієї проблеми, а й на найстрашніший на той час злочин радянської влади замовчування результатів аварії. Завдяки цьому ми можемо побачити погляд авторів як і нашої культури так і зовсім іншої, далекої від нас.

Книжка «Пройти крізь Чорнобиль» була написана людиною французькою письменницею Галиною Аккерман. Вона більше 20 років, працювала журналістом та досліджувала чорнобильську тематику. Не слід забувати про те, що, коли відбулася аварія на Чорнобильській АЕС, в країні, де показували владу з найкращих сторін, було неможливо щось написати про цю трагедію, оскільки влада не повідомила про причину аварії та її наслідки. Вона намагалася все зберегти в таємниці, Але вже минуло багато часу і сучасні письменники почали занурюватися в цю тематику. Наприклад як Галина Аккерман, яка сама брала інтерв'ю у ліквідаторів та постраждалих в цій аварії. Вона змогла випустити книгу «Пройти крізь Чорнобиль» тільки у 2018 році. В ній розкривається дуже важлива психологічна та емоційна драма людських життів. Як говорила сама авторка, ця книжка була фінальною точкою в роботі над чорнобильською темою.

«Ця книжка в деякому сенсі підсумок, тому що я почала займатися Чорнобилем рівно 20 років тому, коли мені запропонували перекласти книгу Світлани Алексієвич «Чорнобильська молитва» і ця тема мене зацікавила», – сказала Аккерман.

Як вже говорила Галина, чорнобильська тема та її матеріали до сих пір не освоєні. Сама книга зацікавила не тільки українського читача. А й французького читача, книга у Франції була надрукована раніше, аніж в Україні тобто в 2016 році. «Тобто відгук у пресі був великий і хороший. За французькими мірками, книга непогано продалася – кілька тисяч примірників», – сказала авторка.

Але про Чорнобильську трагедію є не тільки прозові твори, а й поетичні, які зацікавлюють та заворожують своєю силою. Одна із найпопулярніших поем Івана Драча

називається «Чорнобильська Мадонна», в якій зображені жахливі наслідки подій, які сталися на ЧАЕС, крізь призму людського горя. Раніше до вибуху ЧАЕС, автор цієї поеми, навпаки, підтримував будівництво атомних станцій і навіть написав збірку «Подих Атомної». На це Іван Драч відповідав: «Я ніколи не задумувався над можливістю вибуху. І коли сталася аварія, я сприйняв це як свою вину за оспівування. Мій син, будучи студентом, отримав променеви хворобу, працюючи на ЧАЕС. І тому цей біль, Чорнобильський біль, спонукав мене до написання поеми «Чорнобильська мадонна».

Сама по собі поема дуже глибока – вона містить у собі суперечливі речі. Такі поеми зазвичай називають «поеми-мозаїки». Не сумісні теми Чорнобиля та Мадонни автор зміг поєднати у співі-плачі про найстрашнішу драму невеликого містечка над Прип'яттю. Свої слова болі та розпачу, він висловлював цими рядками:

«Немає в мене слів... Розстріляні до слова.

Мовчання тяжко душу залива...

Він не може мовчати:

І жестами, німий, возговорив...

Хай жестами, але сказати мушу».

Такі поеми складені з різних окремих частин, які ніби то не схожі, але всі вони охоплені лише ідеєю. Головна ідея «Чорнобильської Мадонни» – людство рано чи пізно буде змушене заплатити за свої помилки. Через недбале відношення людства до природи, вона мстить такими катастрофами, як аварія на ЧАЕС.

Отже, звісно, зараз ми маємо дуже багато творів про цю трагедію, як прозових, так і поетичних. Але, на жаль, на початку Чорнобильської катастрофи мало хто з письменників розумів, що відбувається. Вони інтуїтивно розуміли, що сталося щось жахливе, тому стільки горя в їх роботах.

2.20. Шевчук М. Чорнобиль у прозі, поезії, драматургії та публіцистиці

В українській літературі кінця ХХ – початку ХХІ ст. чорнобильській трагедії приділено значну увагу. Книги про трагедію виходять майже щороку, причому не лише в Україні, а й у зарубіжних видавництвах. Минає час, і твори по-різному повертають нас у квітень 1986 року. Серед помітних робіт можна виокремити Олега Векленка і його твір «Чорнобиль: етюди з натури». Це книжка спогадів автора. Він описує повсякденне життя ліквідаторів у таборі, що знаходилися біля станції, примітивні засоби захисту і те, як реальна небезпека була усвідомлена значно пізніше. Правдиві історії того часу написані живою мовою й доповнені авторськими малюнками та фотографіями.

Ще один український письменник – Сергій Плохій є автором твору «Чорнобиль. Історія ядерної катастрофи». Це перша історія про вибух від 26 квітня 1986 року й аж до закриття станції у 2000 році. У книзі розповідається про те, що призвело до трагедії, як розвивалися події і як себе поводи́ла влада після цього.

Не можна оминати талановитого Юрія Іздрика та його твір «Воццек». У книзі йдеться про розщеплення індивідуальності, тіла, мови, про постійну 15 цитатність і трансформацію, аж до того, що навіть молитва стає просто фрагментом. У цьому сенсі це ідеальний текст для постчорнобильського періоду. Іздрик цікавий тим, що він є автором мультимедійного характеру. Йдеться про кризу вербальності, його постійну гру з візуалізацією, музикою та звуком. Усе це пронизує «Воццека». Постійна зміна ідентичностей і ракурсів визначає багато в чому нереальний, хворий, апокаліптичний світ, де сказано про виживання.

Маркіян Камиш – це митець, який однозначно потребує висвітлення. Це сталкерська література. І він не єдиний: існує ціла низка такого роду літератури, більш-менш документальної за своїм характером. Маркіян працює в жанрі художньої прози. Він пише роман «Оформляндія або Прогулянка в Зону». Це вимір Чорнобиля, занурення у світ нелегальних туристів-сталкерів. Тут немає звичайних описів, причин, наслідків аварії. У романі показані болота смарагдового кольору, міліцейські засідки, збиті до крові ноги.

Головним у творі є те, що письменник хоче зрозуміти внутрішній стан людини, яка досліджує зону, де небезпечно не тільки перебувати, а й дихати.

Твір Володимира Шовкошитного «Чорнобиль: Я бачив» не залишається в читачів поза увагою. Автор був свідком наслідків аварії й брав участь у її ліквідації. Із книжки можна дізнатися про спогади очевидців, учасників ліквідації, зображено долі героїв твору. Також митець вирішив виявити економічні, політичні, медичні наслідки масштабної трагедії, показав, які перспективи чекають на ці забруднені території.

Євген Гуцало дослідив життя дітей після трагедії й видав збірку оповідань «Діти Чорнобиля», до складу якої увійшли такі твори: «Сказаний чорнобильський собака», «Чорнобильська дівчина Калина», «Плач у мороку ночі», «Рудня», «Зозуля», «Дитя від стронцію», «Різдвяне оповідання». Автор показує, як аварія вплинула на майбутнє маленьких українців, як понівечила їхні душі.

Варто виділити твір французької письменниці Галі Аккерман «Пройти крізь Чорнобиль». У книжці розповідається про злочин радянської влади, який коштував багато людських життів. Новаторським є те, що це інший погляд на трагедію з іншої культури. Письменниця поєднує в собі французьку, російську, єврейську культури і родинно пов'язана із Україною. У цій книзі наявна не проста розмова, а філософська. Авторка пише про Чорнобиль як символ знищення й водночас відродження в усіх виявах. Також вона шукає надію, хоча б маленьку, у постапокаліптичний час.

Здобутком щодо розкриття чорнобильської теми є книга Світлани Алексієвич – письменниці з Білорусі – «Чорнобильська молитва. Хроніка майбутнього». Частково сюжет цього твору ліг в основу серіалу «Чорнобиль», який зняли в 2019 році. Основа роману – це інтерв'ю із тими, хто постраждав, із їхніми родичами, мешканцями, ліквідаторами аварії. Книга неймовірно впливає на світогляд і змушує подивитися на цю трагедію іншими очима.

Хроніка катастрофи 1986 року, описана американським автором Ендрю Лезербарроу, містить детальний опис подій 26 квітня, десятки сторінок фотографій, а також розповідь про подорож автора до Чорнобиля. «Книга Ендрю – фантастична суміш записок мандрівника, історичної книжки про чорнобильську катастрофу та наукової роботи, – пише Крейг Мейзін. – Вона дуже мені допомогла. До того ж Ендрю – чудовий хлопець! Купіть цю книгу!».

Британський письменник Пірс Пол Рід відновив кожну хвилину події 26 квітня 1986 року й наступних днів. Ще автор описує долі людей, які брали участь у ліквідації наслідків катастрофи або жили поруч з АЕС. Вийшла 1993 року. «Дуже хороша книга з погляду західної історичної перспективи, – пише про роботу Ріда Мейзін. – Трохи застаріла, просто тому, що була написана давно, але блискуче описує події».

Книжка «Спадщина Чорнобиля» радянського вченого й дисидента Жореса Медведєва, який з 1990 по 1992 рік працював у радіобіологічній експедиції РАН у Чорнобильській зоні відчуження. Написана 1992 року 17 англійською мовою. «Спадщина Чорнобиля» – ще одне корисне свідчення зсередини, написане іншим Медведєвим! (Жоресом)», – пише про книгу Крейг Мейзін.

Катастрофа залишила слід не тільки в прозі, але й у поезії. Серед митців можна виокремити Дмитра Павличка та його вірш «На Чорнобиль журавлі летіли». Цей твір став своєрідною піснею, на яку було знято кліп. Не можна оминати Івана Драча та його найкращу й найвідомішу поему «Чорнобильська Мадонна», яка увійшла до збірки «Храм сонця». Автор описує свої переживання, почуття, показує, що його насправді невимовно болить за людей. Іван Драч закликає наступне покоління не забувати про цю трагедію. Чорнобильська тема є провідною у творчості Ліни Костенко, яка відтворила жахливі картини катастрофи («Жоржини на чорнобильській дорозі», «Загидили ліси і землю занедбали», «Атомний Вій опустив бетонні повіки», «На березі Прип'яті спить сатана...» тощо). Серед визначних творів варто виділити поему «Сім» Бориса Олійника, яка присвячена героям-пожежникам, які боролися з вогнем і загинули в перші години протистояння. Ще такі українські автори писали про Чорнобиль: Микола Луків «Сади цвітуть під небесами» (добірка віршів про

аварію на ЧАЕС); Володимир Матвієнко «Монолог у дорозі з Чорнобиля. Пекло»; Надія Мельник «Рідні береги: Поезії та оповідання» тощо.

У білоруській поезії також активно почали писати на цю тему, адже ця трагедія зачепила і їх. Чорнобиль – центральний образ і тема збірки М. Мятлицького «Палеська скорбота» (1991). Мотиви катастрофи звучать і в поетичних книгах Р. Барадуліна «Паломницька самота» (1990), «Милосердя страху» (1992), Н. Гілевича «Жита, сосни і брили» (1992), М. Танка «Мій ковчег» (1994), В. Зуйонка «Літо тривожних дощів» (1990), «Чорні сходи» (1992), «Листи з цього світу» (1995) та ін.

Білоруська поезія пройшла шлях від слів смутку, тривожних вражень і запитань до надзвичайно трагічного сприйняття й осмислення чорнобильських подій, піднялася до їх глибокого морального, гуманістичного й філософського осмислення, що особливо яскраво виявилось у віршах Сергія Законникова «Чорний біль» та Янка Сіпакова «Одіум».

Із вуст поетів звучать пісні-плачі й гіркі сповіді, громадянські й публіцистичні монологи, панахиди й молитви. І кожна з цих форм самовираження має однакове право на життя. Правдивість, гострота, глибина думки-почуття – ось що викликає у творах Чорнобиля чуйний відгук, спонукає до роздумів. «Я живу в зоні...» – так починає свій вірш «Зона» Володимир Веромейчик, поет, слова якого народжуються там, де «повзають мурахи-нукліди».

Чорнобильська поезія пройнята потужними мотивами лиха, смертельної загрози, тривоги. У цьому сенсі назви віршів «Пересторога» і «Плач» Р. Барадуліна, «Весна нашої тривоги» А. Валюгіна, «Біда прийшла...» У. Паулова, «Тепер стережіться» М. Танка символічні. В основі віршів Р. Барадуліна часто лежить зіткнення образів і слів, що розкриває драматизм нашої долі та буття. Наприклад, у вірші «Нові свята» протиставляються давні білоруські імена та назви радіоактивних елементів. Поет малює Білорусь у терновому й полиновому вінку, показує її мученицею, заручницею нещастя, засудженою на смертні випробування:

Чи в радіоактивному пилу
Задуться наші пісні,
Наші казочки?

Одним із тих, чий рідні місця були посипані отруйним попелом, є Віктор Стрижак. Він автор віршів про рідну землю, зруйновану Чорнобилем. Митець близько до серця сприймав людське горе. Чорнобильське явище налякало чутливе серце:

Дивлюся на хрест:
Смерть йде за нами...

У поезії «Народження болю» він створює образ хижого чорного птаха – союзника смерті:

А душі людей порожні,
Усе поволі зникне.
Птах руйнує життя, душить –
Сіє чорний біль.

Щодо відображення чорнобильської теми в драматургії, то в 2017 році на мистецькому фестивалі в Кропивницькому була представлена вистава «Баба Пріся або на початку і наприкінці часів», автором якої є відомий сучасний драматург – Павло Ар'є. Ця тема для автора дуже близька, тому що його мати була лікарем під час аварії. Розповідь про долю людей відбувається на прикладі сім'ї, яка живе за 30 км від Чорнобиля. Боротьба за виживання підкреслює чистоту характерів в екстремальних умовах і показує глядачам, як сильно можна любити і як люто ненавидіти. Баба Пріся у виконанні незрівнянної Олени Галл-Савальської – надзвичайно сильна жінка. Вона пройшла війну, пережила Голодомор і знає життя так, як ніхто з її родини. Баба Пріся – жінка, яка, як рішучий звір, здатна як на страшні речі, так і на величезні жертви.

Хочемо звернути увагу на журналістські твори, які були створені в 2000 році, адже можна сказати, що саме тоді Україна утвердилася як держава. Наприклад, у книзі «Біль і

тривога Чорнобиля» (2006) за редакцією Я. Сазонова – це колективні спогади про історії тих, хто вижив усупереч усьому. Про це свідчать автори, які були свідками, ліквідаторами аварії.

Автор «Пристрасті за Чорнобилем» В. Губарев у 2011 році опублікував книгу, яка була написана на основі спогадів та особистих роздумів тих, хто у 1986 році пов'язав свою долю з боротьбою з наслідками аварії на Чорнобильській атомній електростанції. Лікарі, фізики, вчені-ядерники – усі намагаються пояснити, чому це сталося і що вони зробили. Книга насичена багатьма фактами, думками й теоріями, які дозволяють читачеві скласти уявлення про ці події.

Розгорнутий журналістський репортаж українського оператора Сергія Трохима «1986. Чорнобильські хроніки» розповідає історію трагедії з місця подій. Як все відбувалося насправді, протистояння цензурі, розповіді членів знімальної групи та опис настроїв, що панували в той час. У книзі розповідається про багато деталей зйомок фільму з місця подій, про ризик, на який йшли журналісти та оператори, щоб отримати вдалий кадр, про ліквідаторів аварії. Іноді зображення, які вражають, можуть дати набагато більше, ніж просто слова. Люди зчитують інформацію на картинці, виходячи з власного досвіду, почуттів та переконань.

Іноді вони вважають за краще дивитися на фотографії, ніж читати довгі тексти про збитки, завдані страшною аварією. Таким чином, фотокниги журналістів роблять важливий внесок у репрезентацію образу чорнобильської трагедії. Наприклад, фотокнига «Пропусти Чорнобиль крізь серце» Михайла Загреби, відомого й талановитого фотожурналіста. Вона показує зруйновану країну з абсолютно нового, нетипового для того часу ракурсу. Чорнобиль – це не лише техногенна катастрофа, а насамперед культурно-мистецька. Після цього Поліський край як осередок багатой духовної та матеріальної культури для наших нащадків був забутий і більше не згадувався.

У фотоальбомі «Ляльки Чорнобиля» київського фотографа Антона Бородавки представлено 145 унікальних чорно-білих світлин, які яскраво фіксують усе, що відбувалося в Чорнобильській зоні в той час. Автор альбому – Олександр Анісімов, відомий історик та журналіст, який вже 15 років займається дослідженням трагедії.

Отже, тема чорнобильської катастрофи в українській та світовій літературі представлена великою кількістю творів, у яких здебільшого розповідається про справжній перебіг подій і їхні наслідки. Письменники 1980-х років писали про аварію з психологізмом, звертали увагу на те, яким життя було до трагедії і яким після. Найвідомішими серед них є Олесь Гончар, Дмитро Павличко, Юрій Щербак, Іван Драч, Ліна Костенко та інші. На початку ХХІ століття трагедію Чорнобиля осмислюють переважно у царині епосу та лірики. Варто відзначити, що ця трагедія знайшла свій відгомін і в світовій літературі.

Чорнобильські мотиви в ліриці українських поетів

У новітньому літературно-критичному дискурсі Чорнобиль асоціюється з формуванням нової свідомості та нової української літератури – апокаліптичної, справді трагічної (модерної) та постапокаліптичної, між грою та апокаліпсисом, на межі між високою культурою та масовою (постмодерної). Обидва ці періоди буття української нації знайшли своє відображення в чорнобильських та постчорнобильських літературних текстах і залишаються недостатньо дослідженими. Авторі, які писали і пишуть про Чорнобиль, прагнуть зробити текстовий прорив – дати повідомлення, яке веде до істини і відображає сучасну реальність. Ця істина стала одкровенням для українців наприкінці 20-го століття й має бути відома всім майбутнім поколінням.

Гіркі та похмурі твори «Дорога на Чорнобиль» Бориса Олійника та поема Леоніда Горлача «Зона», опублікована в 1987 році, поклала початок так званим «чорнобильським віршам». Характерною їхньою особливістю була динамічність і драматизм подій, надзвичайно емоційне ставлення до них ліричного суб'єкта. Особливо яскраво це простежується у творі «Зона» Л. Горлача. Реалістичне зображення зони супроводжується тут гіркотою, сповненою болю, описи страхів та душевних мук автора. Письменник не може

змиритися з тим, що мільйони українців, у тому числі дітей, будуть страждати від наслідків недбалості та прорахованих дій групи осіб. Обурення оповідача переплітається з невпевненістю й тривогою за майбутні покоління співвітчизників, яким доведеться нести важкий тягар чорнобильської трагедії. Автор також шукає відповідь на питання про причини катастрофи, намагається вказати на конкретних людей, відповідальних за нещастя, але, незважаючи на це, почуття провини залишається в ньому. Митець хоче «викричати болі за зону цю...» і хоча ще благає «О квітню злий, рокований мій квітню, від України горе відведи!», але вже бачимо реальне почуття гріха чи вини:

лелека нам підпалить хату за те,
що пил наш лелечат скубе!...
О доле, не давай нам жити в славі,
коли не вмієм правду захистити!

Не менш емоційний і не позбавлений пафосу вірш «Вибух» Світлани Йовенко. До речі, цей твір не хотіли друкувати декілька місяців через назву, адже за офіційними джерелами вибуху на атомній електростанції не було. Лейтмотивом цього дуже «психологічного» твору є проблема совісті та етики. Поетеса високо цінує мужність і відвагу тих, хто боровся із наслідками чорнобильської катастрофи, але її вірш – це ще й обвинувальний акт, спрямований на цинічних політиків і вчених-конформістів («наука вимагає жертв»), які несуть значну відповідальності за трагедію:

Для науки важлива лише мета.
І жертви... Чи не так, пане професоре?
Людей – в морг? Багато
Причин: відчай, туга...
На порозі ядерної зими
Чи дійшла до нас наука?

Невпевненість у завтрашньому дні та страх авторки за виживання нації відображенні на сторінках твору, де вона описує літо 1988 року і зворушливий образ Києва «без дітей».

У 1987 році побачила світ поема Бориса Олійника «Сім», яка стала важливою в розвитку чорнобильської поезії. Твір був написаний як данина пам'яті шістьом загиблим пожежникам, які брали участь у гасінні четвертого реактора на ЧАЕС, та Володимиру Шевченку – українському режисеру одного з перших фільмів, присвячених ядерній катастрофі, який загинув внаслідок опромінення:

ВІКТОРУ КІБЕНКУ
МИКОЛІ ВАЩУКУ
ВАСИЛЮ ІГНАТЕНКУ
МИКОЛІ ТИТЕНКУ
ВОЛОДИМИРУ ТИЩУРІ
ВОЛОДИМИРУ ПРАВИКУ
(Мов з козацького реєстру,
Чи не правда?)...
І всі шестеро – пожежники,
Тільки сьомий,
ВОЛОДИМИР ШЕВЧЕНКО, –
Кінорежисер...
Де ви тепер,
Матерів своїх діти,
Колисаєте сон? ...
Вдарило в очі світло,
Ясніше тисячі сонць

Одна із двох знімальних груп, якій вдалося потрапити в заборонену зону біля чорнобильського реактора у травні 1986 року, була на чолі з досвідченим режисером Володимиром Шевченком. Лідером другої команди був українець Роллан Сергієнко, автор

документального фільму «Дзвін Чорнобиля». Сцени фільму Сергієнка були зняті з 28 травня по 26 червня та на початку вересня 1986 року. В. Шевченко підготував жахливий репортаж із місця катастрофи під назвою «Чорнобиль – хроніка важких тижнів». Директор перебував у самому центрі подій на ЧАЕС і протягом наступних місяців працював в умовах значно підвищеної радіоактивності, наражаючи своє життя на смертельну небезпеку. Фільми обох авторів вміщують сцени, зняті безпосередньо поблизу зруйнованого реактора, зони евакуації та численні інтерв'ю з демонтажниками, науковцями та переселенцями. Шевченко помер всього через місяць після прем'єри свого фільму в 1987 році в результаті променевої хвороби. Члени його команди перебували на тривалому стаціонарному лікуванні. В обох випадках образи фільму зосереджені на людському аспекті, а їхньою домінантою є емоційний контакт з глядачем. Ці документальні фільми були піддані цензурі і значно скорочені перед тим, як їх побачили глядачі в СРСР.

Щодо твору «Сім», то число має тут символічне значення, оскільки це надає поемі старозавітного та міфологічного статусу. Письменник підійшов до проблеми нестандартно, зробивши глибокий аналіз причини трагедії та її значення для нашої цивілізації. Це також є спробою зазирнути в глибини людської природи – її амбіцій, мрій і страхів.

Для автора вибух на ЧАЕС був останнім попередженням людству – бездумний, жорстокий, аморальний. Можна навіть простежити дивовижну залежність: чим вищий рівень розвитку цивілізації, тим більша зневага до духовних цінностей:

Та хто ж вам видав дозвіл, волохатим,
Що ледве злізли із дерев на твердь,
Лапищами терзять невинний атом
І, в зраненому, розбудити смерть?!

Песимістичний образ земної цивілізації і зло, що таїться в ній, уособлюється у творі символічною фігурою чорного Крука (у фольклорі та міфології зазвичай зображується як провісник смерті), що сповіщає про прийдешній апокаліпсис і занепад людського роду. Олійнику вдається помістити Чорнобиль у значно ширший, загальнолюдський контекст, в якому технократичне мислення й відсутність етики завжди прирікає людину на знищення:

Куди ж ти дививсь, коли діти твоєї надії,
Руйнуючи спокій ще праслов'янських пластів,
Заклали реактор, як міну повільної дії,
Під саму колиску твоїх однокровних братів!
Та є ще страшніше, ніж вибух ракети нещадний,
Коли без удару, нечутно, немов з-під поли,
Повзтимуть крізь тебе у жили невинних нащадків
Зловісні потоки з отруєної золи
Кульгавих реакторів, ще не доношених вченим, —
Нездарних калік, що поквапно пішли в серіал,
Вони прогризають наскрізно бетон і метал
Ножем променевим і вирок підписують генам.

Поема побудована на діалозі-дискусії між Круком та Автором (поет). Під час розмови з'являється основна думка твору. Водночас Крук є двійником ліричного героя, тобто збірним образом усього людства:

Я – з'ява страшніша. Я – з кості твоєї
І шкіри.
Колись величавсь песимізмом і вельми
Цінивсь,
Так ти ж мене зраджував стільки, що, втративши віру,
Я з жовцю злигався. І маєш нащадка –
Цинізм.

На відміну від Івана Драча, Борис Олійник виправдовує партію, поєднує цінності нації й комуністичну догму. Також він виправдовує радянську владу шляхом «розподілу» провини між капіталістичними країнами та СРСР:

Нещадний однаково атом
Що в них над Гудзоном,
що в нас над билинним Дніпром!
Однаково ділиться він до межі рокової.
Чи відаєш ти, що за нею гряде з пелени,
Коли над планетою виросте гриб сатани,
Посіяний сліпо з твоєї гордині людської?!

У свою чергу в поемі «Крик Чорнобиля» Олійник подає пронизливий і водночас захоплюючий образ забрудненої землі, де тільки «у цих лісах безборонно гасають вовки, наче рейнджери» і де «заблоковану зону обходить здаля навіть дощ». Однак, твір – це перш за все звинувачення людської байдужості перед лицем чорнобильської катастрофи й сухе ставлення сучасників до не таких вже й далеких подій. Поет закінчує вірш словами «ми посвідчимо вашу байдужість на Страшнім Суді!».

Своєрідне місце у постчорнобильській творчості посідає поема Івана Драча «Чорнобильська мадонна», написана до першої річниці ядерної катастрофи (1987 р.). Це праця, де вперше застосовано такий всебічний і глибокий аналіз ядерної трагедії в Україні. Неодноразово звертаючись до біблійних прикладів, поет створив надзвичайно емоційну атмосферу, на тлі якої змалював долю Чорнобильської Мадонни, а через неї – шлях української жінки від найстрашніших подій в історії нації до Чорнобиля.

Посилаючись на літературну традицію, представлену, зокрема, Тарасом Шевченком, І. Драч у своєму творі, присвяченому Богородиці, як і письменники попередніх поколінь звертається до Божої Матері за допомогою в ці важкі для народу й сповнені болю хвилини, шукаючи в неї розради й прощення. Адже катастрофа показала цілу низку проблем і хвороб, які руйнують людську душу не менше, ніж радіація – людське тіло. Особливе місце припадає на Чорнобильську Мадонну. Вона несе тягар людських гріхів, помилок і страждань, взявши на себе всю планету, як хвору дитину. Це порівняння ще повніше передає біль і безпорадність матері перед обличчям величезної трагедії.

Поема побудована із 25 частин, об'єднаних однією думкою – Катастрофою, а також її причинами й наслідками. Іван Драч не описує сам вибух на електростанції, а тільки зображує наслідки крізь материнське горе. Радіація в цьому творі подана через образ Солов'я-Розбійника:

В Прип'яті порожній Соловей-Розбійник,
Як вибійник ночі, сам-один живе [...].
Його ловить армія й лисі академіки,
І японські роботи і япономать,
Всі стратеги й тактики у вогні полеміки
В саркофаг намірились
Солов'я впіймать.
Альфа, бета з гамою – невидимі промені,
І він теж невидимий – Лисий Соловей..

Митець зображує справжній суд над шістьма особами, які були винні в трагедії. До речі, трьох із них все-таки визнали їх причетними. Це Дятлов, Брюханов і Фомін. Проте Іван Драч бачить ще одного винного – це влада. Він порівнює чиновників, партійних діячів із царем Іродом:

Ні! Ти зориш на нас з висоти,
Науки длань над нами розпростерши.
Все зекономив? Совість!? Честь!? ...
... Длань керівну над нами розпростерши,
Так, ти вгадав, знак Виродження – Ти,

А не Відродження, такий підлотний вирід...

Для автора Чорнобиль – це також приклад безглуздої (і заздалегідь приреченої) боротьби людини проти природи, матері-природи. Це також результат заперечення Бога, відсутності моралі й почуття відповідальності в пересічній радянської людини. Наслідком цього стала чорнобильська трагедія, яка так сильно вплинула на українську спільноту (загибель рятувальників, хвороби дітей, біль і трагедії матерів). І це для них виявилось не тільки покаранням, але й формою покаяння за попередні дії чи бездіяльність. Однак письменник висловлює переконання, що Чорнобиль може стати шансом на порятунок для людської цивілізації, якщо в ній є хоча б «крапля совісті є ще на денці?». Це також може бути своєрідною пам'яткою для сучасників, що тим самим допоможе запобігти подібній трагедії в майбутньому.

Якщо порівнювати Драча та Олійника, то варто сказати про те, що Іван у своїх віршах намагається розкаятися, а Борис – виправдатися: не знімає провини з радянської влади, але поширює її на інші країни світу.

Унікальне поєднання ліризму та лаконічного поетичного викладу характеризує вірш Миколи Луківа «Біль і пам'ять». Автор ділиться думками з читачами, розкриває свою душу, ніби шукає очищення. З іншого боку, це твір про наших сучасників. Аварія на Чорнобильській АЕС стала для поета приводом розповісти про тривоги, турботи і страждання, які турбують нинішніх мешканців землі:

Допоки не сталось біди,
Допоки річки були чисті,
Не вмiли повітря і води
В селі цінувати і в місті.
В минуле нема вороття.
Чорнобиль в страшній круговерті
Потвердив: ціна їм – життя
Всього, що живе на планеті.

Пронизливий образ чорнобильської трагедії можна знайти також у численних творах Івана Гнатюка («Неспокій», «Дзвони», «Судний час» тощо). У вірші «Неспокій» поет показує глибоку і болючу рану, яку завдав Чорнобиль у 1986 році народу України, Білорусі та іншим. Читачам передається песимізм і глибока тривога, яка не покидає героїв з моменту ядерної катастрофи, що водночас підкреслює сильну ідентифікацію автора зі своєю батьківщиною, з рідною землею.

У такому ж похмурому настрої написаний інший вірш Гнатюка «Новий календар», де автор висловлює свій розпач із приводу ядерної катастрофи. Настирливе відчуття самотності ліричного суб'єкта впливає також із його внутрішнього переконання, що перебіг подій вже не можна повернути назад, оскільки це справедливе покарання за людську помилку та пиху. Вибух на Чорнобильській АЕС – це також ще одна, але водночас найстрашніша рана, нанесена Батьківщині поета:

Ти була приречена, як здобич,
Ти лише тривоگوю жила
І збирала вісті про Чорнобиль,
як жебрачка крихти зі стола.

Зіткнувшись з такою величезною трагедією, як чорнобильська ядерна катастрофа, і з такими непередбачуваними наслідками, українське суспільство почало все більше звертатися до Бога, вбачаючи в ньому порятунок від «радіоактивного зла», що охопило їхню Батьківщину. Разом з тим, люди шукали відповіді на свої питання про сенс життя. Ці настрої та соціальні страхи знайшли своє вираження у творчості українських письменників, багато з яких належали до славнозвісного покоління 1960-х років. Іван Гнатюк сприйняв катастрофу як подію масштабу кінця світу. У своєму вірші «Судний час» автор стверджує, що Чорнобиль «як гнів Божий» спровокував у беззахисному суспільстві невпевненість у

завтрашньому дні, страх перед невідомістю. У цій роботі з'являються образи ядерної катастрофи у поєднанні з видіннями апокаліпсису:

І світ потрапив
У немилість страшного атома.
Амінь.
Страшного атома, як звіра,
Чорнобиль випустив у світ.

Однак поет закінчує свій твір оптимістичним повідомленням про те, що любов здатна подолати будь-які страждання.

Чорнобильську тему також можна побачити в роботах письменниці і поетеси Ліни Костенко, яка часто звертається до тем на межі етики та філософії цінностей. У віршах, зібраних у збірці «Вибрані твори», катастрофа символізує величезні руйнування, яких завдала тоталітарна ідеологія українській нації та кожній людині окремо. Авторка пише, що «духовний Чорнобиль» розпочався задовго до техногенної катастрофи. Усього за кілька років до трагедії Ліна Костенко опублікувала поему «Страшний калейдоскоп», яка уже після вибуху на ЧАЕС була сприйнята громадськістю як апокаліптичне пророцтво цієї події. У ній авторка змалювала катастрофу, що повинна була принести тотальне знищення людства:

Страшний калейдоскоп:
в цю мить десь хтось загинув.
В цю мить. В цю саму мить. У кожному із хвилин.
Розбився корабель. Горять Галапагоси.
І сходить над Дніпром гірка зоря-полин.
Десь вибух. Десь вулкан. Руйновище. Загида.
Хтось цілиться. Хтось впав.
Хтось просить: – Не стріляй!

У вірші «Дозиметром не виміряєш дози...» є натяк на Чорнобиль, а саме через дозиметр, який використовують як прилад для вимірювання:

Дозиметром не виміряєш дози
Тотального спустошення душі.
Історія лягає під бульдозери,
Сучасний світ штампує фетиші.

Ліна Костенко ставить болюче питання, чому нещастя впало саме на Україну, а не на тих «негідників, людоджерів», які збудували електростанцію на українській землі:

Якщо «наука потребує жертв»,
чому ж не вас вона перековтала?!

Авторка продовжує представляти похмуре бачення постапокаліптичної країни, де «забруднили ліси і засмітили землю», через що перестануть народжуватися нові покоління:

Кричали «біс», пишались зробленим
Прогрес любили над усе.
Летить лелека над Чорнобилем
нікому діток не несе.

Слова Ліни Костенко свідчать про небайдужість до майбутнього народу, чиї матері роблять аборти через страх перед народження дитини-інваліда. Символічним до цієї трагічної ситуації є зникнення лелек над Чорнобилем, які люблять гніздитися посеред людських скупчень, де обробляється земля. Але після забруднення земля ніколи не відновиться повністю, саме тому лелеки стали символом трагедії, а їх зображення почали розміщувати на плакатах, листівках, печатках на пам'ять про катастрофу.

У вірші «Загидили ліси і землю занедбали» засуджується сама трагедія, а також те, де була збудована атомна станція:

Поставили АЕС в верхів'ї трьох річок.
То хто ж ви є, злочинці, канібали?!

Яскравими образами є «чорний дзвін» і «яничари», які яскраво символізують трагедію. У кінці вірша авторка використовує алюзію на слова Тараса Григоровича Шевченка і робить висновок про те, що ніхто з наступного покоління не пробачить цієї трагедії

І мертві, і живі, і ненароджені
нікого з вас довіку не простять!

У творах Ліни Костенко, присвячених сучасному виміру катастрофи, зловісний морок зруйнованого реактора досі домінує в повсякденному житті українців, як символ минулої, але міцної трагедії, глибоко вкоріненої в нашу дійсність: «Той чорний реактор – і пекло, і трон».

Серед багатьох українських митців, які особливо потужно зазнали у своєму житті різних наслідків чорнобильської катастрофи, є публіцистка, перекладачка і поетеса Любов Сирота. Вона є авторкою численних літературних творів, виданих як в Україні, так і за її межами в багатьох періодичних виданнях, альманахах, колективних виданнях, а також авторських поетичних книжках. Основна тема більшості її робіт від 1986 року присвячена чорнобильській ядерній катастрофі та її наслідкам.

Перша збірка поезій, яка отримала назву «Ноша», вийшла друком у 1990 році й складається з творів, у яких поетеса хотіла висловити весь свій біль і гнів із приводу наслідків, яких вона зазнала від рук смертоносного атома, і особливо від тих, хто винен у тому, що вона стала жертвою ядерної зброї. Відсутність моральних норм дозволила цій трагедії статися. Її твори також є формою вшанування пам'яті про минулі події та близьких людей, а також мешканців Прип'яті, ліквідаторам і всім постраждалим від вибуху.

Авторка дає жорстку й однозначну відповідь усім тим, хто з такою легкістю виносять судження й намагаються применшити масштаби атомної трагедії:

З брехливими цифрами,
з підлими думками
ми не змиряємося,
хоч скільки тавруйте!
Не побажаємо – і не пропонуйте! –
світ споглядати крізь окуляри бюрократа!

Протистояння брехні, що накопичилася навколо чорнобильської трагедії, спроби її заперечення та приховування фактів особливо яскраво простежуються у вірші «Радіофобія». Любов Сирота хоче протистояти щодо поширеного міфу, вигаданого радянською владою, радіофобії:

Чи тільки це – боязнь радіації?
Можливо, більше – страх перед війнами?
Можливо, це – боязнь зради,
боягузтва, тупості й беззаконня!!!
Час прийшов, нарешті, розібратися,
Що ж таке радіофобія?
Це – коли не вміють змиритися
люди, пройшовши через драму Чорнобиля,
з правдою, дозованою міністрами
(«Рівно ось стільки сьогодні ковтніть!»).

У своєму вірші «Не зареєстрували», присвяченому всім постраждалим від ядерної катастрофи, поетеса зізнається, що чорнобильцям було б легше покинути цей світ, якби вони знали, що їхня жертва допоможе уникнути подібних аварій у майбутньому. На жаль, неетична поведінка багатьох людей, серед яких «авторитети», що мають значний вплив на майбутнє долі нашої планети, проявляється також у нечесному підході до кількості жертв чорнобильської катастрофи, змушує сумніватися в тому, що людство зробить висновки і зміниться. У вірші зроблено драматичне попередження від авторки:

Але нас ніхто не змусить мовчати!

І навіть після смерті,
з наших могил
ми будемо звертатися до вашої совісті
щоб Земля
не перетворити її на саркофаг!

Твори Сироти – це не лише свідчення про те, що минуло, це про трагедію багатьох поколінь українців та екологічну катастрофу держави, а також заклик до відбудови сучасного світу, до морального оновлення нації. Із літературного доробку поетеси випливає надія на те, що чорнобильська трагедія може сприяти духовному відродженню людства за умови, що вона буде сприйнята в християнському дусі істини.

Ще одна поетеса, у якої основна тема віршів чорнобильська трагедія, є Оксана Забужко (поезії «Прип'ять. Натюрморт», «Диптих 1986 року»). У творах не тільки біль за наслідки катастрофи, а усвідомлення саме жінкою всієї безглуздості з відчуттям кінця:

І я схотіла знати: пощо мені вділено розум,
О нащо мені смертній такого тяжкого хреста?
Як космічно, принизливо, тихо за цією межею.

У вірші «Тим, що пішли» авторка зазначає про попередні покоління письменників та поетів. Вона використала метафору «обезгорлені голоси», якою мала на увазі те, що митцям забороняли говорити про цю катастрофу, висловлювати свої думки, позиції. Проте сама авторка вважає, що кожен поет або письменник повинен говорити, адже це його призначення:

Твоє тривожне ремесло –
Не біль, не кровоплин сумління,
А здатність в слово, як в число,
Вписати ціле покоління.

Отже, вплив чорнобильської катастрофи на українське суспільство, на культуру був величезним, навіть революційним. Українські письменники намагалися показати світу велику національну трагедію, протистояли лицемірству влади та маніпуляціям радянських ЗМІ. Вони виступили із закликом до пробудження, взяли участь у процесі відродження свідомості та протидії радянзації. В українській літературі Чорнобиль функціонує як символ нещастя, як в глобальному сенсі, так і в національному контексті, де він став початком Пробудження, героїчного протесту й успішної спроби самовизначення ідентичності української нації, її духовного відродження.

Чорнобильська тема в прозі

Чорнобильська трагедія була широко представлена не тільки в поезії, але й у прозі. Багато митців одразу ж після аварії почали писати про це. У 1980-х – 1990-х років українські письменники, розглядаючи аварію на ЧАЕС у більш широкому контексті, зазначали, що її причини також були зумовлені аморальною ідеологією комунізму, яка в серцях і свідомості людей створила так званий духовний Чорнобиль. Духовний Чорнобиль, як результат кількасотлітньої денационалізації українців (спочатку в системі царської русифікації, а потім тоталітарної машини радянських переслідувань), ототожнювався з геноцидом, вчиненим над українською культурою, неминучим наслідком якого стало знищення національного духу українців.

Із творів українських письменників почала проглядатися тривога за майбутнє нації, за долю наступних поколінь, які пройдуть крізь шрами ядерної трагедії. Ірина Мироненко написала про «невидимі жертви нації», які є наслідком безвідповідальності та безсоромного ставлення науковців до законів природи.

Для Євгена Гуцала Чорнобиль є синонімом ситуації, у якій опинилася українська культура наприкінці 20-го століття, особливо українська мова, піддана тривалій русифікації та ідеологічній дисципліні. Поет опублікував цикл віршів, присвячених 800-річчю міста Чорнобиля. Квінтесенцією цих роздумів є використаний поетом термін «крематорій нації –

Чорнобиль», який також містить вказівку на моральний занепад людини у світі цінностей, деградованих під впливом ідеології.

Вплив на повсякденне життя людей катастрофи – це є головною темою новели Євгена Гуцало «Радіація». Головна героїня твору – літня жінка, біженка з окупованого Криму, яка забруднена зона навколо Чорнобильської АЕС – відхиляється власним сином, який, побоюючись «заразитися» радіацією, не дозволяє старенькій матері залишитися в його будинку з дітьми. Гуцало підхопив мотив матері, відкинутої сім'єю та близькими, який вже встиг раніше бути широко представлений в українській літературі (напр. М. Хвильовий, В. Стефаник), але першим його пов'язав Є. Гуцало з чорнобильським питанням.

Також митець укладає збірку «Діти Чорнобиля» («Скажений чорнобильський собака», «Чорнобильська дівчина Калина», «Плач у мороку ночі», «Рудня», «Зозуля», «Дитя від стронцію», «Різдвяне оповідання»), де розповідає про життя дітей, яке зіпсоване цією трагедією.

Наприклад, в оповіданні «Дитя від стронцію» показано досить непросту ситуацію. Удова Ганна Василівна вагітна від свого чоловіка, який загинув на Чорнобильській АЕС, а його молодша сестра Мар'яна дуже щаслива від звістки про дитину. Вона піклується про Ганну, готує їй тощо. Дівчинка мріє про племінника, уявляє його таким же сильним і сміливим, як і брат. Проте невдовзі Мар'янка дізнається, що жінка зробила аборт, і це стає для неї великим ударом. Вона вважає це зрадою, відсторонюється від людей і спілкується з їжачком. Дівчина обіцяє йому, що народить хлопчика, який буде схожий на її брата Василя. Тому цей твір демонструє читачеві надію на майбутнє й незнищенність не тільки роду, а й усього життя на планеті. Автор показує й те, що дитина не може сприйняти всерйоз те, що відбувається й через це закривається від людей.

Варто виділити ще один твір під назвою «Різдвяне оповідання». У ньому розповідається про життя маленької Катрі, яке сповнене одним негативом: померли батьки від радіації, хвора подруга, яка перебувала під час вибуху в Прип'яті. Тому для дівчинки все життя покрите чорним мороком. Яскравим моментом є те, що дівчинка вже готує речі на випадок смерті, тобто вона не вірить у щось добре та світле. Маленька героїня теж відгороджується від людей, вона хоче бачити у своїй хаті білку, лося, півня, лиса. Проте в оповіданні є світлий образ тітки Онисі. Вона хоче хоча б трішки розрадити маленьку дівчинку, читає їй казки, співає різдвяні пісні, розповідає історії про Ісуса Христа, знайомить із звичаями й традиціями.

Отже, Євген Гуцало у своїх творах показує, як вплинула ця катастрофа на життя людей, зокрема дітей. І він закликає до того, щоб берегти ніжну дитячу душу.

Хочемо виділити ще один прозовий твір українського письменника Сергія Плохія «Чорнобиль. Історія ядерної катастрофи». Він описує Чорнобиль як величезну трагедію, важку психологічну травму та економічну катастрофу. Автор розкритикував те, як будували атомну станцію, адже використовували дешеві реактори. Сергій Плохій настановлює читачів на те, що ця трагедія була тільки питанням часу, адже мінікатастрофа вже була. Митець має на увазі Ленінградську станцію, яка схожа на Чорнобильську, проте мала не такі страшні наслідки. Тому нова катастрофа була неминучою, проте реакція на неї стала запізнілою. Сергій Плохій вважав: трагедія стала одним із моментів пробудження народу України. Він також підкреслює, що це своєрідне попередження не тільки для нашої Батьківщини, але й усього світу.

У художньо-документальному романі «Я бачив» Володимира Шовкошитного поєднуються розповіді очевидців, доля ліквідаторів та інших людей, зазначає про наслідки після такої масштабної катастрофи, а також говорить про можливість жити на забруднених територіях. Цю книгу автор створював понад тридцять років. Також він засуджує тих, хто будував цю станцію, наводить у приклад Японію, де реактор витримав і землетрус, і цунамі. Проте Володимир Шовкошитний хвалить людей, які боролися із наслідками вибуху.

Журналіст і письменник, ліквідатор катастрофи Гусев Олег Петрович написав дві повісті «Чорнобиль, біль наш довічний» і «Віч-на-віч із Чорнобилем-86 і Закарпаттям-98». У

першій розповідається про трагедію, про успіхи ліквідаторів у боротьбі з наслідками, також подано багато нових свідчень і спогадів людей. Автор дуже яскраво зобразив події, ще й поставив під питання існування цієї атомної станції. У другій повісті продовжує розповідати про те, як змінилося життя людей після вибуху, подає цікаві й нові факти, список прізвищ, фотознімки з місця подій.

Роман українського письменника й політичного діяча Володимира Яворівського «Марія з полином у кінці століття» (1988) – один із шедеврів, у якому розглядається проблема провини й покарання. Автор акцентує увагу на таких психологічних наслідках трагедії, як страх перед невидимою загрозою, відчуття безпорадності або апатії перед обличчям втрати близьких родичів. Його цікавить внутрішній душевний стан тих, хто зіткнувся з багатогранними наслідками катастрофи. Ядерний вибух зображено на тлі пересічної української родини Мировичів, але не менш важливим для письменника було показати вплив катастрофи на всіх мешканців України. Хоча роман є спробою художнього підходу до проблеми, проте він містить багато фактичного матеріалу, оскільки автор звертався до реальних подій, таких як вибух, рятувальна операція, евакуація населення із забрудненої території. Портрети головних героїв роману також нагадують реальних людей, пов'язаних із чорнобильською катастрофою (А. Александров, В. Брюханов), хоча сам автор у передмові обумовив, що всі персонажі повністю вигадані.

Яворівський використав у романі дуже яскраві описи (наприклад, вибух четвертого блоку на електростанції), що збуджують уяву читача. Однак, здебільшого у творі переважають настрої песимізму та сумнівів. Мешканці території навколо електростанції були змушені покинути рідні міста, а земля, яка була годувальницею для багатьох поколінь, назавжди забруднилася радіоактивністю й стала так званою зоною відчуження навколо Чорнобильської АЕС. Одним із центральних і найяскравіших персонажів твору є старша жінка родини Мировичів – Марія, яка зображена як символ усіх матерів, чиї діти загинули або страждають унаслідок вибуху реактора.

Вона з тих жінок, на плечі яких лягає тягар хліборобської праці, турбота про добробут сім'ї та здоров'я її членів. Цілком імовірно, що фігура Марії є свідомим посилом автора до «Чорнобильської Мадонни» І. Драча. Син Марії, Микола Мирович, загинув під час вибуху на електростанції і назавжди похований у чорнобильському «саркофазі». Жінка похилого віку із сім'ї Мировичів, як і багато інших старих людей, переселених з чорнобильської зони, не хоче залишати рідну землю, «могили предків». Вона не розуміє, що таке іонізуюче випромінювання. «Як я можу все це залишити? Кому? Німець прийшов під час війни, скільки страху було – палили, вішали, розстрілювали, а земля залишалася нашою». Тому головна героїня вирішує таємно повернутися в зону. Марія живе ніби в розірваному світі. При цьому найголовнішим для неї залишається добробут і щастя дітей, які залишилися живими, яким вона наказує рятуватися від радіації. Трагічна доля роду Мировичів – правдива картина ситуації, у якій опинилися тисячі родин після катастрофи. Адже змушені покинути рідні домівки, були розсіяні по всьому Радянському Союзу.

Чорнобильський вибух Яворівський також зображує як результат низьких моральних стандартів суспільства: гонитва за грошима, задоволеннями і особливо, що характерно для радянських умов, відсутність будь-якого почуття відповідальності. І хоча основну провину за катастрофу письменник покладає на персонал електростанції, особливо на її деморалізованого директора, проте він чітко показує, що етична деградація відбувається як на рівні сім'ї, так і на рівні (професійної) групи, а також суспільства в цілому.

Творчий доробок С. Йовенко певною мірою присвячений трагедії. У творах письменниці про Чорнобиль інтер'єр підпорядковується вираженню стану відчуження людини від світу. Усі герої повісті «Жінка у зоні» живуть у бараках або гуртожитках – тимчасових житлах. У підтексті їх описів створюється враження тимчасовості життя в зоні. Життя в тісних, «як комірчина купе», кімнатах нагадує рух у «поїзді, що йде в нікуди». У повісті не подано опису жодної кімнати в цілому, зауважено лише деталі – стіл, ліжка, спільний санвузол і душ. Герої відчувають кінець свого життя і не бажають витратити час на

влаштування домашнього вогнища. У зоні життя позбавлене тих рис, що характеризують хазяїна. У кімнаті є тільки найнеобхідніше, але і воно безлике, бо не встигає зжитися зі своїм хазяїном. Своєрідним символом колишнього життя і сімейного добробуту є образдеталь світильник-лілея, що його знайшла Інна на руїнах будинку своєї знайомої. Вона вагається, взяти чи не взяти його, і справа не в тому, що він забруднений радіацією; Інна розуміє – цим минулого не повернеш, а світильник буде лише болісним нагадуванням про інші часи.

Творчість шістдесятників була першою реакцією на чорнобильську катастрофу в умовах ще режимної радянської держави. Із появою молодих митців, так званих постмодерністів, відбуваються подальші трансформації в розвитку української літератури.

Поет і прозаїк Юрій Андрухович, співзасновник (разом з Олександром Ірванцем та Віктором Небораком) першого «постмодерністського» і «карнавального» літературного угруповання «Бу-Ба-Бу» в есе «Чорнобиль, мафія і я» повертається спогадами до подій 26 квітня 1986 року в Україні. «Бо вже в перші дні травня багато хто з нас відчув близьку присутність смерті – невидимої і нечутної смерті, смерті на підйомі, яка причаїлася в садах, у квітах, у воді і повітрі, в оселях, в інтер'єрах людських тіл». Втім, для письменника чорнобильські спогади є лише приводом для власного аналізу сучасної України. Андрухович висловив переконання, що хоча вибух на ЧАЕС і прискорив розпад СРСР (не пророкований кінець світу, а кінець імперії), але глибинні проблеми його батьківщини, а саме: корупція, алкоголізм, беззаконня або горезвісна українська мафія, яку автор вважає «наступною за значимістю і видимістю негативною складовою після Чорнобиля», заважають її громадянам повною мірою скуштувати плоди незалежності.

Навіть більше: нинішня українська дійсність – це, на думку Андруховича, такий собі сучасний маленький Чорнобиль, видимий, у певному сенсі, неозброєним оком. «Повсюдна люмпенізація всього й вся: дешева російська музика, індустріальний дух, спалахи холери і жорстокість». І знову автор ставить ключове питання: після Чорнобиля – чи є поезія взагалі? Чи можливо це? Попри ці гіркі спостереження, прозаїк бачить горезвісне «світло в кінці тунелю» і, як митець, ставить собі за обов'язок «писати добре», бо після Чорнобиля поезія не стільки можлива, скільки необхідна: «Роль письменника не змінюється навіть у люмпенізованому суспільстві, де немає місця ідеям, бо панують інстинкти. Роль письменника ніколи не змінюється».

Наприкінці 20-го століття з'явилися й інші способи розповісти чорнобильську історію. Український письменник, колишній учасник ліквідації наслідків аварії Сергій Мирний зобразив її у своєму документально-комічному романі «Жива сила». Чорнобильські казки карнавалізували ядерну тему. Автор іронізує над пафосом, із яким зазвичай подавалися події в 30-кілометровій зоні, і представляє чорнобильський світ, сповнений абсурду, насмішок, анекдотів і жартів. Це також більш оптимістичний погляд на цей трагічний момент української історії. Цікаву пропозицію висловив Євген Бруслиновський, письменник і журналіст, який у 1996 році видав збірку оповідань, а також збірку творів, що належать до різних літературних жанрів, укладених у вигляді відривного настінного календаря.

Автор запропонував створити в Україні новий спосіб відліку часу – від дати вибуху на Чорнобильській АЕС. За словами Бруслиновського, 26 квітня 1986 року в Україні зупинився час і країна все ще перебуває у квітні 1986 року. Тому він пропонує рахувати дні поспіль, починаючи з 26 квітня, тобто 27, 28, 29 (наприклад, 1 січня 1996 року за новим літочисленням відповідає 3563 квітня 1986 року). Календар Бруслиновського вимірює середні дні життя українського населення. У такий спосіб автор вступає у своєрідну інтелектуальну гру з читачем, використовуючи іронію та гротеск, а часто навіть знущання. У цілому робота являє собою досить серйозну картину життя співгромадян, яке складається з їхніх щоденних драм, їхніх «повсякденних Чорнобилів».

«Чорнобиль атеїзму» – настільки поширений у радянському суспільстві, що поставив його на межу біологічного самознищення. Ще задовго до ядерної катастрофи в суспільстві відбувалося масове знищення людської совісті, про що згадує Євген Сверстюк у своєму есе «Реконструкція Вавилонської вежі», де Чорнобиль символізує духовний занепад суспільства

і держави. Літературний критик зазначає, що сучасному світу бракує моральної та духовної сили, яку може дати лише правда. Для українського народу такою правдою є історія його країни, яка протягом століть піддавалася жадливим злочинам, бездушному терору та нелюдським тоталітарним експериментам.

Отже, трагедія Чорнобиля є однією із найпопулярніших тем в українській літературі зламу ХХ – ХХІ ст., тому яскраво представлена у поетичних та прозових жанрах. Митці прагнули детально й достовірно розповісти про причини, наслідки трагедії, про те, як склалося життя людей після трагедії, про ліквідаторів, про події зі слів очевидців. Письменники намагалися найточніше передати все про катастрофу. Також вони використовували різні образи-символи, щоб краще інтерпретувати цю трагедію в художній простір літератури.

Осмислення трагедії в художньо-документальній повісті В. Шовкошитного «Чорнобиль: Я бачив»

Український письменник, публіцист, громадський діяч, президент Всесоюзної, а потім Міжнародної організації «Союз Чорнобиля» Володимир Шовкошитний написав художньо-документальну повість «Чорнобиль: Я бачив». Книгу писав протягом 33 років. Цим вона унікальна. За увесь час уже встигла зникнути держава, яка мала б нести відповідальність за наслідки.

Повість автор присвятив своїм синам Родіону й Георгію, донькам Світлані й Олесі, а також дружині Галині. Складається твір із трьох частин, кожна з яких поділяється на підрозділи. Також подано розділи «P.S.», «Замість епілога», «Тридцять років потому», «P.P.S.», «Новий Безпечний Конфаймент», «Старі міфи на новий лад».

У першій частині Володимир розповідає про свій кар'єрний шлях, про те, що його чорнобильська епопея розпочалася з березня 1978 року, коли його зарахували оператором хімічного цеху. Після цього подає похвилинну інформацію про вибух на станції. Митець роздумує на тим, чому ж сталася аварія. Адже всі говорили про те, що така трагедія може бути раз на 100 тисяч. Ось, що він пише і, крім цього, називає винних: «Та і сам реактор типу РВПК – це реактор нашої убогості. Для його виготовлення не потрібно було будівництва нових заводів, усі складові частини робилися на діючих підприємствах, частенько оснащених станками ще в контрибуції, тому про якість говорити немає потреби, страшною а оспіваний в рішеннях компартійних з'їздів завод-гігант «Атоммаш», який повинен був забезпечити потреба країни в корпусних реакторах типу ВВЕР, замість десяти корпусів реактора на рік давали, у кращому разі, один Тому супротивникам РВПК без зайвої дипломатії закрили роти, а на явні недоліки реактора закрили очі. За цим стоять цілком конкретні люди: це – академік Александров, його соратник академік Доллежалъ та інші».

Володимир Шовкошитий подає враження працівників після самого вибуху. Ось один із них – Шеремети Володимира Карповича: «Десь після години ночі, хвилин в 25 на другу щось вибухнуло і земля затряслася. З вікна будки побачив заграву, доповів начальству. Ми за територією знаходимося – проти торця четвертого блоку».

Один із робітників станції так описував вибух: «Звук вибуху був схожий на грозивий гуркіт. Одночасно з вибухом був сильний сейсмічний ефект. Хитнулися стіни, підлога, зі стелі посипався пил і штукатурка на пульти і на людей. Через декілька хвилин пролунали ще розкати».

Із розповіді Раїси Миколаївни Кашеєвої можна дізнатися про те, як до людей реально ставилося керівництво. Адже в ніч з 25 на 26 квітня її відправили на берегову насосну станцію, яка знаходилася у 250 метрах від четвертого блоку, працювати на повну зміну. Начальники «заохочували» до роботи такими словами: «Якщо не ви, то хто? На вас дивиться вся країна».

Досить яскраво підкреслив мужність ліквідаторів один із очевидців: «Я тоді багатьох бачив на блоці, усі робили, що могли. Робили усвідомлено, правильно. Правда, зробити вже практично нічого не можна було. Але народ в паніці не був. Я ось згадую аварію в США».

Там же персонал просто розбігся, а нашій йшли в саме пекло. Рятували, що ще можна було врятувати».

Другу частину автор починає зі сну, де йому приснилася аварія. Бачив евакуацію, бродив шойно залишеною персоналом станцією, втрачав свідомість, дерло в горлі, бачив в'ялих дітей, перестрашених мам.

Дуже тепло, із трепетом письменник зображує свою сім'ю. Галина, дружина Володимира, із розпростертими руками чекала його вдома: «Ох, ти мій Володику! Яке це щастя, що ти нарешті вдома, що нікуди не потрібно їхати, не потрібно проводити і чекати. Це – щастя! – зашепотіла, зазвичай стримана в словах Галина. Коли вони залишилися на кухні одні, і Володимир з тритижневою невтраченою пристрастю притиснув дружину, а вона, спалахнувши у відповідь швидким південним своїм вогнем, навіть не помітила бабусю, що увійшла на кухню, а коли, струснувши захмелілою головою, розплющила очі, то терміново залилася рум'янцем, забувши на якийсь час, що в них уже купа дітей».

Діти так само засумували за ним: «Батько взяв його на руки, лагідно притиснув до грудей це пухке нескінченно дороге тільце, а тільце миттєво заспокоївшись, почало розглядати світ». Поки він заспокоював маленького сина біля вікна, побачив, як інші бігають вулицею, яка кишить радіацією: «Наздогнав хлоп'ят, що з вереском бігли за бетеером, який, брязкав гусеницями на всю Спортивну вулицю, став витягувати їх із цієї порочно білої піни. Він раптом з усією ясністю усвідомив, що вона радіоактивна, що його місто радіоактивне, що повітря радіоактивне!». Чоловік одразу ж вибіг і почав кричати на міліціонерів, яким було байдуже на те, що робиться.

Місто жило своїм життям, і ті, хто знав про аварію, були дуже здивовані. Влада не хотіла евакуювати людей, бо цим навела б тільки паніку. Народ насправді, якщо й чув про те, що сталося, то не дуже й хотів вірити в це: «Володимир подивився в ІДК – було вже 90 мілірентген. «Добре живемо, – подумав він. – Проте ж, що відбувається? Чому не евакуювали місто? На вулицях повно дітей, до річки тягнуться цілі колони пляжників». «Ковбасу продавали прямо на вулиці, і весільному кортежу машин, що підкотив до будинку. Довелося довго пробиватися крізь натовп, оголошуючи квітуче місто радісним виттям сирен, що пророкує щастя і многая літа новій радянській сім'ї. Наречений – Володя Ульянов – помахав Володимиру рукою з набитими на маківарі мозолями на суглобах пальців. Володимир дістав дозиметр і зробив рух рукою поверх голови, мовляв, не вчасно ти затіяв. Наречений відмахнувся – дрібниця, мовляв, пронесе. Дозиметр показував 150 мілірентген».

Поки одні бігали відмиватися від «бруд», промивати щитовидку, перевіряти своє здоров'я, інші ж блукали собі містом, купували продукти й не задумувалися про те, що воно вже заражене: «Біля торгового центру продавали ковбасу, копчену, пиво і морозиво».

Тільки 29 квітня у газеті «Прапор комунізму» було оголошено про вибух на станції та про ліквідацію наслідків. Проте там була написана неправда. По-перше, витік радіоактивних речовин був не «деяким» – він був страхітливим і урядова комісія це знала. Брехнею було і повідомлення про стабілізацію радіаційної обстановки. А також говорили про те, що загинуло тільки дві людини, хоча їх було набагато більше.

Один епізод у книзі, який указує на невимовний біль, було обрізання дітям волосся, бо воно було «брудним». До речі, це слово часто трапляється у повісті. Автор під ним має на увазі радіаційне. Хлопчиків постригли без особливих пригод. Коли стали обрізати розкішне волосся доньки, і довгі пасма мляво осідали на лінолеумну підлогу, Галина, бачачи як плаче Світлана, розплакалася й собі. Володимир вийшов через це на вулицю. Його охопило дивне відчуття – відчуття втрати. Він уже розумів, що все, нажите ними, доведеться залишити там, у тому житті, а те, що відбувається зараз – це втрати відчутні. Доньчині коси, якими він так пишався, які заплітав, коли не було вдома дружини, цих кіс більше немає, а через хвилину не стане зливого грузинського волосся дружити – його останнього притулку у здичавілому світі.

Володимир не просто любив станцію, він нею жив. Йому навіть було соромно перед молодими неодруженими хлопцями за те, що він не був з ними цієї божевільної ночі. Чоловік

знав на блоці кожну трубу, кожну заслінку, і йому здавалося, що будь він там, хлопці б не переопромінилися, він би зумів організувати роботу з найменшими втратами: «Станція моя. Станція, – сказав жорстко і відчув раптом, що приріс до неї, до цієї самої станції, що вона стала частиною його життя, частиною долі, частиною його самого, а може бути, це він сам став частиною, рівноправним членом системи Людина-машина, у якій провідна роль належить, все ж, йому, Людині, і в якій між людиною й машиною виникає деякий інтимний зв'язок, тонкий і делікатний, який не терпить диктату, але і боязкості не прощає».

На фоні всього того, що відбувалося, письменник зображує теплі стосунки із жінкою. Адже кохання здатне творити щось особливе. Галина завжди підтримувала чоловіка, чекала, допомагала, терпіла його поганий настрій. От як він про неї говорить: «О, ти прекрасна, кохана моя, ти прекрасна! Очі твої голубині під кучерями твоїми; волосся твоє, як стадо кіз, що сходять з гори Галаадської».

У третій частині герой твору Володимир хоче пробратися на станцію, адже його там не було в день вибуху. Він навіть відчуває провину через це. І от через багато днів після аварії йому дозволили працювати там: «Уранці наступного дня він уперше після евакуації їхав на станцію. Два суцільні потоки машин рухалися один назустріч одному повільно й сіро. Було не по-червневому холодно і повоєнному похмуро. На ликах застигла маска непідробної і невідбутної туги. Дерев без птахів і веселощів наїжачилися тремтячим листям, що берегло в своїх клітинах смертоносний радіаційний пил, а в жилах – радіаційну отруту. Під Чорнобилем у півтораметровому безнадійному житті обабіч дороги вирости кладовища мертвих машин, числом в тисячі могил... Самотня корова, що уникнула евакуації, тикалася мордою в колючий дріт десятикілометрової зони, сумуючи за перегорілим молоком, а біля будки дозиметриста, припадаючи на облізли до м'яса ноги, крутилася шотландська вівчарка коллі».

Підїжджаючи до станції, герой порівняв реактор із мастодонтом, якому невідомий герой покалічив кінцівки, зламав хребта і оголив ребра, і тільки погана паша якого ще вивергала трупну отруту колись бурхливого полум'я.

Автор роздумує над тим, що можна було б зберегти багатьох людей, не допустити аварії на станції: «Але в тій державі, яка побудована була більшовикамисатаністами на кістках десятків мільйонів людей, одне людське життя ніколи нічого не коштувало. У країні, застигнутій бісами, з бісівською насолодою перемелювалися мільйони людських світлів у м'ясорубці великої мети, яка завжди виправдовувала засоби. Чорнобиль став останньою такою м'ясорубкою в кривавій історії Радянської імперії».

Володимир, коли приходив із роботи, то був ледь напівживий. Не хотів слухати дружину, був нарваним і злим, тинявся з кутка в куток не в змозі щонебудь зробити. Проте жінка розуміла, що відбувається з чоловіком, і просила його читати вірші: «А Володимира й справді немов прорвало після аварії, немов вибух підірвав і його душу. Він писав безліч віршів, створював десятки пісень під гітару, записував усе це на касети. Володимира не дивувало, що безліч людей раптом потягнулися до чогось піднесеного – чи то до пісні, чи то до поезії, бо подія мала епохальне значення і за своїм емоційним впливом її можна було порівняти, хіба що, з війною. І він розумів поетів-фронтовиків, які кращі свої вірші написали в окопах. Він і сам писав тільки там, у зоні, бо душа вимагає вихлюпнути з себе біль, що переповнював її». Справді, література була й буде способом вираження емоцій, переживань, почуттів. У ній можна вилити все те, про що ти думаєш.

Автор подає поетапну хроніку того, що відбувалося вже після вибуху. Він наводить числа і факти. Великим днем стало прийняття чорнобильських законів у Верховній Раді України: «Пакет чорнобильських законів – це акт каяття перед ним – понівеченим мирним відомчим атомом. Прийняття цих законів і їхнє впровадження має стати спокутою гріхів. Держава визнає, що в цій біді народ не винен і гарантує йому соціальну захищеність, гарантує допомогу потерпілим дітям, а отже, дає надію на майбутнє Україні».

Письменник представив лист А. С. Дятлова, який був написаний Юрію Щербаку. У ньому інженер пише про те, що читав твір письменника «Чорнобиль» і хоче розповісти свою

правду. Він наводить різні факти, говорить про те, як стався вибух і називає людей, які насправді винні.

Автор аналізує етапи ліквідації аварії, хто чим займався, що було зроблено. Варто обумовити те, що жодному українському вченому не довірили очолити жодного напряму наукових досліджень. Московський центр одразу ж узяв курс на засекречення і приховування від потерпілого населення справжніх масштабів та можливих наслідків катастрофи. Тільки з проголошенням Незалежності всі ті дослідження поволі перейшли під українську юрисдикцію. Детально написано про наслідки для людей і радіаційно-екологічні, економічні і соціальні наслідки чорнобильської катастрофи.

Тридцять років після Чорнобиля для митця – це було ціле життя, ціла епоха, упродовж якої розлетілася на друзки імперія зла СРСР. На її руїнах постали незалежні держави, а потім роль світового зла, уже традиційно, узяла на себе путінська росія. Тоді був винний у всіх бідах СРСР, яким керувала московська влада. І ось знову вони зазіхнули на суверенітет України. Ось як описує автор президента країни-агресорки: «Її біснуватий фюрер-кагебіст марить нині відродженням імперії, створеної колись батьками-засновниками російської державності – Батиєм із Чингізидами. І не треба думати, що після краху путіна щось зміниться в мізках громадян цієї тюрми народів, не зміниться, як нічого не змінилося в них після краху Сталіна, адже причина цієї перманентної агресивності до всього чужого лежить у відсутності свого, у джерелах утворення цієї псевдонації, у привласненні її провідниками чужої історії, чужих досягнень, чужих винаходів і навіть чужого імені. Цей поліетнічний конгломерат, сформований і монгольських кочівників-ординців, відомих у середньовіччі як «тартари» та північних угро-фінських племен, які до середини 19-го століття не знали культури сіяного землеробства, апіорі не здатен на конструктив, на мирне співіснування, оскільки в такому співіснуванні він буде неминуче приречений програвати конкуренту боротьбу націям, утвореним на природній моноетнічній основі або таким, які формувалися з шанобливим ставленням до культур усіх етносів, що їх утворювали». Як зазначив письменник, він дружив із російськими чорнобильцями, проте після нападу на Україну припинив це спілкування.

Володимир Шовкошитний хотів зробити вже паузу в написанні повісті, хоча книга розлетілася за пару місяців ще в 2016 році. Та за цей час сталися дві події, які змінили плани автора, а саме: було завершено будівництво Нового Безпечного Конфайнменту та канал НВО випустив серіал «Чорнобиль», який побив усі рейтинги переглядів, повернув інтерес до Чорнобиля й розігрів купу старих мітів та породив нові. Письменник уподобав героїв серіалу, яких підібрали, але спростував деякі факти щодо аварії. Серед них можна виділити те, що Дятлов змусив Топтунова й Акімова піднімати потужність. Проте це – міт, створений спеціально для винесення судом запрограмованого рішення ще в ранній післяаварійний період. Творці серіалу його просто підсилили. Також міт про суцільну пиятику в зоні. Він зародився в перші ж дні після аварії, а його джерелом стала дискусія в суспільстві, на предмет того, що «Каберне» видають екіпажам атомних підводних човнів для поліпшення крові, то й на такій аварії його просто зобов'язані були видавати. Проте кожен ліквідатор підтвердить те, що жодного алкоголю у зоні не просто не видавали, він був суворо заборонений – сухий закон.

Отже, Володимир Шовкошитний у своїй повісті навів величезну кількість матеріалу щодо самого вибуху, те, що йому передувало, а також те, що відбувалося після трагедії. Письменник поєднав воедино літературу пам'яті й літературу фактів. У творі наведено багато прізвищ ліквідаторів, робітників, простих людей, тобто всіх тих, хто пов'язаний із Чорнобилем, також фото та вірші усім загиблим. Варто додати, що у книзі простежено долю героїв, перераховано соціальні, економічні, техногенні, медичні наслідки цього лиха. Сказано й про перспективи забруднених територій, чи можливе там життя, чи можна повернути народногосподарський обіг.

Зображення масштабної картини проблем і наслідків у творі Ю. Щербака «Чорнобиль»

Серед творів, присвячених Чорнобилю, особливу увагу заслуговує документальний роман Юрія Щербака «Чорнобиль», написаний лише через рік після катастрофи (1987 р.). Автор, лікар за фахом, брав участь у ліквідації наслідків аварії. У своєму романі він дає точний опис подій на ЧАЕС, а також жорстку моральну оцінку всьому колективу електростанції, особливо її керівництву («хто їм дав владу?»), висвітливши приклади бездушного бюрократизму й численних зловживань.

Також письменник викрив низку скандальних недоліків: відсутність захисного одягу від іонізуючого випромінювання у пожежників, лікарів чи техніків, які часто навіть не усвідомлювали, на яку небезпеку наражаються. Йому також вдалося записати пронизливі свідчення безпосередніх очевидців подій – лікарів, науковців, військовослужбовців, міліціонерів тощо.

Роман Щербака є «своєрідним поєднанням документів і фактів, свідчень очевидців і власних роздумів автора». Письменник довів свої думки переконливою аргументацією, надавши всьому роману художньої виразності. Однак навіть в умовах відносно ліберальної перебудови через цензуру Щербак не зміг написати про всі питання, пов'язані з катастрофою (і таким чином відкрити більше правди про Чорнобиль). Тим більше, що про багато фактів письменник тоді ще не знав. Незважаючи на ці труднощі, автор не побоявся вказати, що під час ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС були численні випадки приховування від громадськості масштабів аварії.

Щербак також розмірковує над розвитком науки, над її змістом і напрямком, які повинні були здійснити певний переворот, але, на жаль, це призвело до величезної трагедії. Роман не тільки представляє власний досвід та аналіз автора, але також є записом усних розповідей інших очевидців трагедії (наприклад, Любові Ковалевської), багато з яких були демонтажниками в найбільш забруднених районах навколо Чорнобиля та на самій ЧАЕС.

Дуже точно охарактеризував повість В. Г. Дончик: «Своєрідний монтаж документальних матеріалів крок за кроком відтворює обставини катастрофи; вчинки, враження, переживання очевидців складаються в правдиву, достовірну панораму всенародного лиха».

Сам твір автор написав російською мовою, адже діяла тоді цензура. Спочатку опублікував у Москві, а потім уже в Києві. Звичайно, що видали її значно відкоригованою. Проте повість була перекладена багатьма мовами, а саме: англійською, польською, китайською, японською, французькою тощо.

Письменник хоче донести до читачів події, різноманітні документи, факти, свідчення очевидців. Автор на початку твору говорить про те, що світ поділився на «до» та «після». Трагедія прирівнювалася до війни. Дуже змінилися люди: «Та за цей рік – ні, не за рік, лише за кілька місяців – ми всі стрімко прозріли, подорослішали на цілу епоху, ми стали жорсткіші й вимогливіші і до самих себе, і до тих, хто приймає відповідальні рішення, до тих, у чиїх руках людське існування і доля природи; ми стали інакше, суворіше оцінювати справи і вчинки, здійснені упродовж тих місяців, слова, виголошені і надруковані у цей важкий для народу нашого час».

Юрій Щербак винить себе за те, що разом з іншими письменниками не почав одразу писати про Чорнобиль: «Мабуть, не доріс тоді до розуміння якихось дуже простих, дуже важливих істин». Проте потім він почав збирати інформацію від різноманітних людей: пожежників, академіків, вчителів, експлуатаційників АЕС, міністрів, солдат, студентів тощо: «Я слухав їхні розповіді, записував голоси на магнітофон, потім, розшифровуючи вночі ці записи, ще і ще раз вражався правдивістю та щирістю їхніх свідчень, точністю деталей, влучністю міркувань. Переводячи ці магнітофонні записи в текст, я намагався зберегти і будову мови, і особливості термінології чи жаргону, й інтонацію моїх співрозмовників, вдаючись до редагування лише в крайньому разі. Мені здавалося дуже важливим зберегти документальний, не вигаданий характер цих людських сповідей. Мені хотілося, щоб

збереглася правда. Я усвідомлюю всю неповноту матеріалів, пропонованих читачеві: свідчення очевидців, що наводяться тут, стосуються переважно першого, найважливого етапу аварії; адже є що розповісти і про будівництво саркофага, і про дії, пов'язані з дезактивацією місцевості, і про пошуки інженерів та вчених, і про зведення на Київщині в найкоротші строки 52 нових сіл для евакуйованих, і про те, як держава компенсувала матеріальні втрати потерпілим, і, звичайно ж, про самовіддану працю медиків у Зоні та поза нею. Скільки надзвичайно цікавих людських доль, скільки невідомих героїв! Але я не вважаю свою роботу завершеною і продовжую збирати матеріали, щоб завершити цю повість».

Митець описує спочатку Чорнобиль до вибуху: «Невелике миле провінційне українське містечко, занурене в зелень, все у вишнях та яблуках. Улітку тут любили відпочивати багато киян, москвичі, лєнінградці. Приїздили сюди надовго, нерідко на ціле літо, з дітьми і домочадцями, винаймали «дачі». А потім розповідає вже про це місто після вибуху: «Це було місто без жителів, без дзвінких голосів дітлахів, без звичайного повсякденного, по-районному неквапливого життя. Наглухо позачинювані віконниці, замкнені й опечатані всі будинки, установи і магазини. На балконах п'ятиповерхових будинків біля пожежної частини стояли велосипеди, сушилася білизна. У місті не лишилося свійських тварин, вранці не мукали корови, лише бігали здичавілі собаки, кудкудакали кури та пташки безтурботно щебетали в листі дерев. Пташки не знали, що запилюжене листя стало в ті дні джерелом підвищеної радіації». Він показує своєрідний контраст, як змінилося за короткий проміжок часу місто. Якщо раніше бігали дітлахи, вирувало життя, то зараз там стоять величезні машини та люди в респіраторах.

Подається детальна історія появи міста Чорнобиль, який розвивався, ширшав та мав величезні успіхи. Проте все змінює аварія. Любов Ковалевська пише за місяць до трагедії сенсаційну статтю, яку потім цитували західні засоби інформації: «Авторка зосередила вогонь критики, дуже професійної і безкомпромісної – на будівництві п'ятого блока, строки спорудження якого були зменшені з трьох до двох років. Л. Ковалевська наводила кричущі факти безвідповідальності і бракоробства: так, в 1985 році постачальники недодали 2358 тонн металокопункції».

Також вона видає цікаві й водночас жахливі факти щодо роботи станції. За словами жінки, там панувало своєрідна сімейність, де всі одне одного знали, тому їм надавалися високі зарплатні, пробачали різні непорозуміння. Якщо це була проста людина, то її, звичайно, карали й могли звільнити. Техніка безпеки не відповідала нормам. Адже працівники могли сидіти на щиті управління. Любов Ковалевська розуміла, що може статися трагедія, тому й створила цю статтю.

Далі автор подає розповідь про чоловіків, які безпосередньо працювали на АЕС: «Рівними голосами, докладно розповідали вони, як усе сталося: як два потужних поштовхи стрясали будівлю станції, як «вирубило» світло і все поринуло в клуби пилу і пари – тільки сполохи коротких замикань освітлювали зал, в якому містився блоковий щит – центр усього контролю. Лише час від часу їхні зовні спокійні розповіді уривалися глибоким зітханням чи болісною паузою, коли насувалися спогади ТІСІ НОЧІ». Після опису тих страшних подій, які відбувалися на станції, Юрій Щербак описує місто, яке ще нічого про це не знало: «Була тепла квітнева ніч, одна з найкращих ночей року, коли листя зеленим туманом враз проступає на деревах. Спало місто Прип'ять, спала Україна, уся країна спала, ще не відаючи про величезне нещастя, що прийшло на нашу землю».

Ліквідатори розповідали про те, що їх усіх відправили гасити полум'я, і вони спочатку не знали, що там надзвичайно високий рівень радіації. Коли вже почали помирати люди або деяких відвозили в лікарню, то вже зрозуміли в чому річ: «Сіли в машину, поїхали до першого корпусу, там нас завели в одну кімнату і почали перевіряти на радіацію. Усі підходять, а він пише: «Брудний, брудний, брудний, брудний». А так нічого не кажуть. Це було вночі. Повели нас у лазню – митися. Кажуть: «По десять чоловік роздягайтесь, одяг кидайте тут».

Далі йде розповідь лікаря швидкої допомоги, який розповідає, що 25-го квітня були постійні виклики, дуже метушливий день. Уночі, коли стався вибух, їх також викликали на станцію, бо було багато людей з опіками. Лікарі нічого не знали й не розуміли: «Ворота, стоїть варта, нас запитують: «Куди їдете?» – «На пожежу». – «А чому без спецодягу?» – «А я звідки знав, що спецодяг буде потрібний?» Я без інформації. Був у самому халаті, квітневий вечір, тепло вночі, навіть без чепчика, без нічого». Важливим моментом у цій історії є те, що дії при надзвичайних складних ситуаціях не доведені до автоматизму, адже доповідач говорить такі слова: «Почав згадувати воєнну гігієну, згадувати інститут. Впливли якісь знання, хоча здавалося, що все забув. Адже як у нас вважали? Кому вона потрібна – радіаційна гігієна? Хіросіма, Нагасакі – усе це так далеко від нас».

Любов Ковалевська передчувала щось погане, навіть наказала не випускати доньку та племінницю з хати. Зі слів жінки люди гуляли й навіть нічого не підозрювали. Уже потім почали дізнаватися про те, що сталася пожежа на станції. Проте за радіацію ніхто й слова не промовив.

Людей не попередили про небезпеку всієї ситуації, тому вони собі спокійно жили далі. І навіть тоді, коли оголосили евакуацію, одна вчителька школи здивувала своєю поведінкою: «Я вранці усіх дітей збираю в школу. І коли їй сказали, що вже всі аж кричать про евакуацію, вона вигукнула: «Яка евакуація, хлопці? Адже у нас сьогодні пробіг «Здоров'я!..». А. Перковська так описує реалії того часу: «Уявіть: до евакуації лишається півтори години. У нашому дитячому кафе, у великому торговому центрі, повнісінько батьків з дітьми, їдять морозиво. Вихідний день, усе добре, все спокійно. Люди прогулювалися по місту з собачками. А коли ми підходили і пояснювали людям — реакція була бурхливою і недовірливою: «Це не ваше діло, мовляв, що я ходжу. Хочу – гуляю». І все. Люди так сприймали».

Для багатьох слово «евакуація» асоціювалося з війною, адже тоді багато людей покидало свої домівки, і зараз знову це відбувається: «З того часу я сприймаю евакуацію – будь-яких масштабів – як величезне нещастя, завжди несподіване, яке завжди викликає шок і розгубленість незалежно від того, чи погано, чи добре вона організована. Якийсь історичний ураган вириває людину з корінням з рідного ґрунту, і дуже непросто буває відновити життя в звичних формах». Люди не розуміли, чому їх просять евакуйовуватися і не знали, що чека далі: «Я вмикаю світло, чую – люди в під'їзді плачуть, метушаться, сусіди повставали».

Найболючішим питанням було те, чому так довго приховували правду від народу й чому ніяк не намагалися його захистити від радіаційного впливу: «Багато прип'ятців ніколи не забудуть наради, проведеної вранці двадцять шостого квітня у Прип'яті другим секретарем Київського обкому партії В. Маломужем, який дав вказівку робити все для того, щоб продовжувалося звичайне життя міста, ніби нічого не сталося: школярі повинні навчатися, магазини працювати, молодіжні весілля, призначені на вечір, повинні відбутися. На всі здивовані запитання була одна відповідь: так треба. Кому – «треба»? В ім'я чого – «треба»? Давайте спокійно обговоримо. Від кого треба було приховувати нещастя? Якими правовими чи етичними міркуваннями керувалися ті, хто приймав це більш ніж сумнівне рішення? Чи знали вони справжні розміри катастрофи? Якщо знали, то як могли давати так розпорядження? А якщо не знали, то чому поспішили взяти на себе таку серйозну відповідальність? Невже ранком двадцять шостого квітня ще не відомі були рівні радіації, що стрімко зростали внаслідок викиду палива з АЕС?». І ніхто з людей не міг достукатися до влади, не могли знайти відповіді на ці питання. Парадокс був у тому, що «за три дні до аварії у школах Прип'яті проводилися навчання з цивільної оборони. Дітей вчили, як треба користуватися захисними індивідуальними засобами – ватно-марлевими масками, протигазами, робити дезактивацію. В день аварії ніяких – навіть найпростіших – заходів вжито не було».

Очевидно, що «доктрина загального благополуччя та обов'язкових і всенеодмінних перемог, радощів і успіхів, що ввійшла за останні десятиліття в плоть і в кров багатьох керівників, відіграла тут фатальну роль, приглушила у них і голос сумління, і веління

професійного, партійного, громадянського обов'язку, рятувати людей, робити все, що в людській силі, аби запобігти біді».

Юрій Щербак вносить до свого твору розповідь Максима Драча, сина поета й письменника Івана Драча, який брав участь у ліквідації наслідків аварії, допомагав людям, перевіряв їхній стан здоров'я. Невдовзі сам потрапить до лікарні із тими ж самими симптомами, що й інші хворі.

Митець детально описує те, яким був Київ у травні 1986 року: «Спекотний травень 1986 року наклав свої нові прикмети на Київ: акуратне місто було в ті дні вимите, вилізене до неймовірної чистоти. Безперервно, щодня снували по місту поливальні машини, поводячи водяними вусами, змиваючи з гарячого асфальту пилу, що таїла в собі радіонукліди. Повсюди біля входів до будинків, установ, магазинів і навіть церков лежали мокрі ганчірки, і безконечне витирання взуття стало неодмінною ознакою доброго тону».

Хоча нібито люди ходили на роботу, гуляли, місто жило, проте воно змінилося до невпізнанності: «Однак патріархальне, стародавнє місто з його золотоверхими соборами, що бережуть пам'ять віків, усього за якихось півмісяця змінилося невпізнанно, тісно поєднавшись з образом нової, атомної епохи. З дзвінкої метафори, всує повторюваної нами до аварії, це словосполучення («атомна епоха») перетворилося на сувору дійсність: слова «дозиметричний контроль», «радіація», «дезактивація», всі оті «мілірентгени», «бери», «ради» і таке інше міцно ввійшло в лексикон киян, а постать людини у комбінезоні, з респіратором на обличчі та лічильником Гейгера в руках замиготіла повсюди, стала звичною, так само як стовковиська автомобілів перед в'їздом до Києва: на всіх КП було запроваджено дозиметричний контроль машин. На київських базарах з прилавків зникло молоко та молочні продукти, заборонялося продавати салат, щавель, шпинат. Інші дари української землі – редька й полуниця, молода картопля й цибуля – піддавались дозиметричному контролю. «Та, їй богу, немає тої радіації», – божилися селянки на Бессарабці, продаючи полуницю небувало дешево. Але майже ніхто її не купував».

Діти – це маленькі дорослі, які все розуміють і все дуже швидко схоплюють. Зараз, під час повномасштабної війни, вони не грають у звичайні для них ігри, а виготовляють зброю із різних матеріалів, стають контролерами під час в'їзду, перевіряють знання української мови та відомих кличок, також допомагають військовим та іншим людям. Так само й тоді вони вже стали іншими: «...як діти з паличкою в руках бігають по кущах, ніби дозиметром заміряючи фон. Грають у радіацію. А одна дівчинка, завинувшись у простирadlo, ходила по під'їзду будинку і, зробивши «страшні» очі, віщала замогильним голосом: «У-у, я радіація, ховайтеся всі від мене. Я зла і страшна...».

Під час ліквідації наслідків аварії всі працівники поводити себе мужньо й мовчки, ніхто не сперечався: «Жоден із солдатів, що перебували на станції, не виказав слабкості, усі виконували завдання мужньо, з високою професійною майстерністю. Боягузів серед нас не виявилось». Усі працювали, навіть не зважали на високі рівні радіації, а це було через те, що «радіація не має ні смаку, ні кольору, ні запаху, попервах притупляло почуття небезпеки. Ніхто на це не зважав – ні на пилуку, ні на що. Працювали що було сили. Респіратори, були, але, дивисься, солдати, які вантажили мішки, респіратори на лоба підняли, наче окуляри, і працюють...».

Важливі слова сказав бізнесмен компанії «Оксидентал» Арманд Хаммер, коли приїхав до Києва: «Я хотів би, щоб кожна людина побувала тут, щоб побачила те, що бачив я. Тоді б ніхто не говорив про ядерну зброю. Тоді б усі взнали, що це самогубство цілого світу, і всі зрозуміли б, що ми повинні знищити ядерну зброю».

Письменник вказує на те, які ж уроки дав Чорнобиль Україні. І перший із них – це все і всі мають бути покарані: «А проте сьогодні в тисячі разів зросла відповідальність учених за свої власні відкриття і за експертизу величезних новобудов. Учений повинен іти у вогонь за свої ідеї, свої переконання. Та чи часто таке побачиш?».

Валерій Олексійович Легасов дуже гостро висловився щодо працівників, які нехтували правилами безпеки, розуміли масштаби можливої катастрофи, але все одно діяли

так, як хотіли. Також учений говорить про те, що атомні станції повинні існувати, не можна говорити про їхнє повне знищення, але величезну техніку треба захищати від рук людини. Безвідповідальність, яка виявилася ще до початку трагедії, виявилася у тому, що «програму цієї перевірки було складено вкрай недбало, не погоджено ні з фізиками станції, ні з конструктором реактора, ні з проектантом, ні з представниками Держатоменергонагляду. Однак вона була затверджена головним інженером, а потім особисто ним не контролювалася, змінювалася і порушувалася у процесі виконання».

Юрій Щербак наводить розмову із письменником, журналістом Володимиром Степановичем Губаревим, який написав п'єсу «Саркофаг». Так він говорить про свій твір: «Ясна річ, багато що з того, що лягло в основу п'єси, народилося в Чорнобилі, де я перебував як кореспондент газети «Правда». Але можу абсолютно чітко сказати, що конкретно я не мав на увазі жодної людини. Я намагався створити типові образи». Причиною написання стало те, що він хотів по-філософськи осмислити цю трагедію, показати, що ми живемо в непростий час. Це атомно-космічний вік, який «має свої закони, свою філософію, свою відповідальність за вчинки людей і їхні наслідки». За словами письменника, у п'єсі є 3 провідні ідеї: «Перша: якщо людина поступається своїми переконаннями, своїми поглядами, якщо вона уникає відповідальності – то така людина живе в саркофазі. Друга ідея: якщо люди – кожен зокрема і суспільство в цілому – не роблять висновків з трагедії, то вони опиняться в саркофазі. І третя ідея: у п'єсі настійно, як рефрен, повторюються слова з інструкції по цивільній обороні – як модель атомної війни. Я хотів сказати: якщо людство не зважить на уроки трагедії, воно буде в саркофазі. Також він повторює постійно те, що це урок не тільки для українців, але й для інших народів. Ніхто більше не повинен допустити такої трагедії, бо якщо вона і станеться, то може бути в рази гіршою».

Письменник Юрій Щербак залишив собі маленьку деталь, пов'язану із Чорнобилем, – комбінезон: «Як символ того страшного світу, в якому ми побували минулого року, висить у моєму гаражі білий комбінезон, подарований мені в Чорнобилі. За правилами його, мабуть, треба було б викинути, адже я ходив у ньому в Зоні, але не можу: від дорогої мені як пам'ять і зловісний як засторога. І коли ввечері я, вмикаючи фари, в'їжджаю до гаража, переді мною з'являється сліпучо-білий привид – привид, що бродить нині чорнобильськими полями і київськими квартирами...».

У другій частині повісті митець пише про те, що зіштовхнувся із хвилею критики. Його звинувачували в надмірному марнославстві і в прагненні до сумнівної популярності.

Автор описує, як важко було боротися з наслідками аварії: «І тільки зараз розслабились, відчув – уся спина мокра, одяг мокрий, у лівому бахилі хлюпає, «пелюсток» намок, дихати дуже важко. Відразу змінили «пелюстки». Акимов і Топтунов у туалеті навпроти – блювота не припиняється. Треба хлопцям терміново в медпункт. Заходить на БЩУ-4 Льоня Топтунов. Блідий, очі червоні, сльози ще не висохли. Вивернуло його сильно». Хоч умови були нестерпні, але вони не здавалися й відчайдушно боролися далі.

Із щоденника Ускова представлені розповіді про стан ліквідаторів. Початок із 28 квітня. Він детально розписав, що і як із ними робили: «Лікарям постійно, щодня потрібен буде розгорнутий аналіз нашої крові»; «Переселення призначили на 4 травня, а вранці, оголосили: всім, хто залишається в клініці, стригтися наголо. Прибули перукарі, швидко «обкатали» голови хлопців «під нуль». Я стригся останній. Упевненим голосом сказав, що мені треба зробити тільки коротку зачіску, і сестра-перукар не заперечувала. Кожний своє волосся збирав у целофановий мішечок. Волосся теж піде на захоронення. Я його так і не встиг відмити».

Багато людей умирали щодня. Дуже страшно й сумно від цього було Ускову. Він розумів, що вони всі молоді, так рано покидають цей світ. У цьому щоденнику подані страшні описи хворих, які боролися за своє життя: «Чугунову дуже погано. Висока температура, випадає волосся на грудях, ногах. Він похмурий, як скелі Заполяр'я. Чай п'є, курити не хоче. Запитав: «Як Ситников?» Я сказав, що бореться. Чугунову почали

переливати тромбодасу, давати антибіотики. Майже цілу ніч у нього в палаті горить світло... Усі тяжкохворі бояться ночі...».

Проте Усаков і його шеф, про якого він постійно писав, В. О. Чугунов вижили.

Незважаючи на все те, що відбувалося після вибуху, люди продовжували жартувати, склали вірші, анекдоти, частівки, коломийки: «Жарти на будь-який смак: від народних приказок у стилі Тарапуньки і Штепселя («Українці – горда нація, їм до лампи радіація») до «чорного» гумору з серії «фізики жартують».

Люди придумували щось смішне постійно: «Мало не першим з'явився анекдот про душі двох померлих, вознесених у ті дні на небо. «Ти звідки?» — запитує один. «З Чорнобиля». – «А від чого ти вмер?» – «Від радіації. А ти звідки?» – «З Києва». – «А ти від чого вмер?» – «Від інформації...» Дотепники розповідали про рекламні заклики, що буцім лунали в ті дні у всіх туристських агентствах: «Відвідайте Київ! Ви будете вражені...» Ну, а як було впізнати серед приїжджих в іншому місті киянина? «Лисий імпотент з «Київським тортом» в руках», – ядуче-образливо казали одні. «Киянин тепер не лише гомо-сапієнс, а й гамма-сапієнс», – додавали інші. Пропонували звертатися до киян так: «Ваше сіятельство», – а до кожного прізвища додавати частку «фон»: фон Петренко, фон Іваненко. Для швидкого проходження рентгеноскопії дотепники радили пацієнту стати між двох киян. А в одній поліклініці на запитання: «Де у вас рентгенкабінет?» – лікарка роздратовано мовила: «У нас тепер скрізь рентгенкабінет!».

Хоча насправді немає про що жартувати, адже ця трагедія забрала величезну кількість людей, проте це була своєрідна захисна реакція. Зараз, під час повномасштабної війни, ми теж можемо це спостерігати. Люди придумують різні смішні історії про ракети, бомби, щоб хоча б трішки підняти дух народу.

Автор подає розповідь про жінку в Чорнобилі. Її чоловік, Анатолій Андрійович Ситников, дуже любив свою роботу на атомній станції, він проводив там багато часу, навіть відпустку не брав. Звичайно, коли відбулася трагедія, одразу ж поїхав на місце аварії. Через декілька днів потрапляє в лікарню, і його жінка влаштовується туди. Вона доглядає не тільки за ним, але й за іншими хлопцями. На жаль, чоловік помирає, а дружина продовжує свою роботу.

Рік минув після аварії, і люди поверталися додому, щоб забрати речі. Вони зіштовхувалися із тим, що багато їхніх речей: магнітофони, фотоапарати, радіоапаратура – були вкрадені. Люди хотіли, але й боялися повертатися додому: «У спецодягу не за розміром, з невміло зав'язаними респираторами, вони підходили до своїх рідних домівок. Рідко хто з них не плакав. Бачили б ви, як тремтячими руками вони не могли відчинити квартиру, як потім хапали перше, що траплялося під руку, зі словами: «Поміряй це». Бачили б ви очі нареченої, коли її весільне плаття виявилось «брудним». Бачили б ви стан молодого подружжя, коли в їхньому гуртожитку по вулиці Курчатова, в їхній кімнаті виявилось розбитим вікно і вивозити не було чого...».

Після аварії, де здавалося б ніхто не буде жити, з'явилися різноманітні тварини: «У Зоні з'явилося багато гризунів – мишей полівок. Урожай-зерна в 1986 р. не був зібраний – отож вони й розплодилися. Хтось занепокоївся, побоюючись епідемії, але спрацювали закони природи – налетіли хижі птахи, об'явилися лисиці, і встановилася динамічна рівновага. Тваринний світ дуже чутливо відреагував на відсутність людини в Зоні: з найближчих і навіть віддалених лісів дичина прийшла в Зону. З'явилися і «червонокнижні» види. «Людина, виходить, для них більший ворог, ніж радіація», – сказав мені радіоеколог Микола Павлович Архипов, заступник директора ВО «Комплекс».

Отже, Юрій Щербак після вибуху не міг взяти перо до рук. Проте усвідомивши відповідальність перед народом, він створив повість. Митець розумів, що тільки письменники можуть розповісти правду про трагедію. І він написав повість, яка складається із двох частин. У ній описав страшну картину вибуху, її причини та наслідки. Також подав свідчення очевидців, ліквідаторів, працівників. Це не завжди були точні, проте щирі й правдиві розповіді людей. У творі наявний літературний мінімалізм, поширений уже в

Америці та Європі. Письменник відійшов від літературних традицій (художнє відтворення, ліризм). Він зображає всю інформацію, яку почув і побачив, роздумує над наслідками катастрофи для інших людей. Цю повість можна порівняти зі щоденником лікаря, який розповідає про те, що відбувається.

Автори були свідками катастрофи, тому зобразили все побачене у творах. Хоча це було заборонено, але вони через деякий час розповіли людям правду, відкрили очі на те, що насправді сталося. Обидва засуджують усіх причетних до трагедії. Володимир Шовкошитний написав художньо-документальну повість, а Юрій Щербак – документальну. Вони характеризувалися свідченнями, спогадами очевидців, також містили різні документи, розслідування авторів, а також їхні спогади. Письменники структурували свої матеріали та видали закінчену версію подій. Цими творами звернули увагу людей на величезну катастрофу, яка знищила життя багатьох людей. У повістях спостерігаємо, як митці серцем і душею переживають за долю рідної України.

РОЗДІЛ 3

Літературна «скринька»

***

**«І димить Чорнобиль...»
(Провидіння 25 августа 1857)
Степан Руданський**

Де була калина
Там нап'ята буда...
На верху могили
Чорнобилю груда...

І димить чорнобиль,
Заким запалає...
І «Вічну пам'ять»
Божий птах співає...

***

**Пишу я вам листа з Чорнобильської зони...
Вадим Крищенко**

Пишу я вам листа з Чорнобильської зони,
Роз'їхались давно сусіди майже всі.
І світять у селі лиш три віконця сонні,
Лиш три живих вогні у мертвій полосі.

З криниці воду п'ю, трушу свої ренети.
Є кури, та яєць вже не несуть чомусь.
Ой, ноги так болять – це, може, ті рентгени,
Та в місці іншому я вже не приживусь.

Пишу я вам листа, синочки та внучата.
А де адресу взять? – не знаю і сама.
Схилилася набік дідівська наша хата
І хоче вас позвать, та голосу нема.

Невесело одній – лиш образи на стінці
І ваші фото теж в нерівному ряду.
Я з вами говорю, лишившись наодинці
Із каганцем сльози, що стишує біду.

Пишу я вам листа... Чи відішлю? – не знаю.
Не знаю, хто б то вам його довести зміг.
Я материнський біль, печаль усього краю
В молитву заплету за все і за усіх.

Якщо тривожна вість до вас колись прилине.
То знайте, діточки, минаючи жалі:
Між дорогих хрестів, де спить уся родина,
Знайшла я спокій свій у батьківській землі.

Дрижить чомусь рука – хитаються рядочки,
У шибку загляда тужава гілка слив.
У Бога лиш прошу, сини мої, синочки,
Щоб він вас поберіг, щоб вас благословив.

***

Борис Олійник

І тільки над Прип'яттю, дужо і владно.
Якесь нетутешнє вставало свічадо,
І сяйво його пробивало уперто
Крізь темінь і крила, во злобі простерті...

***

Петро Федоренко

Тиші слід на всі боки проліг,
На деревах принишкло і листя.
Тиша стала у зріст на поріг,
Як сторожа, пильнує обійстя...

Тихий спокій. Та це тільки зовні.
А ви чули, як тиша кричить
В мертвих селах –
в чорнобильській зоні?!

***

Борис Олійник

...Весна така – аж небувало! – добра:
Яріє рунь. Димує оболонь, –
А в пам'яті димлять на плечах роби
Найперших з перших,
що пішли в огонь.
Нам горе люте
миром перебути,
Нам поховати зло в бетон і бронь.
І – не забути! – доки світ і люди.
Синів землі, що відвели вогонь.

***

Данило Кулиняк

Під вітром осіннім гвинти вертольотів
Немов перемелюють стрічку кіно
Про ту катастрофу. Герої-пілоти
Вже в більшості вмерли і їм – все одно.

***

Микола Луків

Чути птиць із непроглядних нетрів,
Світить сонце з голубих небес.
Грізна зона. Тридцять кілометрів
З центром на Чорнобильській АЕС.

***

Микола Луків

Печаль і пустка – на віки.
Мов сльози, роси сребріють.
І страшно, хижо, дико виють
В безлюдній Прип'яті вовки.

***

Тетяна Василів

Відділення зв'язку... Кого і з ким?
Урвавсь зв'язок з людьми і світом.
В безлюдних вулицях плетуться віти.
І тоскно в місті, мертвим і пустім.

***

Станіслав Зінчук

Залісся. Лелів. Копачі...
Які чарівні назви древні!
Тепер дарма не клопочись:
Їх мешканці лишили кривні.
Пройшов радіаційний сель
Над краєм збуреним уранці, –
І в Лелеві правічний Лель
Став безосельником-вигнанцем...

***

Тетяна Глинська

Летять іздалеку до рідних гнізд лелеки,
Вертають люди до своїх осель,
Нехай вже буде те, що буде.
У ріднім краї, кажуть, легше й смерть.

***

Петро Перебийніс

Над ним витає щось незримо,
Невідворотне і страшне.
На цих приречених низинах
Ніхто не сіє і не жне.

***

А ще недавно раєм зватись варті...

Корнелій Кутельмах

Мовчазно дивиться на мене різнотрав'я,
А з-поміж нього – знищені хати.
Що б не робив і як би не шукав я –
Тепер мені тут казки не знайти.

Поліським селам більше не до казки.
Не до русалок у густих житах.
Хати безлюдні, мов дитя без ласки,
А я між ними, як безкрилий птах.

Стою, мов у пустелі всохла ружа,
Пелюсткою сльоза спадає з віч.
Мов полісянка на могилі мужа,
Голосить сивий вітер день і ніч.

А ще недавно раєм зватись варті.
Та лихо атомне промчалось хижо вскач.
І багатьох не знайдеш вже й на карті...
Плач, моя скрипка яворова, плач!

***

Дзвони Чорнобиля
Віктор Баранов

Поворожи мені на вранішній зорі,
Чи на сузір'ях, де найкраще видно приму.
Чи на сосновій чорній репаній корі.
Де знак запікся від чорнобильського гриму.

***

Зойкнула Земля чайним криком
Світлана Йовенко

Зойкнула Земля чайним криком:
– Сину, вбережи і захисти! –
Вийшла мати із іконним ликом:
– Йди, синочку. Хто ж, коли не ти?

Спалахнуло небо, впало крижнем:
– Сину, вбережи і захисти! –
Вийшла жінка з немовлятком ніжним:
– Йди, коханий. Хто ж, коли не ти?

...І уже ні сина, ані мужа.
Лиш розверсті зоряні поля...
Та пліч-о-пліч стали Біль і Мужність
Дух і волі, небо і Земля.

***

Не вий, вітре, з України
Ніна Гнатюк

... Не вий, вітре, з України на чужії доли.
Вже не будемо щасливі, веселі ніколи.

Не вий, вітре, з України, не плоди отруту.
Маємо ми всенародну, всепланетну смуту.

Не вий, вітре, з України, не тривож могили.
Саркофагом із бетону ми рану накрили.

За здоров'я, що спливає, як дніпрові води...
... Не вий, вітре, з України, – збережи народи.

***

Ліквідатор

Наталя Ільчишина

Присвячую своєму батькові

А в батька мого
Є тавро – «ліквідатор».
Про це говорити не варто багато.
Це – мамині сльози.
Це – цвинтар дитячий.
Це – люди-чиновники
Часто невдячні.
Це – сиве волосся.
В бабусі на скронях.
Це – донечка рідна
У батька в долонях,
Яка до народження
Мала вже статус.
А статусом тим
Ой, не будеш багата.

***

Господь створив людину.

Наталя Ільчишина

Господь створив людину.
Людина – мирний атом,
А наслідки жахливі –
В нас помирає тато!
Чому він помирає?
Тому, що для країни
Віддав щонайдорожче:
Здоров'я, силу й сина.
Натомість ця держава
Віддала горе й біль,
Тепер у тяжких муках
Він доживає вік.
А скільки татусів тих
Вже мирно спочивають,
А сироти маленькі
По світі десь ридають.

***

Валентина Козак

Дерево крику

Чорнобрива нічка духмяна,
Вишнева, пахуча, п'янка
Із реактора радіація
Википала,
Мов кава
Із надтріснутого кавника.
Сонний Київ відблиск ловив,
Під Кремлем вовкулака вив,
І розтріскувались доль дзеркала,

Небо в сувої молитви згортало,
Розливалось болю олово,
Радіація роз-ті-ка-лась,
Як поминальне ко-ли-во.

«Засвіт встали козаченьки...»

Їх не попередили, їх викликали на звичайну пожежу...

Ходили, як по смолі,

Скидали ногами графіт, а він горів.

Поїхали без брезентових костюмів, як були, –

В самих сорочках.

Людмила Ігнатенко, дружина

Загиблого пожежника Василя Ігнатенка

Вони тої ночі якраз чергували.
Шестеро: Ващук, Тігенок, Кібенок,
Ігнатенко, Тищура і Правик –
В безсмертя останній крок –
Замів їх полинний травень
Під блиск московських зірок.

У московській радіологічній лікарні № 6

Ви засинали отруєним сном
У барокамері клятій
Розкладені на атоми!
Билась Душа.
За останнім вікном
Ридала береза, як Божа Матір...

Солдат і реактор

1

«Йду на Ви!» Це факт. А фактор –
Богом проклятий реактор.
Хрест несучи свій крізь дими.
То ж воскресну із пільми!
Хай темніє ув очах –
Я не відаю про страх.
Чую рідний голос мами:
– Що це, діточки, із вами?
На чолі шорстка рука:
– Може, синку, молока?
Шелестить нам ліс рудий:
– Встань, дитино, та іди!
Бери БЕРи на лопату –
Рятуй, сину, рідну хату!

2

І явивсь в палату Христос:
– Українцю, ти не «малорос»,
Ти великий на славній землі,
В тебе правда сія на чолі!
В океані страждань і жалю
Я страждаю з тобою й люблю.

...Горнім духом, солдате, не впав,
Рятував ти наш край, рятував
Не за гріш, що половиною є,
А за Совість, що сонцем встає!
Щоб не здимівся світ на віки –
Виноградник, що Бог вам плекав, –
Знов Європу спасли, козаки,
Смерть смертями поправши в віках!

***

Компартійне похмілля –
Болю випили вщерть,
Вишиванки весільні –
Зодягають «на смерть».

***

Чорно-біла доля (Тренос-реквієм)

Чорнобилем доля пробігла.
Бігла навіжена і не спиталаб
«А на кого ж мати зосталась?»

Чорнокрила доля, чорнокрила,
Чорнобилем землю накрила.
Накривала землю і не спитала:
«А на кого ж мила зосталась?»

Вертай, вертай, доле, додому,
Та не кажи правди нікому!
Чому наші ліси поруділи?!
Чому наші діти помарніли?!

Чорно-біла доля, чорно-біла...
Чорнобилем доля побігла.
Бігла горобаха і не спитала:
«А на кого ж Україна зосталась?!»

***

«Ох, не однаково мені...»

Заросли стежки і змовкла траса,
Та здалеку крізь завмерлий час
Чути голос провісний Тараса:
«... і в огні
Її, окраденую, збудять.
Ох, не однаково мені».
Це і про Чорнобиль, і про нас...

Чорнобильський викидень
Через тисячу весен
Засміється квітуча калина,
Через десять віків
Озоветься зозуля-луна.

Через тисячу весен
Козака покохає дівчина.
Як настане така молоденька весна!
Запахущого квітня, 26-го дня.
Борони їх, Господи,
Від атомного
ВИ-КИД-НЯ... –
Ненародженого покоління.

***

Пересторога

Не пускай на мене сонячних «зайчиків»
Прип'ятські – вони опромінні.

***

Від безсилля душа німіє:
Чи цей світ хоч Тепер зрозуміє:
Небезпечно будити Звіра,
Що у Атомі мирнім заснув.
Здатен він закривавить весну,
Де лютує страшенна зневіра,
І красу, що врятує світи,
На цнотливому Роду весілля.

***

У чорнобильських снів
Не буде дитинства.
Там пасуться потвори.
Плавають у річці
Не золоті рибки.
А ЗОМБІ
Зі стронцієм на щоці.
У чорнобильського дитинства
Не буде казкових снів.

***

Псалмами осінніх дерев серед літа
Огорнені ліс і поля.
Сльозами орошені діти.
Бездітність, безпташся, безпліддя –
Затемнена рідна земля
Чорнобильським дихає вітром!

***

Плач лісовика

Ліс порубано, трави скошено,
Сосни згублено запашні.
Відшумілося, закрутилися
Білки в колесі атомнім.
Повернулися б,
Не та просіка.
Ні дупла, де був

Білчин дім.
Ані зайчиків, ані лосів там,
Озвіріло-отруйний дим.

***

Повірили в самообман

Повірили в самообман:
«Усе скінчилось і не квапить».
Реактор ніби задрімав.
Поклавши саркофаг на лапи.

Та десь у нім на глибині
Пекельна магма ще клекоче:
Шпигун на атомній війні
З безпечних козаків регоче.

***

Журба

Посіяли в Україні
Жито-пшениці,
Та нікому поле жати –
Всі чорнобильці.
А де ж їй тепер узяти
Та бравих женців,
Щоб пшеницю ту підняти,
Повернути спів?
Щоби хліб той випікати,
Зі світом ділити.
Де ви, сестри, «старший брате»,
Що клявсь в дружбі жить?
Напекла, намолотила,
Сіла край стола:
– Здоров була, Україно! –
Біда жать прийшла...

***

Везуть нас «у зону», мамо!
З листа солдата-ліквідатора аварії на ЧАЕС

У Лісі Товстому, у лісі,
Де древні ховались віками,
Там плутають звірі обліслі
Плутонієвими стежками –
Нам тут не сховатися, мамо!

***

Живі чи мертві?

– Дивись, ми світимось, немов святі.
О, скільки молоденьких «німбів»!..
Осів плутоній стронцієвич у хребті –
Осатаніло відбілів нас біль,
Дивися, світле, світимось – святі!..

***

Могили похованих сіл –
Тиша небачених-непобачень,
Розбігаються стежки довкіл,
Обірвались забави дитячі –
При могилах захованих сіл...

***

Покинуті сади – під осінь.
Немов самотні вдови.
У розпачі біди голосять:
«Нема нікого вдома...».

***

Переселенці
(Тренос)

Край безодні тополі стоять-гомонять:
«Переселенці у вирій летять».
Полетіли б хати за вами,
Розіп'яті церкви з хрестами,
Цвинтарі із батьками-дідами,
За ріднісінькими, за вами.
І зчорніли сади квітосиві,
Зозулясті півні голосливі.
Не чекали б весною, як долю,
Вас сюди – до бездомного дому...

***

«Ой у лузі при долині»

*На калину вітер віє –
Калина не спіє...
З народної пісні*

Ой у лузі при долині
Зацвіла калина.
Виряджала у Чорнобиль
Мати рано сина.

А вже тая калинонька
На морозі грає,
Чогось довго син із війська
Назад не вертає...

А вже тую калиноньку
Поклювали зграї,
Калинові серценька
Граніт пропікають...

***

*«Нема того миленького,
що я любила...»*

Ой їхали козаченьки
З Січі на Десну:

«Рости, – кажуть, – дівчинонько,
На другу весну!»

Як верталися солдати
З Прип'яті додому,
Зав'язали калиноньці
Полинову долю...

***

Відпусти, Чорнобиллю, солдата.
Відпусти!
Там дівча цнотливе,
Ні в чім не винувате,
Пише до реактора листи.

***

Історія. Богдан Стельмах

Сурми зазоріли, коні одуріли,
Заступили сонце половецькі стріли.
Лічить мати втрати, мила в тузі мліє –
Отака історія в пісні попеліє.
Розлились пожари попід чорні хмари.
Витоптали землю турки-яничари.
Плаче в полі вітер і сліпа бандура –
Отака історія українська дума.
Йшли за кровну справу, здобували славу.
Закотили долю панові під лаву.
На столах у глеках – крові чорні вина.
Отака історія, отака гостина.
Встеклі та запеклі засвітили в пеклі,
Насукали шнурів, пов'язали петлі.
Хто пішов під кулі, хто – в полярне сяйво.
Отака історія, вивчити не зайво.
Димом, порохами поміж реп'яхами,
Дихає Чорнобиль нашими гріхами.
Ті зреклися мови, ті зреклися роду.
Отака історія рідного народу

***

Ліквідатори

Завмерли Мавки
На вербових вітах,
Затихли Перелесники в траві,
Русалки в водах,
Знепритомнів вітер.
Лиш ЛІКВІДАТОРИ
Ледь-ледь живі
Бредуть
По смертоносному графіту.

Бузки цвітуть
У ночі грозові
Шалено так,
Як перед кінцем світу.

***

Студентам і лікарям

М. Драчу. А. Рарі, Є. Чикаленку

І лікарі, й студенти, ніби янголи –
Наопашки – крила халата,
(Іще молодюсінькі й жонаті)
Мерехтінням до сутінок
Поміж дітей, голубом-духом
Будете ви літати,
Щоб казку дитинства
Їм
Не почорнив знавіснілий атом...

Прип'ять, 1986 рік

***

Роки без народження (1986 – 1987)

Обпікали душі кропивою
Смертоносні з ЧАЕС вітри:
Всі вагітні! Юродивих,
Ущербних – не народить!
Морози впали на поліття –
Вже не побачать себе в дітях.
Голосить кров у материнських венах
По поколіннях тих ненароджених.

***

Саркофаг тим часом з утлим дахом
радіація сифонить, протіка
Може, пожалітись Боже-Птаху?
Він підкине – з золота ЦК!

***

ЧАЕС зупинено розрадно –
Ідуть назавжди з «печер» бригади.
Не люстри світяться принадно,
А горобиніві закапчені лампади.

***

Плач за чорнобильцями

Ти не вір їм, матуся.
Що я помираю,
Ти не вір, їм кохана.
Я так мало прожив –

Стану вітром шаленим.
Зелен-кленом у гаю,
Стану небом високим –
В сьйві зраних крил...
Чи то страх, чи відвага?
А я того не знаю –
Нас було там багато –
Молоді, як один, –
Стали вітром шаленим.
Стали кленами в гаю,
Стали небом високим –
В сьйві спалених крил...
– Що за вітер шалений? –
Моя доня спитає.
– Що за клен цей зелений? –
Запитає жона...
Тільки мати заплаче,
Україна зітхає:
«Їх чорнобильська буря
Отруїла... Чума».

***

Реактор напав на людину

Болить мені, о Господи, пече
І наболілу душу розриває:
Чорнобиль в жилах внукових тече.
Як викиди в затруєнім Дунаї.
І рушить генний код і спопеляє.

***

Цей дощ – як душ

Цей дощ – як душ. Цей день такий ласкавий.
Сади цвітуть. В березах бродить сік.
Це солов'їна опера, Ла Скала!
Чорнобиль. Зона. Двадцять перший вік.
Тут по дворах стоїть бузкова повінь.
Тут ті бузки проламують тини.
Тут шука йде, немов підводний човен,
і прилітають гуси щовесни.
Але кленочки проросли крізь ганки.
Жив–був народ над Прип'яттю – і зник.
В Рудому лісі вирости поганки,
і ходить Смерть, єдиний тут грибник.
Ліна Костенко. 2019

***

Ліна Костенко

Атомний Вій опустив бетонні повіки.
Коло окреслив навколо себе страшне.
Чому Звізда-Полин упала в наші ріки?!
Хто сіяв цю біду і хто її пожне?

Хто нас образив, знівечив, обжер?
Яка орда нам гідність притоптала?
Якщо наука потребує жертв, –
чому ж не вас вона перековтала?!
Загидили ліси і землю занедбали.
Поставили АЕС в верхів'ї трьох річок.
То хто ж ви є, злочинці, канібали?!
Ударив чорний дзвін. І досить балачок.
В яких лісах іще ви забарложені?
Що яничари ще занапастять?
І мертві, і живі, і ненароджені
нікого з вас довіку не простять!

***

Чорнобиль – 2

Ліси хриплять застуджено, як бронхи.
У Зоні тиша. Тиша гробова.
Лиш мілітарним привидом епохи
«Чорнобиль-2» над лісом проплива.
Фантом, кістяк, антена дальніх стежень,
він прихопив ті сосни під пахви.
Там спить їжак. їжак узимку лежень.
І ніч іде з ліхтариком сови.
Там мох скубе косулька ще не вбита.
У пнях живуть древлянські ще боги.
Там все друкує ратички й копита
і вишиває хрестиком сніги.
Але, ліси розсунувши плечима,
фантом іде, куди його не ждуть.
І тільки села мертвими очима
його у далеч тоскно проведуть.
Йому не треба кленів і акацій,
ні голосів, ні мальви на тину.
Вже навіть ржавим залишком локацій
він може думати тільки про війну.
Не ясні зорі і не тихі води.
На всі ліси нікого і ніде.
А він стоїть. Він цар Антиприроди.
І на вітрах антенами гуде.

***

...Я живу, бо ще мені живеться.
Я живу, дав Бог мені снаги.
Із твого невидимого серця
кров калини капле у сніги.
(«Слово Просвіти» 2011, 6-12 січня)

***

На березі прип'яті спить сатана,
прикинувся, клятий, сухою вербою.
На березі Прип'яті – березі – на –
Ріки, що колись була голубою.

Стоїть йому атомна чорна свіча.
Лежать йому села в біді і розрусі.
Уп'явся в пісок пазурями корча,
Свистить йому вітер в дуплястому вусі.

Він скрізь по хатах понаписував мат.
Ікони покрав. Загубив респіратор.
Тепер захотілось йому подрімать.
Оце його царство. Він тут імператор.

Той чорний реактор – і пекло, і трон.
Він спить на піску, підібгавши коліна.
І сниться йому в ореолі ворон
Вже вся Україна, вже вся Україна...

***

Прийшов у місто дуже гарний лось.
У надвечір'ї деревом здавався.
Сказали люди: – Це нам так здалось, –
І через те ніхто не здивувався.
А що такого? Лосі нам рідня.
Креснув рогами – як трамвайні дуги.
Він, може, йшов до мене навмання –
З моїх лісів, з чорнобильської туги.

Ліна Костенко

Поховані чорнобильські ліси!
Не забувайте наші голоси.

***

Дмитро Павличко На Чорнобиль журавлі летіли

На Чорнобиль журавлі летіли,
З вирію вертались навесні.
Як сніжниця, попелище біле
Розвівалось в рідній стороні.
Там згоріли гнізда і гніздечка,
Поржавіла хвоя і трава,
Журавлина крихітна вервечка
Напиналась, наче тятива.
Не було ні стогону, ні крику,
Тільки пошум виморених крил.
Журавлі несли печаль велику,
Наче тінь невидимих могил.
Не спинились птиці на кордоні,
Де сягає атомна яса,
І дивився батько з-під долоні,
І ридала мати в небеса.
На Чорнобиль журавлі летіли,
З вирію вертались навесні...

***

Леонід Талалай

Я вижити не обіцяю,
я умираю поступово,
як умирає наше слово,
хоч не говорить, що вмирає.
Коли ж підійде аж до краю,
то скаже вам біля хреста:
– Не хочу жити на устах,
де правди й совісті немає.

***

Ніна Гнатюк

Не вий, вітре, з України

...Не вий, вітре, з України на чужії доли.
Вже не будемо щасливі, веселі ніколи.
Не вий, вітре, з України, не плоди отруту.
Маємо ми всенародну, всепланетну смуту.
Не вий, вітре, з України, не тривож
могили.
Саркофагом із бетону ми рану накрили.
За здоров'я, що спливає, як дніпрові
води...
...Не вий, вітре, з України, – збережи
народи.

***

Станіслав Бондаренко

Нічна розмова з Європою

(Уривки з поеми)

...А коли вибухнув-шарахнув Чорнобиль,
Святославові, на той час єдиному сину
виповнилося три рочки.
Вибух стався вночі, а на ранок, о восьмій,
дружина повезла його саме в Чорнобиль –
до бабці (своєї матері) в гості,
бо ніяка комуністична наволоч
не хотіла визнати вибух вибухом
й попередити хоч би щодо дітей.
Так Святослав став чи не єдиним малим
киянином, який зустрів аварію саме там.

***

Марина Яновська

Чорнобильська трагедія

Весна в розмаї. Двадцять шосте квітня.
Тривожна ніч. Здригнулася земля.
Невинно вишні чарували цвітом,
А вибух все навколо спопеляв.
Дзвінок в пожежній. Швидко мчать машини.
В четвертім вибух і прорвало дах.

Відважні хлопці мужньо, безупинно
У пекло йшли, забувши біль і страх.
Вогненний стовп у небі – гриб кривавий.
Смертельні хмари сколихнули світ.
Вкриває дим будинки, сквери, трави.
Біда навколо... То горить графіт.
Смертельні ізотопи в хмарах диму
Розносить вітер на поля, міста.
Уран і стронцій (ізопоп незримий),
Посіють на усій планеті жах.
Вогонь потрібно погасити прудко,
Бо поруч три реактори стоять.
Водневий вибух може бути швидко.
У Прип'яті прокинулись, не сплять.
Прийшли на допомогу всі охочі,
Не відчуваючи, не знаючи біди.
Вогонь гасили довго: дні і ночі.
На все життя залишилися сліди.
До лиха не були вони готові:
Студенти, водії та шахтарі,
Робітники і льотчики, й військові,
Медсестри, санітари, лікарі.
Лопатами граніт радіаційний
Скидали хлопці... Мужній наш солдат!
Німих потенціал інформаційний,
Бо в Києві – колони і парад.
Ще довго полум'я в Чорнобилі гасили.
Мов бомба атомна зірвалась в мирні дні.
Забрав Чорнобиль і здоров'я, й сили,
І наслідки трагедії сумні.
На все життя хвороб невиліковних...
Захворюваність – рак і діабет..
Забруднені навколишні водойми,
Поля заражені, ліси – це не секрет.
Я вдячна людям тим, що врятували
Усю планету в найскрутніший час.
Ми перед ними всі заборгували.
Скажу сьогодні просто, без прикрас.
* зі збірки поезій «Стежина до щастя»

***

Валентина Харченко
Чорнобиль

Чорнобиль – ми пам'ятаємо цю дату
І застигає в жилах кров.
Чорнобиль – помирає у дитини мати
І не віддасть їй вже свою любов.
Чорнобиль – скільки в цьому слові горя,
Страждань та гірко випланих сліз.
Ця радіація впадає в Чорне море,
Вона таїться в ніжних стовбурах беріз.
Чорнобиль – доки будемо терпіти

Таку халатність та тяжкий урок?
Чорнобиль – помирають наші діти, яким
В житті вже не зробити перший крок.

***

Володимир Шовкошитний
«Чорний лелека» (добірка поезій про чорнобильську катастрофу)

«Якщо вже вижив – то живи!
Не проживай – живи на повну.
І кожен божий день наповнюй
Смарагдом свіжої трави,
Медами спілої черешні,
Коханням милої нарешті –
Хоч і до втрати голови!
Але ніколи не пливи
Безвольно вниз за течією...».

***

Сергій Губерначук
Поезії циклу «Чорнобильський біль»

«Ніхто нічого ще не знав
ні сном – ні духом
про те, що дехто вже сконав.
Земля їм пухом.
Ми йшли на зоряний парад
Хрещатим Яром,
несли червоний транспарант.
Собі ж на кару...».

***

Валентина Кундель
«Гіркий спомин»

«Чорний біль..., гострий страх
Посідає душу мою.
Очі бачили пекло, жах.
Молодь гинула в бою.
Красень – лейтенант став на ганку,
Прикриваючи собою нас.
Він розумів: не побачить світанку,
Прийшов його останній час...».

***

Валентина Козак
«Чорно-біла доля...»
(добірка віршів про Чорнобиль із книги «За Україну молось»)

«Чорно-біла доля, чорно-біла...
Чорнобилем доля побігла.

Бігла навіжена і не спитала:
«А на кого ж мати зосталась?».

***

Світлана Йовенко

Добірка віршів про чорнобильську трагедію з книги «Любов і смерть»

«... Доля вділила всього: не скупа й не безслізна
Путь пролягає по тернях тобі й небесах
Мусиш триматись. Ти – жінка, і значить: залізна.
Значить, стожильна.

Нам в дітях
народ колисать...».

***

Наталя Ільчишина

«Ліквідатор» (присвята батькові)

«Господь створив людину,
Людина – мирний атом,
А наслідки жахливі –
В нас помирає тато!
Чому він помирає?
Тому, що для країни
Віддав щонайдорожче:
Здоров'я, силу й сина...».

***

Віктор Баранов

Добірка віршів «Дзвони Чорнобиля»

«Поворожи мені на вранішній зорі,
Чи на сузір'ях, де найкраще видно приму,
Чи на сосновій чорній репаній корі,
Де знак запікся від чорнобильського гриму...».

***

Юлія Хандожинська

«Зірвавсь в небо стовп вогню
І заблищало світло всюди,
Земля здригнулась від антен,
«Що сталося?» – кричали люди...».

***

Сім

Борис Олійник

ВІКТОРУ КІБЕНКУ
МИКОЛІ ВАЩУКУ
ВАСИЛЮ ІГНАТЕНКУ
МИКОЛІ ТИТЕНКУ
ВОЛОДИМИРУ ТИЩУРІ

ВОЛОДИМИРУ ПРАВИКУ
(Мов з козацького реєстру,
Чи не правда?)...

І всі шестеро – пожежники,
Тільки сьомий,
ВОЛОДИМИР ШЕВЧЕНКО, –
Кінорежисер...
Де ви тепер,
Матерів своїх діти,
Колисаєте сон?
...Вдарило в очі світло,
Ясніше тисячі сонць

1

Струсонуло цілим світом.
В Страхоліссі перед світом
Брязнув дуб тисячолітній –
Охнула земля.
Тільки – пилу мертва хмарка,
Та ще крук зловтішне каркнув:
– От і всі кінці,
Хлопці-молодці!
Самоїли дух і тіло,
доки й корінь переїли! – І регоче, гад.
Аж мороз – до п'ят.

Дзьоб націливши, мов жерло,
Карка: – Ну, нарешті зжерли –
Та не просто дуб
На криничний зруб,
А тисячолітній символ,
Під яким щодня місили
Для дітей казки:
«Ми, бач, козаки!»

А тепер вже діло часу –
Розжувать і стовбур в масу,
Щоб і знак погиб,
І – вперед, углиб:
Позаяк струбили жертву,
Саме час наспів
Одне одного дожерти
Під застольний спів.

Слава Богу зуби добрі
(Як-не-як, а й корінь дроблять):
На здоровля – їж,
Тільки чимскоріш,
Щоб, дивися, кляте плем'я
Не взялося їсти землю...
І регоче, гад,
Аж мороз – до п'ят.

– Дай-но, – карка, – світе, сили
Дожувать їм врешті символ
І себе самих – без солі,
Щоб земля їх не носила.
Порятуй нас, доле,
Від цієї поторочі,
Хай самих себе поточать
Шашіллю до пір'я,
Щоб на цьому світі
Хоч zostались звірі!

Я кажу йому:
– Чи так же
Завинився рід наш, враже!
Люди ж ми таки.
Ну... не козаки,
Але щось і ми робили,
А не тільки пхали рило
До масних корит.

Щось і ми намудрували
А поглянь: летить
За космічні перевали
Син землі.
Живий.
Не робот!
Він же, гад, поляскав чобіт,
В зуби –
Сигарету.
Ріже:
– В космос чи до чорта,
Тільки – чимскоріше, щоби
Вас змело з планети,
Як страшні хвороби!

Ваші чола розпад мігить,
Ви себе як біовид
Вичерпали з тої миті,
Коли в генах,
як бандити,
Скальпелем лишили слід.

Коли гуси («гуси білі-і-і!»)
Спритний геноінженер
Перевів з краси
в дебілів, –
І поперли в світ наш білий
Орда тлустих ненажер,

Коли ти в зерно природи
Увігнав по лікоть шприц,

Щоб нагодувать народи
Хлібом збочених пшениць.
Що ж, возрадуйся тепер:
М'ясо
з вилупків дебелих,
Хліб із хворого зерна
Доти їли,
що в дебілів
З'їхали самі сповна.

– Ну, кажу – так це знедавна:
Гени, коди, ДНК...
А раніш велося справно,
Від природного струмка.
– Що?! – Він з подиву аж звився. –
Та на всіх ділах і мислях
Ваших –
озирнись!
Ще задовго до потопу
Знак гадючий
мізантропа
Кільцями повивсь!
Хочеш глянуть в ретро? На! Знімаю ретуш.

2

На вилах – вола.
На хресті – Христа.
Гуса Яна –
На майдані...
То куди вже далі, пане?!
Бабця вироста
Нишком з-під хреста.
Підкида хмизку в багатгя...
О Пречиста Діво-Мати –
Простота ж свята!
Хоче прислужитись Яну:
Підсуває п'ятипало
(Бач, і руці не відпали!)
Та ворухить хмиз...
Що ж ти очі вниз?!
Це ж твоя – людська! – подоба,
А не сатанинська проба:
Біс тут ні при чім.
О, береш в приціл
Знову Понтія Пілата!
Але ж Понтій теж, сказати б,
Твій по крові брат!

І регоче, гад,
Аж мороз – до п'ят.

– Гей, – почав я грізно, – круче,
Щось ти взяв занадто круто, –

Та й затнувсь, бо власні пальці –
Достеменно як у бабці
Звідти... з-за хреста.
Зціпило уста.
А він маже,
Сила вража:
– Бачу не дійшло.
Може, щоб велось ясніше.
Перекинемось на вірші?
Згода?
Почали:
«Великодній дощ
тротуаром шов-
ковая зелена
ярилась з-під землі.
Це Христос воскрес
мертвих воскресити...
Гарно вишито, панотче?
Тільки ж чом боян примовчав,
Як воскреслі під хрестом
Воскресителя Ісуса
Прибивали в тілі й дусі
До гріхів своїх,
як брусів,
Щовеликдень молотком?!
Щоб на свята Великодні
Відмоливши всенародно
Крашанку Христову,
Согрішити знову...

Отакі діла,
Мосціпане:
На вилах – вола.
На хресті – Христа.
Гуса Яна –
На майдані...
Далі нікуди, миряни:
Ваше плем'я окаянне
Виродилося в нінащо,
Бо коли своє, найкраще,
Палить, аж сопе,
І на себе, в ямі сидя,
Землю з червами і гиддю
Весело гребе,
То, вважай, у біовиді
Вижило себе.
Прожило себе!

А рекли ж «Вінець!»
Щоб на вас правець!
Ще й заглавними аршинно
Величалися:

«ЛЮДИНА!»
Теж мені святі
Браття во Христі!
Та у кожному з вас зміїна,
Схована під одежину
Била в три хвосту
Ще у сповитку –

Загнаний в кутку:
– Гей, – кричу я, – ти
Переходиш міру, враже!
Не вичорною мені в сажі
Золоті слова:
«Шовковая, зелена...» –
Певно, що – трава.

– А по тій траві, –
Кряче він мені, –
із дірою в голові
Під обрізом у прицілі
Тягнуть голову артилі...
Ех, діла землі!
А по тій траві
За діла криві
На відплату в повну міру
Півсела везуть в сибіри
Да по тій траві,
Все по тій траві...

– Постривай, – кажу, –
Це ж покіль межу
Ми гуртом не розсотали,
Та коли б не... (що си стало
З пам'яттю?) Коли б не той...
З прізвищем із сталі.

Він же – в регіт, гад,
Аж мороз – до п'ят:
– Он завів куди?!
Ліпше ти зажди
Та скажи на ласку й милість,
Чи не ви тоді,
Колінкуючи, молились:
«Батьку Сталіне, веди нас
(Себто весь народ)
До нових висот!»

І валили ходом хресним,
І йому творили меси.
Хто ж вас тяг – повідай чесно, –
Всіх за язика?
Ну! Чия рука?

.....

– Ач, ми як заговорили! –
Чорно вдаривши у крила,
Аж затіпавсь крук. –
А ходи сюди, промовцю.
Відступись на півстоліття,
Саме в тридцять сьоме літо,
І повідай:
що це?
Дивися і сліпни:
у страдницьку путь
Народного маршала бранцем ведуть.
Обірвані з м'ясом,
висять нагороди,
Ще вчора – народний, вже – «ворог народу»
Сьогодні.
А де ж твій народ?
Е ні, не відводь свого погляду в Кут:
Народного вчителя –
в'язнем ведуть
За те лиш, що мову плекав твого роду,
Ото й сподобився на «ворог народу».
То де ж твій народ?

Чому ж твої очі скакають,
Як ртуть?
Дивися!
Впізнав?
Твого діда ведуть
За те, що (ну й пам'ять у них!)
в тридцять третім,
Рятуючи рід від голодної смерті,
Сховав зо три жмені вівса з недороду,
Здобувши на старості – «ворог народу».
Так де ж твій народ?!

Чому ж він, зашивши переляком рот,
Співучий та добрий,
німує, мов риба,
Чи, в погріб забившись,
налякано кліпа
і шепче сусідові крадьки в рукав:
«Та він же не винен,
а «ворон»... украв».
Оце твій народ?!

А ваші ж діди
починались красиво, як день,
Як ранок вселюдський, вони, молоді.
починали!

Яких вони світові надарували пісень, Яку вони мову,
розбивши закови упень,
Вписали в державні Богданові універсали!
Вони своїх коней пустили не вчвал,
І відстань, і час подолали
а в галоп.
в єдиному леті:
Воскресли з боліт Берестечка, взяли Перекоп,—
і досі від захвату — сльози в зіницях
планети!

Які в них буди Наливайки,
Сірки,
Богуни!
Який у них гетьман родився, щоб їх освятити!
О, знали б високі, як низько падуть їх сини, —
Вонн ще в колисці воліли б себе задушити!

4

Та хто ж ти врешті?! І з яких боліт
Явився, враже?! За яким це правом
Клюєш в ребро, де так мені болить,
Що кров скипає сизим переплавом?
І хто тебе послав чинити суд
Над волею моею безборонно,
Так, ніби ти єдиний знаєш суть,
Так, ніби ти один — закон в законі?!

— Чого це ти раптом засмикавсь, як лис?
Кого ти питаєш? У себе вдивись.
Який ще там ворон? — зайшовся до сліз. —
Твій ворон давно, мов коліно, обліз.
Ти стільки його по катренах тягав,
Що він перевівся на зайвий тягар.
І навіть маля, розжувавши твій вірш,
Сприймає його за курча — і не більш.
Я — з'ява страшніша. Я — з кості твоєї
І шкіри.
Колись величавсь песимізмом і вельми
Цинивсь,
Так ти ж мене зраджував стільки, що,
втративши віру,
Я з жовчю злигався. І маєш нащадка —
Цинізм.

.....
— Невже ж ми всі, — я вже волаю в пам'ять.—
Невже не той обрали шлях і брід?
Невже ж діди, конаючи на палях,
Не виправдали на землі наш рід?!

— Ти знов хитруєш утекти
Від сповіді в дідівську славу?
Так то ж вони дістали право

Людьми назватись, а – не ти!
Хіба ж не я... хіба ж не ми
У рукопашному стремлінні
В космічні гони безгомінні
Ішли одчайо проти тьми

Непізнаного, щоб пізнати
Таїнь світів надсвітлових,
і умирали, як солдати,
В ядрі розлушуючи атом
задля живих!

– Задля живих?! – Він звивсь,
як вурдалака,
і в божевільнім реготі осів:
– Спасибі ж вам за попіл Нагасакі
Від імені грядущих Хіросім!

Та хто ж вам видав дозвіл, волохатим,
Що ледве злізли із дерев на твердь,
Лапищами терзатъ невинний атом
І, в зраненому, розбудити смерть?!

Нездарні лад навести в рідній хаті,
Ще не пізнали таїнства огню,
А вже до нього тягнетесь, рукаті,
Щоб землю з небом випалить на пню!

Чи вам одним земля – у нагороду
Що ви й прибрали всю до рук?
На неї мають право від природи
Роса і сарна, соловій... і крук.

Трощіть себе до атомного пилу,
Гребіть судомно золото до ям,
Та не тягніть же землю у могилу
Вона дарована не тільки вам!

(Квітка стояла так граціозно. Ніжка
в грайливім па.
– Тільки ж чому це під віями сльози? –
Я запитав у паниі.

– Хто вас образив? Де ваша хустка?
Тихо торкнув мізинним.
...Скрипула жерстю синя пелюстка.
Сухо розпавшись тліном.

Божа коровка – мов короковка,
Радість яка малечі!
А придивився – лиш оболонка
Мертвої порожнечі.

Сів на травинку коник, як поні.
Вусики пружать в парі.
Мав упіймати диво в долоні –
Ніжки сухі відпали.

Клени на майське вибрались віче
Похизуватись клечанням.
А придивився: жовті, як свічі,
В присмерку поминальнім.

– Хто ж це накоїв? – стиснуло горло.
Сиво мовчало груддя...
Вдарив у скроню каменем ворон:
– Люди!)

...Отямився.
Зв'язав уривки ниті
Розмови.
Повернувся від забуття:
– Ти змішуєш в одне усе на світі, –
І нас, і їх женеш під каяття
Однакове
Але ж не ми підпалювали хату
У Хіросімі з ядерних трутів.
Чому ж ми мусимо покутувати
Чужі гріхи?..

Він люто протруїв
Мене пекельним оком.
і цинічно
Уже й не каркнув – змієм просичав:
– А хто ж мене, сліпого, научав,
Що всі ми – люди? і права довічні
На рівність нам природа воздзла,
Яка б у тебе шкіра не була, –
Нам важить тільки те, що ти –
Людина,
Що спільний дім усім –
земля єдина.
І нам за неї, як за матір дітям,
Щомиті звітувати перед світом
Без позирків на раси й кольори,
На гербові печаті й прапори.

Куди ж ти дививсь,
коли діти твоєї надії,
Руйнуючи спокій іще праслов'янських
пластів,
Заклали реактор, як міну повільної дії,
Під саму колиску твоїх однокровних братів!
Невже ти хотів ошукати природу закляттям,

Що в нас пак і смерчі ласкавіші,
ніж за бугром?
Отямся ж нарешті!
Нещадний однаково атом
Що в них над Гудзоном,
що в нас над билинним Дніпром!
Однаково ділиться він до межі рокової.
Чи відаєш ти, що за нею гряде з пелени,
Коли над планетою виросте гриб сатани,
Посіяний сліпо з твоєї гордині людської?!

Та є ще страшніше, ніж вибух ракети
нещадний,
Коли без удару, нечутно, немов з-під поли,
Повзтимуть крізь тебе у жили невинних
нащадків
Зловісні потоки з отруєної золи
Кульгавих реакторів, ще не доношених вченим, –
Нездарних калік, що поквапно пішли в серіал,
Вони прогризають наскрізно бетон і метал
Ножем променевим і вирок підписують генам.

О, як ця омана купує!
Бо все – як було:
І ночі, і дні пропливають
у звичному плині.
І сонце щоранку підводить античне чоло,
І місяць щовечір гойдає колиску дитині,
Нуртує загал у робочій, крутій товчії,
Будуються плани житейські на завтрашній вечір.
І жони несуть з магазинів у вулик сім'ї
Наїки, вгинаючи емансиповані плечі.
І збори киплять, наганяючи переполох
Вітрами оновлень на вигаслі душі і гасла.
І маску нову приміряє старий демагог,
Слизьким язиком натискаючи ревно
на гласність.

І кожному світить своя, доморосла, мета,
І кожен, як може,
утверджує в ній особисте:
В димах Запоріжжя доварюють предки метал,
Яким добивають в екстазі стільці
їх сини-металісти...

Життя – як життя.
Не спинить його
коловорот.
і кожен по-своєму радий маленькому щастю:
Скрипить на негоду стареча застояна плоть,
І скрикує плоть молода у зеніті зачаття.
Кого ж ви починаєте... на смерть,

Коли у вашому спадковім кодї
Вже перетято сув'язь родоводу
Ножем радіаційним до осердь?!

Чи відаєте, сотворивши плід,
Чи знаєте, що з вашої утроби
У світ полізуть виродки безлобі,
Яких ще не родив донині світ?!

І вас пожеругь,
і наплодять своє страхолісся,
Де замість чола і обличчя
розвсрзнеться рот.
І жєнщини ваші,
уже від народження лисі,
Народять химер,
що зжують навіть слово «народ».

І риби триокі повзтимуть в отруєній масі.
І птиці безкрилі гієнами в ніч прокричать.
І ляже тотального розпаду брезкла печать
На твій біовид,
що недавно людьми називався.

І мова, якою діди дивували світи,
І пісня твоя –
заніміють безгубо на камінь.
і все, що надбали тобі покоління віками, –
Умре за межею, якої вже не перейти!

Він каркав і тіпався,
як в пропасниці,
Аж тліла на кігтях руда роговиця,
І темні, як ніч, його демонські крила,
Здавалось, і сонце навіки закрили.

І тільки над Прип'яттю, дужо і владно,
Якесь нетутешне вставало свічадо,
І сяйво його пробивалось уперто
Крізь темінь і крила, во злїбі простертї,
І лики якісь, як сузір'я, вогніли.
І їх було шість...
І мене осінило!

5

– Одринь, сатано! заgrimів я у світ
троскратно.
Я ледь не повірив у хижє пророцтво твоє,
Та шєстеро в робах, як в ризах, із праху
встає,
І в сяєві їхнім апостольським меркне реактор.
Встають і відходять в легенду
Пророки завітїв нових.

І ризи у них із брезенту
і каски, як німби, у них.
І в тисячу сонць їх зіниці
Таку світлосилу несуть,
Що навіть свинцеві гробниці
Не в змозі, їм шлях перетнуть.

Поглянь у їх лики!..
Він вперше сахнувся, мов тхір:
– Ти ж знаєш, підступний, що я від
народження світу
Не можу дивитись на сонце.
А ці... твої світять
Ясніше, ніж тисяча сонць, і випалюють зір.
Ти знову подвижників поперед себе
Женеш, затуляючи власні гріхи.
Невже ти хоч нині не втямив, лукавий,
Що ними ти сам же себе побиваєш!
Подвижники – виняток, їх – Одиниці.
А виняток правило стверджує ще раз:
Як низько в загалі скотилися ви!

6

Усе ще шалів, але очі поволі вгасали,
І крила, як стяги поразки, хилилися вниз,
Бо там, де окреслювавсь обрію синій карниз,
Ясніше від тисячі сонць
пробивалось проміння списками.

Воно струменіло могутньо від ликів шести.
І гостре його неземного зачаття світіння
У все прозирало до первісної наготи
Від формули крові до стронцію душ
і коріння.
І видно було, як в магічнім кристалі, до тла:
Від червів, що точать пожадно живу бадилину,
До жінки, що суне в пелюшках за «трьошку»
Дитину

З похмілля,
бо матір в собі вже давно пропила,
до сина чийогось, – у нього ще й вус
не зійшов, –
А він уже корчиться в гиблім чаду кокаїну,
Зіжмаканий, наче папір з-під брудних
підшов,
Де стоптано пам'ять – останню опору
людини.
До тих янголят, що в сирітських будинках
Ячать.
І в кожне жіноче обличчя вглядаються, чулі.
А їхні відреченці, наче данайські зозулі,
У гніздах сусідніх розбещену плоть веселять...

Те світло не зна ні кордонів, ані заборон.
Воно проникає під кітель, і шкіру, і попіл
І важко іде в споночілий від горя Чорнобиль,
Як віск, прошиваючи у саркофазі бетон.

І перст його грізний вказующе застеріга
Межу, що встає за четвертим до розпачу
зримо:
Там привидом білим гойдаються ядерні зими,
Де вмерзне у кригу останнього звіра нога,
Коли чоловіцтво і далі...
від себе повзтиме.

– Тримайтеся, люди! – гримить з рокової
версти.–
Убийте зневіру: встає над проваллям оплотом
Стіна порятунку, означена сьйвом шести
Новітніх подвижників вашої ж крові і плоті!

[...А сьомий у зону («Володю, куди?!»)
Летить. Кінокамера плівку жене.
Він хоче те сьйво спинить назавжди
І сам через мить спалахне.
І в титрах за шостим на всі небеса височенно
Огненным клинописом сьомий світає:
«Шевченко»].

А світло струмує живим джерелом по віках –
З глибин ханаанських по нинішній день
І годину.
І ти осягаєш до зашпорів у п'ястуках,

Як дорого сплачено право назватись –
Людина;

Як ратно стояв за ім'я своє
предківське рус,

З кострів самозречення сам воскресаючи Руссю.
Як віщо горів і горить, не згоряючи Гус,
В стражданнях людських допиваючи чашу Ісуса.

Та лінія свіла тече з Берестечка у Брест,
Бо всі, хто на Волзі й під Жовтими Водами впали,
Хоч скільки б віків поміж ними кордон мурували, –
Єдині в часах, бо єдиний несли вони хрест,
Де кров'ю впеклася присяга: «Вітчиза і честь!»
І твердості їхнього духу немає рівні!
Та все ж я стою ао останню годину і подих:
Є вища звияга, ніж в полі оружному подвиг, –
Їх віра, в якій не хитнулися навіть у дні,

Коли її чоботом стоптував сам напівбог,
З чийм вони іменем йшли на багнет, як на палю,
На кого в глухих таборах Колими уповали
По свій (в два аршини) останній промерзлий чертог?!

Вже тим вони справдились світу вікам і добі,
Що, вирвавши ідола з кров'ю рукою своєю,
Самі ж і очистились змученою душею
Від того,
кому, може, вірили більш, як собі!

Чи знайдеться міра на білому світі всьому,
Яка б осягнула страждання народу і силу
Що навіть, зірвавши з корогви
несправджений символ,
Не втратив дитинної віри в корогву саму?!

Вклонись йому, світе! Можливо, своїми
грудьми.
Коли уже ядерний шнур засичав під тобою,
Він ще раз тебе після крупівського
градобою –
Від смерті вберіг непоправною смертю семи.
Коли він таких
колисає для людства синів
Йому не було і не буде вовік недороду!
Вклоніться, великі народи,
моєму народу:
Він навіть у пеклі душею до вас ясенів!

Він ще назове, не минаючи, всіх імена,
Хто зманював хитро його
в алкогольні затони,
І вирубав лаври у головах Бородіна,
І славу козацьку обпльовував жовчю багна,
і шабаш чинив
над останками Багратіона!

Він все перебуде, бо вже на гірких сухарях
Усе перебув – і не вигаснув у милосерді.
Він сиріт дрібних (о ганьба! при живих
матерях!)
Отецькою ласкою вигріє в лагіднім серці.

7

Та тільки не вчіть його жити з чужих букварів.
І, квіти з могил його вкравши, не спродуйте нищо
Сп'янілим з любові. При світлі своїх прапорів
Він бачить усе. І тяжка його в карі десниця.

А він не забуде ніколи людського добра
і в пам'ять запише усіх, не питаючи націй,
Від юних солдатів до вчених найвищих

інстанцій,
Хто нас в Страхолиссі закрив од чуми радіацій,
і горе навпіл розділив, і омився з Дніпра.

Прийдіте до нього усі, в кого віра живе
На жито грядуще, на щедру годину і долю!
О матір Терезо, – стеблинка індійського поля,
Ти вища, ніж мати, вознесена іменем «Божа»,
О, як ти на матір мою милосердієм схожа!
Прийди і врачуй матерів із гірких полинів,
Що в тузі сирітській уже не чекають синів.

Прийдіте під шати калини – слов'янського мирту
Усі, хто не молить приречено долю сумирну,
А в поті солонім із петри довічної віри
Возводить нащадкам собор всепланетного миру!
Чи знаєш ти, світе, як сиво ридає полин,
Як тяжко, як тужно моєму народу болить!?
...А світло сузір'я семи лебедить,

І ворон, осліплений від нього,
безкрило кона
В траві...
Шов ковою зеленою
Тичина пішов.
Озирнувшись на мить,
Ворону кинув:
– Каїне.
Минуле, як рана, болить,
Але тобі не покаюся,
Бо все це – моє:
Ні продать, ні купить.
і мені, а не третьому,
Нещадно його судить.
І самому собі не прощатися.
– очищатися.
...Болить.

1989

Катерина Мотрич

Мотрич К. В. Перед храмом любові і болю: Оповідання, повість. К. : Молодь, 1989. 240 с.

Політ журавлів над нетолоченими травами

«В глупу ніч Насті наснився лихий сон. Звідкілясь узялася чорна ріка і залила все навкруг. Залила вулиці її села, затопила хати, сади, ковтнула ліс, луги, поглинула Прип'ять. А в тій чорній ріці – тисячі людей. Старі, молоді, діти, немовлята. Настя бачить їхні спотворені жахом і криком лиця, а голосів не чути. Як у німому кіно. Одна жінка підняла своє дитя у білесенькій льолі аж до неба – чистий тобі ангел. Тільки нікому взяти те дитя з її рук. Чорні буруни накрили все і всіх, накрили й молоду матір, а янголя у білій сорочечці пішло поверхнею ненажерливої ріки, світячи сяйливим волоссячком, як німбом.

Кинулася Настя переймати дитя, а йти не може, бо і сама опинилася в тій страшній купелі. Шукає ногами дна, а воно випорскує. А течія відносить її далі й далі».

«Вона скрикнула і прокинулася... За вікном – непроглядна весняна ніч... Стрілки показували три години».

«В лузі розлила свої води інша ріка: умиротворена й весела... Настя полегшено зітхнула: все живе, вмите нічною росою, усе жде сонця».

«Дитя нагадало їй янголя, що ступало в куценькій льолі по поверхні ріки. Ті ж голубино-круглі оченята, той же біблійний вираз докору на маленькому личку, таке ж сьайливо-лляне волоссячко.

...Щось двоїлося в душі, ділилось навпіл, якийсь недобрый настрій, схожий на передчуття, заволодів старою. «Що це зі мною сьогодні? – запитала вона себе».

«Хлопці насилу погасили пожар, і люди падають, як мухи. Забита вже лікарня.

– Як падають? Від чого?

– Мабуть, від радіації. Учитель фізики казав коло контори, що це може бути від радіації. Там же атом у реакторі. То ж смерть».

Настя знову побачила чорні буруни, шалені гребені хвиль, що накривають все і всіх, і отже немовля, схоже на її правнуча, що йшло по поверхні води у білій льолі, як ангел докору і прокляття».

«– Господи! Чи такі ми вже грішні, що ти караєш нас у ці святі дні? – запитала у покуття стара. – Чи ми прогнівали своїми ділами духи предків наших, чи поруйнували їхні могили, що ти караєш нас так гірко?».

«Там страшно що робиться».

«Перед старою знову завирувала ріка, яка розлила цієї ночі свої смертоносні води, і вкотре зринуло перед очима янголя з лицем її правнучати, новим пагінцем, що вибрунькувався від гілки, якою є вона, Настя-Спасителька, на дереві свого роду».

«– Прип'ять евакуйовують, – нарешті видихнув син, і очі його звожились. Мати відірвалася від стіни й стояла так із щіткою у відстовбурченій руці, мовби то не жива людина була, а зафіксована в глині чи бронзі скульптура.

– Он машинами, автобусами забита траса... Кажуть, що й Чорнобиль та навколишні села будуть вивозить. Нібито в радіусі тридцяти кілометрів... – А ми ж як?...».

«Сонце ховалося за терни і впершеза останні рокине тішило Настю».

«Понад століття за її родом ходить слава рятувальників. Почалося все з Настиного прадіда Івана, прозваного Іваном-Розумовичем... І сказав він тоді таке: «Якщо обминуть одну могилу, до неї од нас рукою подать, то й біда обійде. А як поруйнують її, то буде лихо страшно. Не помилує ні старого ні малого. Смерті не видно буде, а люди падатимуть, як мухи. Отруїть вона землю, воду, небо. Будуть отут мертві города і села. А у нашому селі позастаються тіки коти, собаки та кури...».

Дядьки гоготіли й вертіли пальцями біля скронь».

«...у великодню суботу по обіді будуть вивозити їхнє село... Голосили у веранді Саня й Світлана, схлипували внучата Василько та Оленка. Покрикував на них роздратовано Микола. Лише Настя затято мовчала. Вона виплакала за ці дні річку сліз, і очі були сухі й пекучі».

«Неподалік радісно й велично літали журавля над молодими травами, і знала Настя-Спасителька, що ніхто ті трави не толочитиме цього літа, не толочитиме багато літ. Вони засіватимуться, зеленітимуть і вмиратимуть без людей коло прип'яті, в лісах, по шляхах... І лише пам'ять землі і трав воскресатиме тих, що ходили, сміялись тут і любили. Люди самі себе вигнали з раю лугів і лісів, согрішивши єдиний раз, але непоправно».

«Твердо вирішила, що не поїде».

«Он дитина цілу ніч рвала, прокричала без упину. Таке зів'яле стало, як травичка... Дитина прямо як мертва».

«– Мамо, нащо ви оце затіяли? – прорвалося до Насті, як з колодязя. – Кому це все зараз треба? В три часа виїзд. Кому вони тепер нужні ті паски з ренгенами?».

«Настя готувалася до святатак, як завжди, як звикла це робити роками...».

«—Це ж мамо, ненадовго. Днів на п'ять. Я й сам би не пережив, аби надовго, — схвильовано проказав Микола. «Не на п'ять і навіть не на рік, а навіки, — прокричав уній віщий голос. Настя-Спасителька щен і раз у не помилялася у своїх відчуттях, бо мала великий дар...».

«Коли машина зупинилася коло двору, Настя була далеко в лісі. Сиділа на вогкому пеньку й дивилася на далеку просіку глибоко запалими очима. Не бачила й не чула. Як її всі шукали, кликали, заглядали в лъох, на горище. Не бачила Настя, які заплакані очі в сусідів, як голосила Саня посеред подвір'я, як Микола відв'язав Рябка, вткнувся лицем у собачу морду й надривно ридав. Не чула, як пес моторошно вив услід машині.

Вона не втікачка, вона просто стара журавка з перебитим крилом, що відстала від свого ключа...».

«І посеред церковного подвір'я пуста. І дзвони мертві, і криниця з дубовими цямринами мертва, і замок на церковній брамі мовби завмер, і роса на траві змертвіла... Невідь скільки стояла й чекала дива. Вперше в житті не перехрестилася до світила, а коли побачила краєчок сонця, оторопіло позадкувала до хвіртки».

«І заквилила Настя-спасителька криком чаїним, стогоном дерев і трав, зойком неба і великодньої землі, віднині навіки висватаної чорним лихом...».

ГРИБОЧКИ З-ПІД ЧОРНОБИЛЯ

Анекдоти часів ядерної катастрофи

записано з народних вуст Богданом Жолдаком

https://judaica.kiev.ua/old/Eg_8/Eg8_p144.htm

Чорнобильський спалах 1986 року супроводжувався нечуваним спалахом масової анекдотичної творчості: щодня народжувались і в усний спосіб (тодішні демократичні «мас-медіа») розповсюджувались десятки нових анекдотів. Вигадувач і носій анекдоту чи не вперше за всю історію радянської влади перестав ховатись у міському підпіллі й почав — з нахабністю відчаю — робити свою справу прилюдно, голосно.

Виникнення та циркулювання анекдотів завжди зростає в часи колективної небезпеки, виконуючи надзвичайно корисну соціально-терапевтичну роль. Гірким, ба навіть іноді істеричним сміхом люди захищаються від страху, смішною вигадкою витісняють з власної свідомості агресивну офіційну брехню, виборюють незаперечне людське право на правдиву інформацію та здоровий глузд. Анекдот проти офіційної брехні, анекдот як спростування тієї брехні, одне слово — маленький народний апокриф проти великого і облудного державного міфу — ось що таке анекдот у часи загальної загрози.

Але спливають роки, і те, що було колись засобом суспільного психічного самоврятування, перетворюється на історичний документ свідцтво про тодішній стан громадської свідомості. Анекдоти тих часів доносять до нас думку і почуття тодішніх людей — той самий vox populi у найвиразнішому вигляді. Інформативні можливості анекдоту надзвичайні — складну ситуацію він моделює кількома словами, маленькою жменькою слів. Вчений — історик або соціолог — мусив би написати монографію або значного обсягу статтю, якщо б захотів передати той самий зміст. Втім, наголошуючи цей сенс, не забуватимемо про художню цінність анекдотів — дотепність, вигадливість і виразність деяких з них просто вражає і забезпечує їм статус маленьких шедеврів гумору.

Звичайна форма існування анекдоту — за умов тоталітаризму поготів — переказування потай, пошепки, в надійному колі «своїх», подалі від довгих поліційних вух. Зараз склалися несподівані для існування анекдоту умови: анекдот вільно і цілком безпечно розповідається всюди, навіть з телевізійного екрана, навіть на сторінках авторитетних часописів, навіть на шпальтах серйозних газет. Виникає питання: чи лишиться самим собою жанр, створений для потаємного висловлювання, якщо він не має потреби ховатись?

На жаль, чи не більша частина «чорнобильських» анекдотів лишилася незафіксованою й втрачена назавжди. Але дещо було-таки записано — і в чорні чорнобильські дні, і в кілька

наступних місяців. Дарма, що виповнилось п'ятнадцять років зловісної чорнобильської катастрофи, але не минає ні той біль, ні сміх, народжений тим болем. «Єгупець» пропонує добірку тодішніх анекдотів, записану і складену Богданом Жолдаком, достеменно історичне свідощтво про страхіття тих днів – як казали колись «з народних вуст».

Мирон Петровський

Диктор радіо:

– В результаті ядерного вибуху в Чорнобилі загинуло два чоловіка і три тисячі зникло безвісти. Авіація активно продовжує їхні пошуки.

«Мирний атом – в кожна хату!»

Диктор радіо:

– У відповідь на ядерні американські випробування в Неваді ми рішуче відповіли Чорнобильським вибухом!

Запитання до вірменського радіо:

– А що буде, якщо рвонуть ще три інші Чорнобильські реактори?
– Буде ще шестеро людських жертв.

Гасло педерастів: «Краще бути активним, аніж радіоактивним!»

– Ми українці, гарна нація,
Ми дуже любим радіацію.
І навіть тисяча рентген
Не зігнуть наш статевий член!

Чазов доповідає Горбачову;

– Прибула делегація постраждальців з України, вимагають компенсацію. Мотивують тим, що японці таку отримали після вибуху.
– Ха. То ж – Херосіма, а це – хер-із-ними!

Рятуючи своє яйце
Вживай червонеє винце!

Диктор радянського радіо:

– СРСР весь час доводить, що він наймиролюбніша держава – навіть ядерні вибухи в нас, як доводить Чорнобиль, суто мирні!

Якщо хочеш быть вітцем – огорни яйце свинцем!

В ті часи, в епоху «перестройки» було безліч плакатів. До них люди дописували свої слова:

«Ускоренье – главный фактор!» – та не витримав реактор!

Даїшник зупиняє водія:

– Так... плати штраф.
– Так я ж тверезий.
– Але – радіоактивний.

Диктор радіо:

– І на місці ядерної катастрофи на честь тих подій горітиме Вічний вогонь, радіаційний.

– Алло, Москва! Чорнобиль на дроті. Скажіть, який в нас сьогодні буде рівень радіації?

Епітафія:

«Я помер од радіації».

На могилі поруч:

«А я – од інформації».

Не допоможе «Каберне»,

Коли реактор шворгоне!

Диктор радіо:

– Нарешті академіку Александрову присуджено світову чор-нобелівську премію!

Оголошення:

«Міняю квартиру в Києві на в будь-якому іншому місті. Хіросіму й Нагасакі не пропонувати».

Американському президенту Рейгану дзвонять із ЦРУ:

– Є така підозра, що вибух «Челенджера» нам влаштував СРСР. Ми маємо щось зробити їм у відповідь.

– Гарзд... Що в їхній країні теж починається на літеру «Че»?

Туристська реклама:

«Приїхавши до міста Києва, ви будете приємно вражені».

Загадка:

– Як упізнати в Москві киянина?

– Дуже просто: він лисий, імпотентний і з «Київським тортом».

До Одеси евакуювали двох котів з Києва. Один не стоїть на ногах, облізлий, очі закисли. Інший – вогонь: шерсть вилискує, очі горять, усіх кішок перетравав...

Наступного дня здохли обидва.

Приїздить з одеського курорту львів'янин і про всяк випадок вимірює себе рентгенометром. Усі органи в нормі, а статевий як зафонить!

– От сука, а божилася, що вона з Харкова!

– Москва заборонила Леонтьєву співати: «Пісню про світлофор».

– Чому?

– Бо там є слова: «... всі біжать, біжать, біжать – а він горить!»

В одну мить вся Білорусія вийшла, стала на нашому кордоні й заспівала українську народну пісню:

«Повій, вітре, на Україну».

Вся Україна заспівала пісню Алли Пугачової «Улетай, туча, улетай, туча... У-у-у-летай!»

– Подонок Пушкін!

– Чому?

– Бо це ще він, гад, накаркав:

«Отсель грозить ми будем шведу,

Назло коварному соседу

Здесь будет Город заражон!»

Неізносно до какова
Жід уехал в Комарово!
А тупой хохол-балбес
Цементірует АЕС!

Хіросіму й Нагасакі
На планеті знає всякий.
А тепер, туди їх матъ,
Ще й Чорнобиль будуть знать!

– Товаришу офіціанте, ну скільки говорити вам, що я замовляв не «Аліготе», а «Амаготе»!

Вино «Стронцій в бокалі».
(P.S. В ті часи був популярний сорт «Сонце в бокалі»)

– Микола Гоголь як у воду дивився, коли написав колись про Дніпро: «Редкая птіца долетіт до середіни его».

Питання до вірменського радіо:

- А чи правда, що білизну не можна сушити на балконі?
- Сушити можна. Але після того її слід випрати.

Загадка:

- Як тепер називається Дніпро?
- Угрюм-ріка.

Рвонула АЕС?
Слава КПРС!

Не базлай по АТееС
Про події на АЕС!

Два єврея, батько й син, стоять на Софійській площі біля пам'ятника Богданові Хмельницькому.

- Тату, а пгавда, що колись давно тут жив нагод, який називався укгаїнським?
- Пгавда, синку. Дуже дивний цей нагод був – він вігив, що гадіацію можна одмити водою...

Стадії опромінення:

1. Кволість.
2. Небажання працювати.
3. Велике бажання вмазати.

Допитливий патанатом
Скрізь знаходить мирний атом!

Загадка:

- Яка найширша річка на Землі?

– Прип'ять. Бо «редкая птіца долетіт до середіни его».

Двоє чоловіків перепливли Прип'ять, а один раптом поривається назад.

– Куди ти?

– Та я там плавки загубив.

– І хер з ними!

Та так воно і є – хер з ними.

Спасибі КПРС

За чорнобильську АЕС!

Спасибі партії за те,

Що збагатилось МАГАТЕ!

Спасіба партії радной

За яркій день на виходной,

За доброту і ласку,

За сто ренген на Паску!

Сталася зі мною драма:

Не хвилюють більше дами...

П'ю вино і лаюсь матом –

От що робить мирний атом!

Оголошення по Давньоримській Імперії:

«Мешканці міста Помпеї мають відпрацювати безкоштовно додатковий робочий день у фонд Везувію».

Якщо з членом щось не те –

Не допоможе МАГАТЕ.

– Добрий день! В ефірі радіопромінь! (Радіо «Промінь»)

І тепер увесь радянський народ щороку 26-го квітня святкуватиме День фізика-ядерника. Свято відзначатиметься салютом. З трьох чорнобильських енергоблоків.

Пляж «Гіблопарк».

Оголошення:

«Усім євреям, хто вирішив виїхати за кордон, – місце збору біля четвертого енергоблоку».

– Лікарю, в мене через радіацію член упав...

– Ну, це у вас од самонавіювання.

– ...в унітаз!

Вся планета криє матом

Наш радянський мирний атом!

Якби Україна не стала радянською – не була б і раданською!

Інформація:

«Відбувся з'їзд письменників СРСР. Він ухвалив постанову: «У зв'язку з подіями на Чорнобильському реакторі вислів «йоб твою мати!» вважати літературним».

- Лікарю, я дивовижно сцю й серу.
- Ні, це до радіолога.

Рейган дзвонить до Пентагону:

– Що ви робите? Навіщо ліквідуєте всі наші ядерні ракети? А чим будете стрілять по СРСР?

– Нам уже не треба завдавати їм ядерних ударів – вони перейшли на самообслуговування.

Червоне взнали ми винце,
Спасибі партії за це!

- Бабусю, а чому це у вас рот зелений?
- Та передали по радіо, що усім треба пити йод. А в мене йоду нема – то я п'ю зеленку!

Гомосексуалісти знайомляться:

- Ти пасивний чи активний?
- Уже й сам не знаю: я пасивний, але радіоактивний.

США надіслали ноту протесту до СРСР:

«Вами порушено ядерну рівновагу між нашими країнами. Бо тепер кожен киянин має по радіоактивній боєголовці».

Дзвоник з України до Кремля:

- Товаришу Горбачов, у нас тут біда: всі радіоактивні...
- Що? Раді і активні! Ну, нарешті!

Питання до вірменського радіо:

- Що таке мілірентген?
- Це рентген, пропущений крізь засоби масової інформації.

Михайло Горбачов:

- І давно уже всіх киян треба замірять!

Кияни:

- Так! Нам усім не вистачає радіометрів!

Михайло Горбачов:

- Ні, нехай це краще зроблять столяри.

Ти, реактор, догоряй,
Дружно славим первомай!

А це не анекдот, а реальна подія:

В червні 1986 року під ніч Київ здригнувся кілька разів. Усі мешканці вибігли на вулицю. Там їздила міліція на «бобіках» і заспокоювала населення:

- Любі, не бійтеся – це землетрус!

Парторг підприємства на зборах:

– Я суворо всіх попереджую: хто купить квиток, щоб їхати з Києва – той за це покладе партквиток?! Кому що неясно? Чого ти, Іване, чухаєшся?

– Та я оце й думаю: де ж його взяти партквиток?!

Хто може, тікає з Києва, паніка на вокзалі. Коли раптом туди прибуває поїзд з ткацького містечка Орехово-Зуєво.

– Чого ви сюди приперлися?

– Да услышалі, что здесь взорвался еректор!

– Та не еректор, а реактор!

– МАГАТЕ просило прокласифікувати усіх киян на групи.

– Навіщо? Нехай прокласифікують їх на «моготе» і «немоготе».

Киян направляли до роботи в Чорнобильську зону. Ті відмовлялися.

– Чому ви не бажаєте там працювати?

– За станом здоров'я.

– Хіба ви нарікаєте на своє здоров'я?

– Ні. Але будемо.

Не думав, не гадав, що на кастрацію
Обернуть нам «плюс електрифікацію»!

– Іване, а ти на цьому фоні чудово виглядаєш.

Всі українці завдяки Чорнобилю стали аристократами: фон-Іваненко, фон-Петренко...

Горбачов так і не приїхав до Чорнобиля. Він спілкувався з ним по телефону:

– I от не треба казати, що у вас там їсти нічого. Бо стільки як вам – ми ще нікому стільки лапши на вуха не навішували!

Оголошення:

«Міняю новісінький «Шарп» на зашарпаного дозиметра».

Телефонує Горбачов до Щербицького:

– Как дела обстоят?

– Ніяк, уже в жодного не стоять.

Оголошення:

«Міняю квиток партійний на авіаційний».

Герб Чорнобиля: двоголовий хохол.

– Хто така радіоняня?

– Бабуся із Чорнобиля.

Диктор:

– Незважаючи на всі титанічні зусилля проектувальників, будівельників і обслуги, на жаль, підірвати вдалося лише одного енергоблока.

Після вибуху кияни поділилися на веселих і винахідливих: винахідливі поїхали, а веселі сидять і вигадують анекдоти.

Українці питаються в Москві:

– Як ми будемо жити далі?

– Погано. Але недовго.

– А як же все-таки довідатися про справжній рівень радіації?

– Треба прочитати про нього в газеті. А потім помножити на тираж цієї газети.

Вся Москва сидить біля телевізорів, дивиться репортаж про Чорнобиль і шепоче:

– Боже мой, чьто еті хахли сделали с нашей Украиной!

Майже анекдотичної загадковості про ці події має вислів Віталія Коротича з «Огонька»:

– Україна Чорнобилем – своїми грудьми захистила Європу.

Наказ:

«Ліквідаторам, які працюють в радіоактивній зоні, одпрацювати безкоштовно один день у фонд Чорнобиля».

Народ весь час цікавиться:

– Чи можна їсти продукти, які продаються в крамницях?

– Їсти можна абсолютно все, – була відповідь, – лише фекалії потім слід акуратно скласти у подвійний целофановий кульочок, його законсервувати в свинцевий коробок, і закопати на глибину не менше, аніж три метри.

Наказ: «Радянським бійцям, які виконують інтернаціональний обов'язок в Афганістані, провоювати один день у фонд Чорнобиля».

Як упізнати в Москві киянина? Він лисий, імпотентний і в нього три «Київські торти». По одному в кожній руці.

В недалекому майбутньому двоє зупиняються біля пам'ятника Богданові Хмельницькому.

– Чьто это такое?

– Пам'ятник Богдану Хмельницькому.

– Да, но почему в нашем городе?

Що таке киянин? Біла кров і чорний гумор.

Скоро нам усім видадуть паспорти, де в графі «стать» буде зазначено: «українець».

Проблеми очистки земної поверхні од радіації насправді не існує – якщо там виростити врожаї, а їх згодувати населенню, то таким чином нуклеїди пройдуть цілковите очищення.

До Києва прибула гуманітарна допомога з Грузії: вагон червоного вина для киян і вагон грузинів для киянок.

Запитання до вірменського радіо:

– Чим відрізняється проституція від радіації?

– Нічим. І того, і іншого в СРСР не виявлено.

На ліквідацію радіоактивних решток до реактора прибули три японські роботи. Двоє одразу збожеволіло, а третій утік в Японію.

КГБ попереджує:

– За розповсюдження панічних чуток – ув'язнення на три роки. Якщо чутки підтверджуються – сім років.

В Києві переіменовано «Промтовари» на «Радіо-товари».

– Чому подорожчала ковбаса в Києві?
– Тому що вона напхана дорогими рідкоземельними елементами.

– Чим зараз вимірюють в Києві рівень радіації?
– Голосуванням.

– Взагалі-то, – міркує молодий киянин, – Чорнобиль дуже зручна річ. От ти, скажімо, лізеш до тьолки, а в тебе не встає. І ти можеш сказати: «Проклятий Чорнобиль!»

Пройшов час, і на одному закордонному курорті наші шпигуни дуже напоїли американських шпигунів. І питають:

– Ану, признавайтесь: Чорнобиль – ваша робота?
– Ні, – сумуючи зізнаються ті, – наша робота – «Агропром»...

Радіація попала
Просто милому в штани.
То дарма, що все упало,
Тільки б не було війни!

– Якщо ви заліжете до киянина в штани і намацєте там щось тверде – не радійте. То – дозиметр.

Зустрічаються два киянина.

– Слухай, – каже один, – минулого тижня хто помер – ти чи твій брат?

Сперечається Рейган з Горбачовим:

– Ви скоротіть ракети.
– Ми скоротимо. І ви – скоротіть.
– А ви скоротіть космічні війни.
– Ми-таки скоротимо, – відповідає Рейган. – А що тоді у відповідь скоротите ви?
– А ми вже скоротили...
– Що?
– Реактори...

Питання до вірменського радіо:

– Хто такі реакціонери?
– Це ті, хто будує реактори!

Туди-сюди Чорнобильською зоною мотаються самоскиди наче скажені.

– Чому сновигаєте?
– Бо «прискорення».
– А чому – порожні?
– Бо дуже велике «прискорення» – не встигаємо завантажитись.

– Куме! А чи маєте на городі радіацію?
– Маю трохи. Для себе.

- Куме, а чи дорогий зараз уран?
- Дуже, дуже дорогий...
- Ой, яке щастя – он з Чорнобиля на нашу хату оно який здоровенний шматок летить!

Українці питаються в Москви:

- А де можна взяти чисті від радіації продукти?

Москва відповідає:

- І навіть не шукайте. Не зривайте нам експеримент.

В Кремлі дискутується питання:

- А чи не нагородити Горбачова?
- Так, але чим?
- Піднятим зі дна «Адміралом Нахімовим» і реактором із Чорнобиля!

– Чи змінилося життя в Україні?

- Так, дуже. Раніше всі odkладали гроші на чорний день, а тепер – на чорнобильський!

Паніка:

- Москва спустила вказівку – будувати в Чорнобилі п'ятий реактор...
- Навіщо?
- Будуть ставити слідчий експеримент.

Росіяни в Києві дивуються на базарі, що там продається лише один продукт – чорноплідна порічка.

- А чогось іншого у вас не буває? Чогось не чорноплідного?
- А у нас всі продукти – Чорнобильплідні!

Академіка Александрова треба нагородити одразу двома преміями:

Нобелівською за досягнення в науці,

Чорнобильською – за ліквідацію їх наслідків.

На базарі всі продавці вигукують, що вони з Полтавщини, себто з екологічно чистих районів.

А одна тітка стала продавати, та й:

- Грибочки з-під Чорнобиля!

І на превеликий подив інших продавців, до неї як кинуться покупці!

- Де ж логіка? Для чого вони ті грибочки купують?
- Як для чого? — сміється тітка. – Для тещі, для тестя, для свекрухи! Для начальника!

Єслі будеш в Чорнобиле,

Прівезі для тьощі пилі!

- Алло! Чому ви так довго не знімали трубку?
- Бо ми – їмо.
- Що?
- Ну, це не телефонна розмова!
- До Чорнобиля їдуть люди як люди, а повертаються циніки.
- Це ж чому?
- В цинкових гробах!

Горбачов лаяв політбюро, що в СРСР дуже мляво йде перестройка. Доки не побачив у телевізорі саркофага.

– Вот відіте – а українці уже перестроїлись!

– Іване! — кричить теща. – Чого ти, сучий сину, дитину купаєш, тримаючи плоскогубцями за вухо?

– То вода ж така радіоактивна, що туди й руку не всунеш!

Горбачов у Кремлі міркує, як же тепер використати Чорнобильську зону.

– Посіємо там картоплю!

– Але ж, – завважує політбюро, – люди її з'їдять і вивернуться.

– Тоді посіємо там люцерну.

– Але ж худоба поїсть і вся вивернеться...

– Тоді посіємо там тютюн!

– Але ж...

– А ми на сигаретах напишемо: «Мінздрав попереджає, що паління шкідливе для вашого здоров'я!»

Московит:

– Гади хахли, захопили собі всі тепленькі місця біля Чорнобиля. А я тут за гуманітарну допомогу мерзну-мерзну так, що пальців не розігну, щоби здачі дати!

Мерзне черга на автобусній зупинці в чорнобильській зоні. Нарешті один не витримав:

– От жиди!

– А вони тут при чому?

– Що нас покинули, суки!

– Іване, ти чув: саркофага розбирають!

– Навіщо?

– Щоби з одного великого зробити п'ятдесят два мільйони маленьких.

– Іване, ти чув? Японія закупила на Україні весь сніг.

– Навіщо?

– На ядерне паливо.

– Іване, ти знаєш, дуже підняли ціну на лимони. А вони ж найкраще виводять з організму радіацію.

– І правильно зробили, що підняли. Державі ж необхідні гроші.

– Навіщо?

– На ліквідацію наслідків Чорнобильської аварії.

Львів'янин приїхав до Києва і тут переспав з киянкою.

Ранком каже:

– Я вам такий вдячний.

– Ну що ви... Носіть на здоров'я.

Газети повідомляють:

«Чорнобильська АЕС виконала п'ятирічний план по енергії протягом одної наносекунди».

Циганка поворожила Горбачову та й каже:

– Ти ще поголовуєш до весни.

– Так не буде ж весни.

Говорят какой-то жід
В уран сунул динаміт!
Євреї, євреї,
Кругом одні євреї!

– Іване, ти чув, що вчора Горбачов про Чорнобиль говорив?
– Мабуть, посадять його.

Влітку.
– Ой, яка в тебе засмага. Чорноморська?
– Чорнобильська.

Рімейк.

– Як ви думаєте, Михайле Сергійовичу, – питається в Горбачова Лігачов. – Хахли поздыхають?

– Не знаю. Але того здоров'я, що мали, вже не матимуть.

Після подій у Перській затоці телефонує Горбачов до Рейгана:

– Чи не боїшся ти «Ірангейту»?
– Ти б сам краще боявся «Урангейта»!

– Чоловіче, я весь час непокоюся, чи не впаде в тебе член од Чорнобиля?
– Жінко, не бери дурного в голову. А бери його в рот!

Кияни від Горбачова вимагають інформації. А він:

– Ну чого вам ще? Дали вам гласність – і мовчіть!
– Як життя?
– Дружина вмерла.
– Як справи?
– Діти померли.
– Як діла?
– Батьки вмерли.
– А-а... Я питаю: а що новенького?

Кілька киян балакають про відпочинок для своїх дружин.

– Я свою посилаю в Сочі.
– Я свою посилаю в Трускавець.
– Я свою посилаю в Болгарію.
– А я свою поки що сам ...

Повія питається в клієнта:

– Ви звідкіля будете?
– Я з Чорнобиля.
– Ні, я питаю: ви звідкіля будете – спереду чи ззаду?

– Чим відрізняється життя від члена?
– Життя жорсткіше!

– Жінко, через клятву радіацію матиму тебе тепер лише в ті дні тижня, які мають літеру «р»: вівторок, середу, четвер.

– Любий, сьогодні – понеділок!

Оголошення:

«Міняю два новенькі дозиметри на один пошарпаний спід-ометр».

- Лікарю! В мене член вже не перпендикулярний до тіла.
- Стань рачки. Перпендикулярний? Отак і ходи!

Викликають Рабіновича в КГБ:

- Як це так – усі ваші співробітники одпрацювали в Чорнобильській зоні, а ви там не були ні разу.
- А вони мене не брали.
- Чому?
- А то ви не знаєте. Антисеміти прокляті!

Горбачов:

- Тут товариші українці нарікають, що вони страждають од Чорнобиля, а ми – ні. А на нас, між іншим, теж «плями» падають. Ось, подивіться – просто мені на лоба!

Вибухнув і третій енергоблок ЧАЕСу. Небом летить один обсмалений з Димеру, вхопившись за голову:

- Чорт з ними, з яйцями – аби роги були цілі!
- Куме, скажіть, а оцей саркофаг, що в Чорнобилі, він такий само, як і в Єгипті?
- Ну ви й скажете! Там же так: навколо саркофаг, а всередині мумія. А в нас навпаки – саркофаг, а мільйони мумій – навколо!

З ефіру:

- Антиреакторна служба СРСР останній раз попереджує прибалтійські республіки!..

Горбачов:

- Ну, как жізнь на Україне?
- Жізнь уже нівМАГАТЕ!

Кияни до Горбачова:

- Нам потрібні індивідуальні дозиметри!
- Навіщо? Кожен киянин – це той самий індивідуальний дозиметр. Правда, одноразовий.

- Як живеце, сябри-куявляне?
- Кийово...

Оголошення:

«Міняю двох радіоактивних на одного активного».

- Ребе, скажіть: а що таке радіофобія?
- Це той же самий антисемітизм. Лише стосовно радіації!
- Що таке дружба двох братніх народів?
- Це коли Чорнобильський реактор будується в Україні, а вся іноземна допомога за нього осідає в Москві!
- Це правда, що на українцях волосся сивіє од радіації?

– Брехня! Воно вилазить швидше, аніж встигає посивіть.

Чорнобильцям привезли допомогу – американське зерно. Дід побачив його, та й плаче.

– Чого плачете, діду?

– Упізнав! Це ж те саме зерно, що ми їм продали у 1913 році!

Святкування Паски в післячорнобильській Україні:

– Христос Воскрес!

– І вам того бажаю!

З України дзвонять у Москву:

– Рятуйте! Вже і в Черкаській області є плями!

– Ну то й що? Плями є навіть на Сонці...

Сім'я киян зранку цілий день пригнічена.

– Клята радіація...

Дружина читає газету:

– Ура! Це сьогодні, виявляється, не радіація тисне, а магнітна буря!

Чоловік похнюпився ще дужче:

– Еге, це вже така люта радіація настала, що од неї почалися магнітні бурі!..

Киянин дивиться на карту радіаційного забруднення:

– В історії України, виявляється, є не лише білі плями. Але й чорні!

– Який же геніальний поет Шевченко! Він ще коли передбачив Чорнобиль!

– Де?

– А ось: «село неначе подуріло, неначе люди почорніли».

Рімейк.

На партз'їзді виступає Горбачов:

– Товарищі! Ми знову підняли ціни... Але це не позначиться на добробуті радянських людей!

Із зали хтось тихенько:

– А ви їх – дустом не пробували?

– Пробували. І не лише дустом...

– Який геніальний поет Шевченко! Він ще давно передбачив Чорнобильську трагедію.

– Де?

– А ось присвята: «І мертвим, і живим, і ненародженим в Україні»...

– Годі вже наш демографічний спад на ядерну катастрофу списувать.

– Чому?

– Тут пів-України виїхало в Туреччину блядувать, а ми все: «Чорнобиль, Чорнобиль...»

...Біжить Лисичка-сестричка лісом, коли бачить: Колобок.

– Колобок – Колобок, а я тебе з'їм.

– Не з'їси.

– Це ж чому?

– Я не колобок. Я їжачок. Із Чорнобильської зони!

Телекореспондент зупиняє киянина і бере в нього інтерв'ю:

– От ви працюєте на підприємстві, що ви робитимете, якщо й третій блок рвоне?

- Тоді ми будемо працювати в дві зміни.
  - А якщо рвоне і другий?
  - Будемо працювати в три зміни.
  - Пробачте... Ви з АЕСу?..
  - Ні. З моргу.
-
- Яцку, слухалеш про ядерне катастрофе пуд Кійовом?
  - О, завше цошь страшного в тамтего Потоцькего стане ще!

В продуктовому відділі:

- М'ясо є?
- У нас є риба...
- А м'ясо коли буде?
- ... в ній дуже багато фосфору.
- Та мені не треба, аби він світився, мені треба, щоб він стояв!

Шерлокові Холмсу і Ватсону офіціант приніс котлети. Той хотів одразу їсти, однак Шерлок Холмс спершу перевіряв їх дозиметром. Його – зашкалило.

- Що це?! — гаркнув Холмс на офіціанта.
- Котлети по-київському, сер...

Диктор на вокзалі:

- До Львова прибуває пасажирський з Києва. Радіація – з голови поїзду!..
- Як упізнати українця?
- Дуже просто. Світиться у темряві.

- Чи будуть робити тепер захисні споруди на інших енергоблоках?
- Обов'язково! Якщо не до вибуху, то після.

Лежать двоє ліквідаторів у реабілітаційному центрі.

- Ой, в мене вже і яйця почорніли...
- Так. І мій правнук десь лежить під Чорнобилем.

Дебати в українському уряді:

- Тут дехто на півдні хоче створити незалежну від України зону.
- В нас уже є одна така, в Чорнобилі.
- То це ж не на півдні...
- От ви їх звідти сюди й переселіть!

– Ми познайомилися з ним, він весь час попереджував мене про свою серйозну недвижимість. Я думала, в нього акцій багато, а виявився із Чорнобиля...

Александров:

- От цікаво би знати, коли я помру.

Дружина:

- Це трапиться обов'язково в святковий день...
- Як ти знаєш?
- В який би день ти не помер – а він стане для людей святом...

Баптисти-канадці приїхали на Україну, обідають у президента й дивуються:

- Ми бачимо, що ви, сідаючи їсти, не молитесь.

– А навіщо? Мені готують із незабруднених продуктів!

– Агов, санітари!.. Куди ви мене везете?..

– До моргу.

– Так я ж іще живий...

– Так ми ж іще не доїхали!

Через тую радіацію

Ми забули менструацію!..

– Тату, а ти герой Чорнобиля?

– Ну.

– Що «ну»?

– Ну не герой.

Лісника питають сусіди:

– Чому в лісі бігає багато дядьків, заголивши попи?

– Не хвилюйся, після Чорнобиля їжаки вилисіли, і тепер з'явилося багато охочих убити їх голою сракою!

– Ти чув? Фелліні помер від раку!

– Проклятий Чорнобиль!

Післямова:

Хочеться врити, що це останній анекдот про ядерні катастрофи.

Гуцало Євген. Чорнобильська дівчина Калина

– Як тебе звати?

– Калина.

Любомир здивовано зводить брови й перепитує:

– Може, Килина?

Усміх сонячним зайчиком спалахує на губах у дівчини:

– Ні, Калина... Хіба не чув такого імені?

– Хто тебе так назвав?

– А батько з матір'ю. – Та й, поспішаючи вибалакатися, так і сипле лункими словами-дзвониками. – Я була маленька, то не пам'ятаю, як вони мене називали. Ми сюди приїхали з Чорнобиля, я тепер живу у баби Явдохи, а батьки десь поїхали на заробітки, бо в цьому селі для них немає роботи. А ти Любомир, правда? Мені баба Явдоха казала, що ти Любомир, я й не чула такого імені.

– А ти Калина, о!

– Ти Любомир, о!

Й вони радісно регочуть: дівчина регоче з того, що хлопець – Любомир, а хлопець регоче з того, що дівчина – Калина. Обом цієї миті здається, що це справді смішно, а тому й сміються, не ображаючись одне на одного...

Того пам'ятного дня їхнього знайомства Любомир через луги біжить до своєї хати – й несподівано зупиняється перед кущем калини у кетягах зелених ягід. З якимось оторопінням дивиться, наче вперше бачить, навіть обачно торкає пальцями різьблені листки, й кетяг ягід торкає.

– Гм, Калина...

Після розмови з чорнобильською дівчиною Калиною йому чогось так чудно, що цей кущ – також калина.

Мовби цей кущ – також дівчина.

Але яка це дівчина? Кущ – і годі... От якби цей кущ одягнути так, немов дівчину, – і в спідницю, і в кофтину, і хусткою запнути... Й Любомир сам сміється зі своєї вигадки...

Відтепер йому варто побачити десь у селі калину, як у нього мимоволі злітає з язика:

– О, калина!

Бо весь час чомусь думається про чорнобильську переселенку Калину. Або злітає з уст:

– О, зозуля сіла на калину. Або:

– О, як вітрисько гне калину. Або:

– О, ще зелені ягоди на калині, й коли доспіють?..

І на їхньому обійсті росте калина, біля воріт. Прокинеться вранці Любомир – у вікно видно калину. Квапиться куди з подвір'я, то калина проводить, повертається додому, то калина зустрічає. І до чого додумався Любомир? Знайшов у скрині, в прискринку, материну червону бинду (колись у дівочтві чорне волосся собі перев'язувала, тепер не перев'язує) – й пов'язав угорі на калиновому стовбурі! Якимсь мати питає в нього:

– Ти мою биндою перев'язав калину? Мовчить Любомир.

– А нащо ти материну бинду – і на калину?

– Стара бинда... Хіба негарно? – зрештою озивається.

– Та гарно, — задумавшись, каже мати. – Наче молода дівчина стоїть надворі.

– Еге! – регоче Любомир.

– Стоїть і стоїть... Жде когось... Хай стоїть у бинді, може, когось і дочекається... А ти, синку, з отією переселенською товаришуєш? То занеси їй оцю голубу косинку, я в райцентрі купила для неї. Може, невісточка для мене виросте.

– Що? – аж пашать щоки в сина.

– Тільки не додумайся запнути нашу калину біля воріт, а їй таки занеси.

– Що?! Й набалакаєте ото... Косинка... І як я понесу?

– Ногами, ногами...

Любомир бере косинку, вже б і біг віднести, а ноги чомусь не несуть. Бо як віддасть, бо що скаже? Зрештою, зважується, прибігає до Калини, що під хатою поміж мальв годує курчат.

– Ось, візьми!

– Що це таке?

– Хіба я знаю? Мати моя дала тобі.

– Ой, косинка голуба! Славна яка...

– Вам усе славне, аби тільки обновка, – бурчить Любомир так, як іноді бурчить батько на матір... – Ану запнися.

Здається, ще не встиг сказати, а вже косинка в неї на голові, а вже вона в голубій косинці – як волошка польова.

– Гарно? – питає, пританцьовуючи.

– Вам в усьому гарно, – бурчить.

А вже через кілька днів мати посилає Любомира до Калини – віднеси та віднеси їй слоїчок меду. Хлопець спершу й слухати не хоче – то занеси їй голубу косинку, а це вже мед? Хай росте невісточка, еге? Не хоче він мед нести, й не хоче невісточки, от!

– Ти не бачиш, як вона змарніла? – мати йому. – їй треба мед їсти, бо вона чорнобильська. Хай щодня закроплюється.

Любомир жартує:

– Ви що за косинку говорили? Аби я на нашу калину під ворітьми не запнув? То я нашій калині оцей мед згодую!

Але бере слоїчок меду – і повз їхню калину йде в хату під кручею, де в рідної баби Яв дохи живе чорнобильська дівчина Калина.

– Ти вишиваєш? – питає, побачивши її поміж мальв за вишиванням. – Тобі мати передала меду, щоб закропилася.

А Калина, взявши мед та поставивши під мальвою, і так головою крутне, й так крутне, аби Любомир побачив, що вона – в голубій косинці. Він вдає, що не розуміє, чого вона головою крутить.

– Чого ти весь час сидиш у квітнику? – питає Любомир. – Давай побігаємо по нашому селу, я тобі покажу щось.

– Хіба у вашому селі є щось цікаве?

– О! Ходімо на річку, я тобі покажу качині гнізда в очеретах.

– А що в тих качиних гніздах?

– Ну... Качки там сиділи, каченят висиджували!

Калина водить голкою з ниткою, вишиває на шматині білого полотна, туди-сюди крутить головою в голубій косинці.

– Сам піди подивися, а мені розкажеш.

– Як я тобі розкажу? Це треба самій дивитися... Я тебе посаджу на човен, попливемо на човні!

– А ти не вмієш розказувати? Подивися – й розкажеш. Бо мені чомусь не хочеться. І нецікаво дивитися на качині гнізда. Отак би сиділа й сиділа під бабиною хатою й нікуди не йшла.

– Ти що, стара баба, щоб сидіти сиднем під хатою?..

І, розгнівавшись, тікає від неї. Бо ж так хотілося піти з Калиною до річки, сісти в човен, пошукати в очеретах качині гнізда. Бо як можна розповісти про них? Качині гнізда треба самому дивитися своїми очима.

Гм, а що б таке нагледіти, щоб потім їй розказати? Бо Калині чомусь не ходиться, а лиш сидиться під хатою, й справді змарніла з лица, і в очах її прозорий сум. Ото й бачить стільки літа, скільки літа в баби Явдохи під хатою...

Либонь, не так давно подався Любомир гасати по селу, не так багато минуло часу, як дивиться Калина – він уже вихором летить назад:

– Гайда, побігли!

– Куди?

– Кидай своє вишивання, ще вишиєш. Бо полетять!

– Хто полетить? Куди полетить?

– Та хутчій, хутчій! – нетерпеливиться йому. – Я прибіг до річки, а там гуси й качки, а отако віддалік, на плесі, двоє лебедів! То побігли дивитися лебедів, ти ж іще ніколи не бачила!

Калина поволі зводиться з ослінчика, нарешті ладна бігти з Любомиром до річки, бо ж кому не закортить подивитись на лебедів. Але скоро в'яне з лица – і вже їй нікуди не хочеться.

– То й що з того, що лебеді? – каєсе.

– Подивися, дуже славні, я сам ще не бачив.

– Може, вони вже полетіли, я тільки марно подамся до річки.

– Але ж це лебеді! – аж витріщається Любомир. – Чогось вони залетіли до нас, ходімо.

– Вони вже полетіли.

– Ех, ти! – Ніяк не годен второпати, чому їй не хочеться до річки, щоб поглянути на білосніжних лебедів. – Більше до нас не прилетять, а ти...

Усмішка на її тихому лиці тане так, наче торішній сніг...

А то якось улітку збирається на грозу, хмари клубочаться в небі, за селом потемніли поля, птиці над землею не летять – пружкий вітер несе їх, як листя, і грім у грозових високос-тях прокочується. Задиханий, із мокрим чубом, убігає Любомир у хату до баби Явдохи – так і є, сидить Калина в голубій косинці за столом, щось малює в зошиті.

– Гроза!

А вона, малюючи, мовби не чує.

– Гроза! Послухай-но, як гримить грім! Калина зводить очі над зошитом, спокійно

дивиться у вікно. І, стелюючи плечем, знову малює. Удари грому розлягаються над хатою, аж тонко деренчить склянка на підвіконні. Обличчя в Любомира спалахує рум'янцями – цвітом дикої ружі.

– Чуєш грім? То колісниця гуркоче в небі!

– Яка колісниця?..

– Пророк Ілля їде на колісниці, чуєш? І так гримить, бо сердиться.

– На кого сердиться? За віщо? Ти звідки знаєш?

– Мені розказувала моя баба Фросина... Пророк Ілля сердиться на всіх людей, що вони отакі от...

– Які?

– Ну, погані... Злі, брешуть одне одному, обманюють... І на землі так роблять, що земля не родить... Я вчора бачив, як дядько Задоя бив пужалном колгоспного коня. А тітці Степаниді хтось кинув у криницю дохлого kota — вона тепер по воду ходить до сусідів... Пророк Ілля сердиться на всіх, бо всі завинили.

– І на мене сердиться? – раптом питає Калина.

Від несподіваного запитання хлопець торопіє.

– Не знаю.

– А що я таке зробила, що пророк Ілля сердиться й на мене?

– Я не знаю, – нітиться Любомир. – Мабуть, ти не винувата ні в чому.

– Не винувата? – з надією питає Калина.

– Ага, не винувата! – каже він, бо справді, хіба вона могла в чомусь завинити? Знову розлягається грім надворі, блискає – і Любомир жвавішає, радий, що можна говорити про інше. – Побігли! То пророк Ілля їде на колісниці. Моя баба Фросина каже, що до нього можна підсісти в колісницю.

– Як? Де?

– Там, де небо сходиться з землею. Там колісниця торкається землі, треба тільки хутко вскочити в колісницю. І потім проїхати разом з ним у небі там, де грім та блискавки.

– Пророк Ілля може всіх узяти?

– Ні, не всіх. Баба Фросина каже – тільки дітей, тільки невинуватих. Щоб вони в небі проїхалися на колісниці. Ти ж невинувата, побігли!

– Аж у поле? Де небо сходиться з землею?

– На обрії, на пружку.

– І ти побіжиш доганяти колісницю?

– Побіжу! З тобою.

– То біжи... – Калина схиляється над малюванням – і через якусь мить зводить на нього сумні очі. – То чого ж ти не біжиш?

– А ти? Не хочеш?

Вона заперечливо хитає головою в голубій косинці.

– Не хочу. Не можу...

Коли, досадливо кусаючи губи, Любомир виходить надвір, то в небі розлягається протяжний грім. Вуркітливий, грім котиться над селом, котиться над полем, котиться над обрієм, – здається, не квапиться зумисне, щоб устигнути добігти до обрію, щоб ускочити до колісниці, яка там землю черкає, – й полинити в небесах разом із пророком Іллею.

Хлопець оглядається на сіни: може, одумається Калина, зараз вискочить, аби ще вспіти добігти до обрію, сісти в колісницю. От би проїхати в небесах у грозу!

Але Калини в голубій косинці немає й немає.

І він, мов у воду опущений, їде з чужого подвір'я, не помічаючи дощу. Ех, Калино, й чому ти така чудна? Й що з тобою коїться? І що б таке придумати, аби ти захотіла, аби не відмовилась?

Й так йому шкода, що скоро літо мине, вже минає, а вона так нічого й не побачить, бо її годі витягнути з хати.

– Ще занеси горнятко меду своїй чорнобильській невісточці, – якось каже мати, – бо марніє й марніє. Треба їй лікуватись, батьки її десь подалися на заробітки, досі нема додому, а баба Явдоха нездужає сама завезти онуку в лікарню.

Скоро дозріє наша калина, то наламаємо, занесеш їй спілих ягід.

Принісши горнятко меду, Любомир каже дівчині:

– А над яром каштан зацвів!

– Бреши! – спокійно заперечує. – Каштани цвітуть весною, а скоро осінь.

– Весною цвів, а це вдруге. Не віриш – ходімо подивимся.

– Так я тобі й повірила – це ти мене хочеш виманити.

– Ось зараз візьму на руки – й понесу.

– Куди?

– А до каштана. Щоб ти подивилася – цвіте. Й несподівано Калина починає плакати.

– Чого ти плачеш? – сторопівши, питає Любомир.

– Не знаю. Сльози: самі течуть...

Чому ж вона йти не хоче й не може? Він би справді взяв її на руки – й поніс. До отого каштана, що вдруге цього року зацвів над яром.

– А в нас під хатою дозріває калина, – каже він. – Поможеш ламати кетяги?

– Поможу...

Чудне коїться з Любомиром: увесь час думає чомусь про неї, стоїть перед його очима – як жива, в голубій косинці. І хоч би де був, а по думки розмовляє з нею. Вже багато наслухався балачок і про Чорнобиль, і про чорнобильських людей, то знає про це велике горе. І Калина така хороваита – з тієї самої причини. Кажуть мати з бабою, що то в неї кров порчена стала, а коли порчена кров, то й світ білий не милий, то й жити не хочеться. Кажуть мати з бабою, що якби їй усю кров поміняти – полегшало б, як удруге б на світ народилася. Ото їй харчі всякі здорові треба – і мед, і молоко, і ягоди. А хіба у них молоко здорове чи ягоди здорові? Все тепер перевелось, боїшся їсти з городу картоплю чи буряк, боїшся пити воду з криниці, бо й з дужої людини станеш недужою, а хворій мало чим пособиш.

– А ягоди нашої калини допоможуть їй? – питає Любомир. – З неї здорові ягоди?

– Мають допомогти, калина завжди помічна...

Думається й думається про неї, і хоч би куди пішов чи щось побачив – розмовляє з нею, розказує їй. У старому, забур'яненому колгоспному садку бачить лисицю, виходить лисиця з-за горіха, принохується, а як угледіла Любомира, що надумав зірвати яблуко-циганку, то завмирає. Потім неквапливо обертається – і біжить за горіх кудись у бур'яни. Спершу його морозцем ошпарює страх, а далі стає такий сміливий, що біг би слідом за лисицею.

І шкодує, що поряд немає Калини.

Вони удвох не побоялися б побігти за лисицею.

– Правда, Калино? – озивається вголос так, наче вона має чути його.

Дихає осінню, то й весілля грають у селі, й сурми горять у руках музик такі сліпучі, наче виплавлені з сонця. Любомир як почує весілля – вже він там, ніяк не годен наслухатися музики й ніяк не годен втямити, звідки береться музика – чи з блискучих інструментів, чи з грудей музик, і чому вона лється й лється, лється й лється така, що, здається, ти вже танцюєш у буйному гурті з танцюристами, танцюєш не сам, а з Калиною в голубій косинці. Й коли музика втихне в дворі під хатою, то йому так – наче натанцювався, ось тільки десь немає Калини...

– Де ти? – мовчки питає.

І так жаль, що її немає на весіллі.

Через село їдуть коні весільні, завітчані квітами, сиплють люди під ноги молодій та молодому всяку пашницю, мідні гроші, цукерки. Пишний коровай прикрашено рушниками й калиною. Півні горляють у срібні голосисті сурми. Поворозками бабиного літа плывуть пісні.

І Любомир біжить до Калини, бо де вона, де? Замкнено замшілі двері – ні баби Явдохи, ні Калини. Стукає в сіни, заглядає у вікна, в городі нишпорить, раз у раз поглядає на дорогу попід вишнями – нема.

Де ж вона? Сідає на ослінчику поміж мальв, сидить і сидить. Усе здається, що вони ось-ось стануть перед ворітьми з дороги. І весь час мимоволі перебирає в руках намисто. Цей червоний разок знайшов на узбіччі дороги, хотів віддати Калині, як же тепер?..

І чіпляє намисто на деревцяті біля воріт, на своєму обійсті.

І висить разок на деревцяті так, як висів би на шиї в дівчини.

Йде Любомир мимо деревцяті – мовби Калина проводить його чи зустрічає.

Тільки де ж вона справді вже котрий день бариться, що не видно додому?

А мати якось туманного ранку, по-осінньому студеного:

– Любомире, сьогодні обламуватимемо нашу калину, чуєш? Немає моєї чорнобильської невісточки, а то вона допомгла б нам.

– А де вона?

– Хіба не знаєш? Занедужала, кров у неї хвора, то баба Явдоха повезла онуку в лікарню до Києва. Вже з тиждень, як повезла. Ой, горе наше велике...

В Любомира терпне душа: от чому хата в баби Явдохи на замку, от чому нікого не видно там!

Ховаючи від матері зажурені очі, біжить надвір, ховається в малиннику. Заплющується, затуляє долонею очі, а коли розплющується – бачить матір, що з великим лозовим кошем іде до калини обламувати червоні кетяги. Не тя-млячись, вискакує з малинника, стає з розчепіреними руками перед кущем, узореним червоними ягодами.

– Не ламайте!

Мати здивовано дивиться на розпашілого сина, що не підпускає її до калинового куща.

– А що це з тобою, дитино?

– Мамо, не ламайте, не треба!

– Та що з тобою? Дозріли ягоди, пора обламувати... Це ти намисто почепив на дерево? – приглядається до разка на стовбурі.

– Я почепив! Я почепив...

– Як дівчині?

– Як дівчині! Як дівчині, – аж захлинається Любомир.

– Як невісточки?

– Як невісточки! Як невісточки...

– А я й не бачила досі.

– Почекаймо Калину з лікарні, тоді обламаємо. Хай видужує, авжеж, тоді обламаємо.

– Це така в тебе калина? Дорога така?

– Дорога така...

Журно зітхнувши, мати йде собі, а Любомир, схлипуючи, сідає під калиною, що сяє червоними ягодами та разком червоного намиста.

Наче дівчина. Чорнобильська дівчина Калина.

Мати ставить лозового коша в сінях, дивиться в хатнє вікно. Й зітхає ще журливіше.

Бо, похнюпивши голову, сидить її Любомир на землі, під деревом, а те дерево в ягодах та в намисті – як дівчина.

Як чорнобильська дівчина Калина.

Євген Гуцало. Скажений чорнобильський собака

– Дитино, й чого ти граєшся з тією Пальмою?

– Але ж Пальма така славно!

– Собака як собака.

– Е-е, така – та не така!

– Подивись, осліпла на ліве око.

– Хтось вибив їй око.

– Їй окривіла на задню лапу.

– Хтось ударив по нозі, чи колесо переїхало.

– Е-е, то неспроста – й око сліпе, й крива лапа. Бо якби здоровий собака, то здоровий.

Дивися, завтра щось станеться з Пальмою, а ти все коло неї та коло неї. Аби тобі не передалося.

– Що, мамо?

– А те, сину. Хіба вгадаєш собачі болячки? Але чого лізти до собачої зарази, коли можна й не лізти? Не лізь, сину, прошу... Може, Пальма скажена.

– Таке скажете! Хіба не видно, що не скажена?

– Видно чи не видно, а на завтра хіба вгадаєш?

Скільки в Грицька вже було таких розмов з матір'ю! Після таких розмов-застережень, розмов-заякувань йому ще дужче кортіло до Пальми. Бігали по селу: куди собака – туди й він, куди він – туди й собака.

Ось і зараз, поснідавши та виждавши слухну мить, коли мати подалася в комірчину, Грицько вужем вислизає з хати надвір, а надворі – сонце в небі схоже на велетенський барабан, саме небо – наче синє море штормить у безмежній високості, на деревах бруньки бубнявють, шпак на яворі за хатою солодко щечече – мало не захлинається від свого солодкого співу, білий півень з калиновим гребенем сурмить у дзвінку-предзвінку сурму.

Весна!

А де Пальма?

А вона виходить із-за комори й тюпає назустріч Грицькові. Руда, патлата, весь час відхиляє веселу, з роззявленою пащею морду вбік, аби краще дивитися вперед здоровим правим оком, хвіст запобігливо-покірно опущено до землі. А що накульгує на задню лапу, то посувається підстрибом, хребет прогинається донизу.

Череву в Пальми важко обвисає, чорно-лілові соски мало не по землі волочаться.

Грицько гладить долонею собаку поміж вухами, Пальма вдоволено примружується, шкіра на голові тремтить, вуха сіпаються, хвіст спроквола звивається по землі.

– Коли оценишся? – питає Грицько.

На його запитання Пальма ще вдоволеніше примружується.

– Скоро?

Пальма лиш хвостом по землі мете.

– Ну, ходімо подивимося на світ, бо вже весна... О, джміль!

Брунатно-золотавий джміль бринить у повітрі, наче то брунатно-золотава грудочка застиглої, тужливо-радісної музики. Ось джміль рушає понад землею – і вони слідом за джмелем через садок. Ось за садком джміль завмирає, гудучи, й вони також зупиняються. І ще Пальма запитально-щасливо поглядає на Грицька здоровим блискучим оком. Ось джміль летить поміж верболозів, на яких понабухало багато жовтих пухнастих котиків, і вони слідом за грудочкою брунатно-золотавої музики, та вмить джміль десь зникає, гасне його тужливо-радісна музика, Грицько з Пальмою розглядаються довкола – немає джмеля, десь принишк непомітний, причаївся.

За верболозами – річка, від річки поміж осоки стелеться рукав з блакитно-зеленою водою, а в воді стоїть риба.

Риба геть дрібна, стоїть більшою та меншою зграйками, тремтить на ледь видній течії, що стиха погойдує їх, наче темний цвіт водоростей. Зграйки дрібних риб стоять проти течії, зрідка яка риба вивернеться боком – і тоді спалахне – зблисне на сонці мілкісенька дрібна луска та й погасне, бо риба вирівнялася в зграйці, та через якусь мить друга риба так само хитнеться, так само спалахне-зблисне, через якийсь час третя риба так само...

Наче у воді – наче в небі темному – безшумно, загадково пульсують мініатюрні блискавки, наче там спроквола збирається на таємничу грозу, але без грому, без шалу.

Пальма нахилиється над блакитно-зеленим рукавом, наче ось-ось ладна лапою пацнути по воді, наполохати зграйки риб, погасити неквапливе мерехтіння маленьких живих

блискавок на жовтому піщаному дні. І запитально дивиться на Грицька веселим щасливим оком.

– Е-е, Пальмо, не можна. Хай собі плавають, у них теж весна.

Пальма слухається і задкує від води, а риба так і стоїть зграйками, неpotrивожена, нерозгадано таємнича...

Набігавшись, повертаються додому, а мати стоїть на воротах і свариться:

– Носить вас і носить! Себе не жалієш, Грицьку, бігаєш з ранку й до вечора, то хоч би суку пожалів.

– Я жалію! Жалію... – виправдовується син.

– Жалієш? Так ти жалієш, – розпалюється мати. – Нема в твоїй душі милосердя. Сука не сьогодні, то завтра оцениється, в неї цицьки по землі волочаться, а ти її ганяєш. Хай спочине, й сам спочинь.

Пальма розуміє материні докори та й, опустивши морду, йде в куці за хату, в своє кубло. Наче вона в чомусь винувата. А Грицько звіщує голову на груди. Наче він у чомусь винуватий. А мабуть, і винуватий?

– Що ж ми робитимемо з ними? – журиється мати.

– З ким? – не тямить Грицько.

– А з цуценятами, які приведе Пальма?

– А що з ними робити?

– Справді, що з ними робити...

– Хай живуть... Роздамо! – знаходиться Грицько.

– Роздамо? Кому?

– Людям!

– А хто їх візьме, ти думав?

– А чом не візьмуть? Візьмуть.

– Ех, дитино, та не візьмуть від Пальми, ось не тямиш ти. – Мати через ворота виглядає на дорогу – ліворуч виглядає, праворуч, наче гостей чекає. – І де тільки такі недобрі люди беруться...

– Хто, мамо?

– Хто!.. – бурчить. – А ті, що Пальму кинули напризволяще.

– Напризволяще? Але ж Пальма до нас прибилась, а в нас хіба – напризволяще?

– Якби ще так тямив багато, як багато говориш... Води принеси з криниці, а то дармуєш весь час.

Грицько йде в сіни по відро, і поки там крадькома пхінькає у рукав, то мати вже балакає з дідом Кирилом, їхнім сусідом через дві хати. Дід Кирило схожий на побурілого корча, який довго пролежав у драговині, й руки та ноги в діда – мов корчумаки, й лице – жаб'яче, з жаб'ячими очима та жаб'ячим ротом. Грицько поволеньки ступає до криниці, а сам нашорошує вуха на їхню балачку.

– Таки не слухаєте мене, – це скрипучим голосом дід Кирило.

– Та слухаю, чом не слухаю.

– Еге, слухаєте, але не чуєте. Чи я вам не казав за ту суку? То ж чорнобильські люди її загубили, ген отам за селом прив'язали до верби. Прив'язали – а самі гайда машиною світ за очі від Чорнобиля та від своєї суки. Я тоді проснувся посеред ночі – що воно вие? Вовк – не вовк. Якби не коло цвинтаря, то не побоявся б і піти подивитися з вилами в руках, а то – коло цвинтаря. Дочекався досвітку – і пішов. Аж, бачу, собака, хтось прив'язав до дерева. То мені пізніше сказали, хто прив'язав, бо таки наші сільські бачили.

– Горе і є горе, – це мати сумно.

– Побачила мене – й перестала вити, лащиться. Ну, раз лащиться, то не страшно, я й відв'язав, її мотузком прип'яли. Тікай, кажу. А вона й не знає, куди тікати, бо слід прохолов давно. Ось і зосталась коло верби, а ваш Грицько там і знайшов її.

– І як то люди Бога не бояться? Прив'язали до верби...

– А чого тим людям боятися Бога, коли Чорнобиль страшніший? Вони й самі – як оцей собака.

– Таке набалакаєте, дїду Кириле.

– А таке! – дїд затято.

– Чого ж вони за собаку страшніші?

– А того, що були там, де і їхній собака!

– Були, авжеж, то й що?

– А те! Хїба не заразишся? Заразишся. Але ж які – не самі себе прив'язали до дерева, а собаку. Самі ж заражені, самі! То чкурнули в світ поміж людей, щоб заражати їх, бо ж заразні самі.

– Дїду Кириле, де це таке чувано...

– А чувано, чувано... Де це вона, га, ота сука? – Дїд Кирило тупцяє, озирається. – Живуча! Здыхає, а туди ж – до кобелів, тепер надумала щенитися. Ви ото спізналися, еге. Чом десь не відвели в лїс і так само не прив'язали до дерева?

– Хто б це відвів? Я? Чи малий?

– Мене попросили б – я відвів.

– Не додумалася.

– Отож-бо, що не додумалася. – Дїд Кирило, не побачивши ніде поблизу Пальму, вражено крутить головою. – Хе, й осліпла, й окривїла, та однаково цуценят хоче. Що то живе створіння. А яких вона цуценят приведе? Таких, як сама? А кому ті цуценята треба? А ті цуценята самим собі треба? Ото знаєте, що зробіть?..

Дїд Кирило щось бубонить – від криниці не чути, хоч як Грицько прислухається, тамуючи сльози.

– Що ви кажете? – не чує й мати.

– Самі боїтеся – покличте мене, – голосніше бубонить дїд Кирило. – Потоплю вам цуценят у копанці, як тільки приведе. Як тільки приведе, зразу й кличте мене. У копанці за селом утоплю.

Зрештою, Грицько витягує з криниці воду, бере в руки відро – і йде прямісінько на них, на матір і дїда Кирила. Губи в нього сіпаються, вода розхлюпується з відра, в очах стоять сльози. Хочє сказати щось, але слова клубком стають у горлі. Впритул підступає до сусїда, та раптом відро виривається з рук, вода розливається під ноги, а Грицько перечіпляється й падає.

І тоді з-за хати вигулькує Пальма.

Живїт у собаки обвисає, бігти Пальма не може, але з вигляду – скажена, гарчить, ось-ось кинеться. Й дїд Кирило задкує:

– Ну, ну... – Й хоч Пальма не така страшна, але він справді боїтеся. – Ти що, з реактора вирвалася? Здыхай уже швидше.

Грицько зводиться навкарачки з калюжі, хапає порожнє відро, наче збирається пожбурити перед собою, кричить плаксиво:

– Не здихай, Пальмо, чуєш? Не здихай!

Обіймає Пальму, вона лиже йому обличчя.

– Тьху! – плюється дїд Кирило, йдучи за ворота. – Обіймається з собакою, як з мамою рїдною. Ото заразу цілує, бо йому зараза дорога.

– Дитино, дитино, – просить мати, – не цілуйся з собакою. То ж собака.

– Пальма, – схлипує Грицько. – Моя Пальма... Ходїмо звідси, ходїмо, бо тут не можна залишатися.

– Ти куди? Вернися! – вже навздогін кричить мати. Але, здається, не чує ні Грицько, ні Пальма, бо обоє не оглядаються на материн голос, бо обоє дружно біжать. І Пальма біжить, поглядаючи знизу вгору, волочачи задню лапу. Здається, ладна бігти з Грицьком на край світу, і він з нею так само.

– Я тебе не дам скривдити, не дам, добре?

Пальма вищирює ікла, наче всміхається радісно...

Ось і ліс на зелених горбках – дуби та берези, а поміж них – зарості і черемхи, і ліщини. Тут вони й зупиняються, оглядаючись на село, що зблискує сліпучим склом вікон, де-не-де куриться димками багать. Наче остерігаються, що за ними хтось женеться. Але ніхто за ними не женеться.

Пальма, висолопивши рожевого язика, сідає на землю, поглядає то на село, то на свого рятівника Грицька.

А він лише тепер немов помічає, що опинилися в лісі. Що він плечем спирається на березу. Що в березі на рівні його грудей проверчено дірку, з якої ранньої весни точили сік і з якої зараз тече не так сік, як щось в'язке й зеленкувато-каламутне.

– Пальмо, – каже, – давай замажемо оцю дюрوماху, бо це рана, березі болить.

Знаходить штурпачок, наколупує глини – й запихає в дірку, аж поки глина набрякає каламутною березовою кров'ю – і вже не вивалюється з дірки.

Грицько старанно шмарує долонею глиняну замазку, вже й зашмарував, тепер на стовбурі берези слизіє біло-рудий пластир.

– Загоїться, – каже Грицько. – Поболить і загоїться... Тут ще є покалічені берези, ходімо, Пальмо.

Справді, неподалік надібують молоду березу, у виточеній рані — білий марлевий джгутик, який звисає над скляною банкою. У склянній банці, мало не по вінця, зібралася зеленкувата збухтіла рідина. Грицько сердито підфутболує черевиком банку, аж Пальма гнівно стрибає слідом за банкою, гарчить!

Грицько викидає марлевий джгут, замазує глиною дірку в стовбурі, бубонить щось під носа, а Пальма прислухається до того бубоніння, ніяк не втямить, а тому стиха скімлить, наче просить:

– Що ти сказав? Голосніше.

А до третьої покаліченої берези вона вже сама веде Грицька, зуміла роздивитись, хоч і сліпа на одне око, а тому, радіючи, весело підстрибує, втішено скімлить...

Позамазувавши рани березам, Грицько збирає ранні весняні квіти – й густо-синього кольору лапатий ряст, і лісовий сон, і жовту гусячу цибульку. А Пальма – допомагає. Перебігає по сухому листю поміж кущів та дерев, завмираючи там, де найрясніше росте ряст чи лісовий сон, зупиняється і, підбадьорливо задираючи морду, очікує на Грицька: мовляв, не барися, поспішай до мене, я перша знайшла.

Зрештою, з нарваних квіток Грицько, сівши на широкому пеньку під безлистим голим дубом, сплітає вінок. А щоб вінок не розпався, то сплітає квітки довкола тонкої та гнучкої ліщинової гілки.

– Славний? – показує вінок Пальмі.

Вона, присівши на задні лапи, схвально б'є хвостом по листю.

– Мені личить?

Грицько, всміхаючись, приміряє вінок до своєї голови, й собака задоволено крутить пухнастим хвостом.

– А тепер тобі приміряємо.

Грицько вмить чіпляє вінок на шию Пальмі, хутко скручує вузлом ліщинову гілку внизу. Здається, Пальма спершу нічого не втямить, тільки дивиться на Грицька – і всміхається.

– Яка ти слава у вінку! – сміється і Грицько. – Як дівчина.

Пальма крутить мордою — хоче скинути вінок.

– Як наречена! – сміється Грицько. – Як чорнобильська наречена... Пальмо, ти зібралася на весілля чи вже йдеш із весілля?

Жартує, але Пальма не розуміє його жартів. Біжить попід кущами в один бік, далі біжить у другий бік. Спиняється, гавкає.

– Ти не хочеш у вінку?

Пальма сідає на землю, дряпає лапою – і вінок падає на землю. Начебто не вірячи сама собі, вона дивиться на вінок, що впав під кущем глоду. Нюхає вінок і стурбовано поглядає довкруг.

– Ех, ти! – наблизившись, каже Грицько. – Не захотіла походити нареченою, а вінок же такий славний.

Він чіпляє вінок на гіллі глоду. Пальма зводиться, хоче дотягнутися до вінка.

– Захотіла походити у вінку? – журливо всміхається Грицько. – Та вже хай висить на куші...

Вечоріє, сідає сонце, голі безлисті дерева кидають довгі тіні. Птахів ще мало, вони зрідка озиваються ясними сонячними голосами. В хвої старої високої ялини бігають дві білки, одна за одною, і Грицько з Пальмою знизу мовчки стежать за їхньою грою.

– Веселі! – стенає плечем Грицько. – Їм добре, бігають та бігають.

Вечоріє, уже б, здавалося, пора й до села повертатися, але як ти повернешся, коли там таке страшне чатує на Пальму, що не хочеться й думати.

І хоч не хочеться думати, а раз у раз постає перед зором вовкуватий дід Кирило. Й де тільки такі беруться? А беруться десь!

Якби сірники в кишені, то можна б розвести вогнище, грітись біля вогню, так і ніч минула б, не страшно було б, але Грицько не додумався захопити сірників, бо так швидко тікали і з двору, і з села.

– Чуєш, Пальмо? – гладить собаку по голові. – Я тебе скривдити не дам, хай там дід Кирило чи мати...

Подумав про матір – і спазм перехоплює горло. І як вона може слухатися діда Кирила? І як вона може таке говорити про Пальму? Ех, мати, мати...

Мимохіть лапає долонею по кишені, чи немає скибки хліба. Але як там скибка могла взятися, коли квапився тікати, коли було не до хліба? А їсти хочеться. І Пальмі хочеться їсти. Може, самій їй і не дуже хотілося б їсти, але ж вона не сама, але ж ген скільки має привести щенят, ба-а-га-а-то! — бо обвислий живіт по землі волочиться. Щенят хоч і немає на світі, але вони там от, ще в череві матері, просять їсти.

Авжеж, щенята просять їсти, бо зголодніли, а Пальма їх добре-предобре чує, а тому-то, благально дивлячись на Грицька, лиш пашу широко роззявляє.

О, хто це йде понад лісовим озером, у гумових чоботях, у брезентовій настовбурченій куртці? І густі брови – настовбурчені, теж наче з розкочаного брезенту. Дві вудочки в руках, рибалка якийсь.

– Дядьку, – озивається Грицько, – а в вас сірників немає?

Сивий рибалка поглядає то на хлопця, то на собаку.

– А ви що тут робите? – питає. – В лісі?

– А-а-а... – не знаходиться що сказати Грицько. І зрештою: – Замазували берези!

– Замазували берези? Які берези?

– А дюрوماхи, з яких березовий сік точать. Бо то покалічені дерева! Щоб не пропали...

– Он що... Позамазували?

– Позамазували.

– Добре діло. То йдіть уже додому, бо вечоріє.

– А в вас сірників немає? Ми, – й киває на Пальму, – хочемо біля озера багаття розвести. Погрітись.

– Погрітись? – Рибалка дивиться на хлопця, потім на собаку. – Вдома в тебе сірники. Йдіть додому й там погрітєся.

Та й рушає з місця, а роздосадуваний Грицько дивиться вслід. «Якийсь недобрый рибалка, – думає. – Тому-то й риба йому не попалася, вертається від озера з порожніми руками. Хіба я не розчув, що в його кишені поторохкує коробка сірників? Якби не почув – не просив би... Ех, для Пальми пожалів! І ще й поглядав на неї так, наче вона справді скажена, чи що».

Скривджений, сідає біля озера на повалене дерево, а собака сідає поряд. Хлопець зітхає, і Пальма, глянувши на нього, клацає іклами — й також зітхає. Грицько гладить долонею собаку по шиї, подумки розмовляє з нею: «А хіба ти в чомусь винувата, Пальмо? Ти ні в чому не винувата, геть ні в чомісіньку. То чого ти маєш так страждати? Але я тебе нікому скривдити не дам. Ти ж мені віриш, правда?»

Пальмі наче передаються його думки, собака раз і вдруге киває головою, і водночас вигляд якийсь у неї винуватий. Винуватий, наче перед нею завинили. Винуватий, наче вона перед кимось завинила, насамперед — перед Грицьком. І він, відчуваючи гострий жаль, обнімає обома руками її за шию.

— Перестань журитись, Пальмо, перестань. Ні в чому ти не винувата, я тебе не дам скривдити.

І Пальма вдячно тулиться мордою до хлоп'ячих грудей.

Прозорим сумом сповнюється вечоровий ліс. Зрідка де-не-де озиваються пташки, і сонячного світла в їхніх голосах поменшало, пригасло. Тиха вода в озері темнішає, глибшає, і віддзеркалений у воді прибережний ліс також темнішає, глибшає, чіткішає.

— Гг-у-ухх...

Важкий шумливий звук протяжно розлягається вгорі, наче щось несподівано обвалюється з верхівок дерев, наче то самі верхівки дерев обвалюються, — і спершу Грицько сполохано вбирає голову в плечі, а потім уже дивиться вгору.

І Пальма, звівшись умить, так само дивиться вгору.

З густої хвої високої, з безліччю сучків на бронзовому стовбурі, старої ялини справді мовби й не вилітає, а вивалюється темно-бура, вохриста сова з пласкими круглими очима на пласкому виду, з настобурченими вушками. Сова летить над ними, видно її сірувато-бурий дзьоб, чорно-бурі кігті. Оговтавшись, Пальма гавкає на сову й раз у раз поглядає на Грицька: гавкати ще чи перестати?

— Хай собі летить, чого там...

Крутячи хвостом, Пальма вмовкає, й вухата сова, пролетівши над озером, зникає в настороженій гушавині лісу.

— Надумала злякати нас... Еге, нас не злякаєш.

Грицько знову всідається на повалене дерево, вглядається в звечоріле озеро, яке ще дужче потемнішало і в якому ще дужче потемнішав ліс, і небо в озері потемнішало. Що робити, як рятувати Пальму? Як рятувати цуценят, які ще на світ не народилися, а на них уже чекає страшна небезпека? Й придумали ж таке: скажений чорнобильський собака, всяке можна чекати. Придумали: цуценята — вдадуться в матір свою Пальму, від них теж чекай усяких напастей. А яких напастей? Яких? Від малесеньких цуценят, які сліпими народжуються?!

Грицько гірко всміхається на своє невеселе думання, охоплює руками голову, щоб нічого не чути й не бачити, бо так йому тяжко, й поринає в небуття.

Через якийсь час оговтується, крутить головою, наче струщує розпач.

А де Пальма?

Дивиться обіч по берегах озера. Звівшись зі стовбура, спантеличено розглядається поміж дерев. Може, причаїлася в кущах? Тихо в лісі, навіть поодинокі пташки не озиваються. І хвиля розпачу знову поймає його душу.

Де Пальма, де?

Стеріг — і не встеріг.

Стоїть і жде, що собака зараз вискочить чи з ярка біля озера, чи з кущів ліщини, чи з-за дуба, адже відлучилась на якусь часинку, не могла отак узяти й покинути Грицька напризволяще, але марно чекає. Де вона поділася, де? Куди за нею бігти?

— Па-а-альма-а! — кличе не дуже лунко.

Голос завмирає неподалік, а у відповідь — тиша.

— Па-а-альма!

Кличе лункіше, дужчий голос котиться далі, далі...

– Па-а-альма-а-а!

Голос котиться ще далі, гасне ще далі, тиша настає ще чутливіша, і здається, в цій тиші ось-ось почується дзвінкий голос Пальми. Здається, ось-ось вона сама невідь звідки побіжить до озера, кинеться йому на груди.

Тихо-тихо, немає Пальми.

Грицько над силу ковтає гіркий клубок розпачу й дивної образи, який застряв у горлі. Де ти, Пальмо? Чуєш чи не чуєш? Чому не озиваєшся?

– Пальмо... – тихо шепоче, наче вона має бути зовсім близько, на відстані витягнутої руки, на відстані кроку.

А може... А може, правду ото говорять про Пальму? Мовляв, це – чорнобильський собака, а від чорнобильського собаки всього сподівайся. Ось забігла з доброго дива невідомо куди. Може, якесь нещастя з нею, забилася зі своїм нещастям у якийсь лісовий закапелок. Де шукати, щоб допомогти, щоб порятувати?

Вечірній ліс мовчить, не відповідає, ліс береже якусь таємницю, ось тільки як розгадати цю таємницю?

Схлипнувши, Грицько рушає від озера. Й раз у раз оглядається то назад, то обіч. Може, Пальма так злякалася, що побігла світ за очі, тепер ніколи не повернеться ні в оцей ліс, ні в село. Навіть йому не повірила, Грицькові, що зуміє захистити її саму та її щенят від напастей, від вірної смерті.

І що за життя настало?

Через поле пугівцем доходить до сільської околиці, ось і їхня вулиця вербова, ось і рідна хата під вишнями.

І на узліссі, і в полі, і біля хати все йому здається, що несподівано вигулькне Пальма, кинеться до нього, але ніде її нема, ніде.

Зажурена мати сидить на лавці біля дверей, і Грицькові раптом стає нестерпно жаль матері, яка отак от згорбилася, чекає на нього, а він забіг у ліс – і тільки зараз приволикся додому.

Побачивши сина, мати зводиться, повільно ступає назустріч.

– Вже й вечеря твоя захолола, – каже, і в голосі її – легкий докір.

Грицькові чомусь хочеться, щоб мати сварилася, але мати не свариться, й тому на душі в нього ще важче.

Хоч би спитала, де так довго ходив, але не питає, так, наче все їй відомо і без синових зізнань.

У хліві спросоння скрикує півень, наче приснилося страшне щось, і йому у відповідь так само спросоння озивається шпак, що ночує у шпаківні на яворі.

Здається Грицькові чи й справді мати всміхається тихою смутною усмішкою?

Приглядається пильніше – ні, таки всміхається, і в очах її жевріє глибока ласка.

– Пропала Пальма, – озивається Грицько.

– Як то пропала? – дивується мати, але всміхатись не перестає.

– Ми з нею побігли до лісу, бігали весь час у лісі, а вона десь там пропала біля озера, я шукав, кликав – і не докликався.

– Є твоя Пальма, є, – стиха каже мати.

Сказане матір'ю спершу якось наче не доходить до Грицькової свідомості, а коли доходить, він вражено питає:

– Що ви сказали, мамо?

– А ти хіба не почув?

– Ні, що ви сказали?

– Сказала, що знайшлась твоя Пальма.

– Де вона, де? – мало не кричить Грицько.

– Сама прибігла додому, зараз у своєму кублі за хатою.

Гриць вмиг хоче бігти в кущі за хату, але мати бере його за рукав.

– Туди не можна.

- А чому не можна? – поривається бігти Грицько.
- Не можна... Бо Пальма привела цуценят... Ось тому вона й прибігла без тебе додому, що почувала...
- В Пальми цуценята? Хто бачив?
- Бачити не бачила, а чула.
- Що чули?
- Та чула, що вже є.
- Подивлюсь! – поривається Грицько.
- Е-е, не можна. Ще встигнеш подивитися. Ото хіба що послухай, може, почувеш. І вони завмирають обоє, прислухаючись. Може, щось почують у нічній темряві з-за хати? Зовсім тихо, тільки вітрець скрадливо шушукає у безлистому гіллі.
- О, наче причувається якийсь дивний звук!..
- Причувається чи не причувається, а Грицько радісно поглядає на матір.
- Чуєте? – питає.
- Чую, – киває головою мати.
- А які вони? – питає Грицько, наче забувши, що мати не бачила виводка.
- Цуценята як цуценята.
- Криві?
- Ні, зовсім не криві.
- А сліпі?
- Сліпі... А які цуценята народжуються зрячими? Всі народжуються сліпими.
- Потім стануть зрячими? Будуть бачити?
- Еге, прозріють цуценята.
- А на який день?
- Е-е, який ти нетерплячий, – наче аж невдоволено бубонить мати. – Всьому свій строк. Ну, ходімо до хати.
- Не хочу.
- Як то «не хочу»? І вечеряти пора, і спати.
- Не хочу. Я стерегтиму їх.
- Стерегтимеш?
- Я чув, про що з вами говорив дід Кирило... Потопити цуценят. Ось він прийде, забере й потопить.
- Мати довго мовчить, а потім каже:
- Зараз ніч, дід Кирило не прийде.
- А завтра вдосвіта?
- А завтра вдосвіта ми йому не дамо. Хай живуть. Хіба вони винні в чомусь?
- Радіючи, Грицько міцно стискає материну руку. Дякував би й дякував би, що мати в нього така милосердна, що вона вже не думає позбутися ні Пальми, ні цуценят.
- Йдуть у хату, і, вечеряючи, Грицько весь час прислухається: чи не чути чогось знадвору?
- Навіть уві сні прислухається.
- І сниться йому вві сні, як малесенькі руді цуценята граються за хатою на золотій пшеничній соломі.
- А Пальма лежить неподалік від них – й щасливо всміхається.

Саша Кочубей. Володарка лісу.

Моя прабабуня – самоселка. Вона живе сама в селі Залісся. Колись там мешкало багато людей. Але потім вибухнув Чорнобиль і всіх вивезли.

Якийсь час прабабуня жила з нами в сісті. А потім зібрала речі й повернулася назад. «У Заліссі народилася, в Заліссі й помру», – сказала мамі.

Мама дуже гнівалася, але нічого не могла вдіяти. Прабабуня – міцний горішок. Якщо вже вирішила щось, її ніхто не спинить.

– Приросла, мов квітка барвінку? – уточнюю, згадуючи синій килим на її подвір'ї.

– Мов квітка барвінку, – всміхається прабабуня.

Раз на рік я приїжджаю в гості. Мені частіше не можна, «бо радіація». У цей день час летить, мов шалений. Не встигає прабабуня показати мені своє господарство: ягоди, гриби, фрукти, овочі, – як час повертатися додому. А я ще навіть з її сусідами не познайомилася. Сусідами прабабуня називає ведмедів, лисиць, вовків, лосів і коней, які мешкають у лісі.

Настає вечір. Тато плескає по плечу, мовляв, час прощатися. Я цілую прабабуню та сідаю в машину. Автівка рушає. Озираюся. Прабабуня стоїть у блакитній хустині посеред дороги й махає рукою. Віддаляючись стає схожа на цяточку. Н аквітку барвінку посеред лісу. Смокчу барбариску, але мені від того не солодко. Від гіркої миті перед очима все розпливається.

– Тату, спини! – кричу і б'ю у вікно.

Тато зупиняє автівку.

– Дивись під ноги, сонечко.

Я відчиняю дверцята й біжу щодуху. Так швидко, що починає поколювати в боку. Падаю в обійми, ледь не збиваючи прабабуню з ніг.

– Ба, мо-жна я за-ли-шу-ся на все лі-то? – мені перехоплює дихання від бігу й від хвилювання.

– Я б дуже хотіла цього, Марійко, – шепоче.

На мить мені здається, ніби шепоче ліс: ягідка барбарису, що почервоніла від підглядання за нами, листя, що тремтить на деревах, лисиця, яка причаїлася за стовбуром дерева, ведмідь, який прийшов у Залісся аж із Білорусі.

– Ти пам'ятаєш про дім і коріння? – прабабуня зазирає мені в очі.

– Угу, – киваю головою.

– Тобі треба повертатися, – вона загортає за вухо неслухняне пасмо мого волосся, що вибилося на бігу. – Твоє коріння там, де ти народилася.

Поки ми їдемо до Києва, я думаю про неї. Зараз восьма вечора, а значить, прабабуня вечеряє. В кімнаті цокає годинник і про щось торохтить радіо, в якому ми замінили батарейки.

В її вікна зазирають сусіди: лисиці, ведмеді, вовки, косулі, коні. І весь барбарис, весь барвінок лісу цвіте для неї.

ДОДАТОК 1

Віктор Микола́йович Кібе́нок

(нар. 17 лютого 1963, смт Іванівка – 11 травня 1986, Москва)

Один із перших ліквідаторів аварії на Чорнобильській АЕС 1986 року. Лейтенант внутрішньої служби. Герой Радянського Союзу.

У 1984 році закінчив Черкаське пожежно-технічне училище МВС СРСР. Служив Начальником караулу 6-ї воєнізованої пожежної частини Управління внутрішніх справ Київського облвиконкому по охороні міста Прип'ять. Разом з іншими пожежниками брав участь в гасінні пожежі на ЧАЕС у перші години після вибуху. Отримав велику дозу радіації.

26 квітня 1986 року приблизно в 1 год. 23 хв. 47 с. на четвертому енергоблоці Чорнобильської АЕС стався вибух, який повністю зруйнував реактор. В результаті вибуху виникло понад 30 осередків пожежі, порушилася обшивка реактора та завалилася частина споруди машинного залу. Перший караул пожежної частини з охорони АЕС під командуванням лейтенанта Володимира Правика прибув до місця катастрофи менше ніж за три хвилини після тривожного сигналу. Вогонь став поширюватися у бік сусіднього третього блоку, загрожуючи дістатися машинної зали, в якій біля кожної турбіни стояли великі ємності з маслом, а також захопити кабельні тунелі, що призвело б до порушення системи управління і захисту всієї станції.

Через п'ять хвилин після першого караулу на допомогу прибув підрозділ СВПЧ-6 на чолі з лейтенантом Віктором Кібенком. У другу розвідку вони пішли удвох із В. Правиком, із яким разом навчалися у Черкаському пожежно-технічному училищі МВС СРСР. Найстрашнішим випробуванням у боротьбі з вогнем стало розпечене бітумне перекриття машинної зали. І це був реальний нестерпний біль. Пожежники брали рукавицями шматки графіту, який залишився після вибухів, і скидали його з даху. Ступаючи в розплавлений бітум, затоптували невеликі вогнища. Кипляча маса заливала ноги, і потім шкіра сходила разом з чоботами. Розвідка В. Правика і В. Кібенка стала розвідкою боєм і поклала початок перемозі пожежників над вогнем і атомом.

Ващук Микола Васильович

(5 червня 1959, Велика Хайча, Овруцький район,
Житомирська область – 14 травня 1986, Москва)

Ліквідатор аварії на Чорнобильській АЕС, командир відділення 6-ї самостійної воєнізованої пожежної частини з охорони міста Прип'ять, Герой України (2006).

У 1974 році закінчив хлопець 8 класів. Після закінчення середньої школи працював у Києві на заводі «Більшовик». У 1982 році був прийнятий на роботу в органи внутрішніх справ на посаду пожежного 6-ї самостійної воєнізованої пожежної частини (СВПЧ-6) з охорони міста Прип'ять. З лютого 1985 року працював командиром відділення СВПЧ-6.

26 квітня 1986 року начальником чергового пожежного караулу був лейтенант Володимир Правик та – пожежники: Микола Ващук, Василь Ігнатенко, Віктор Кібенко, Микола Титенко, Володимир Тишура та інші.

Микола чергував замість товариша, на початку травня мав одружитися. Під час ліквідації аварії встановив автодрабину між третім і четвертим енергоблоками. Його відділення проклало робочу рукавну лінію на покрівлю. О 4 год 50 хв пожежу локалізовано.

Після тривалого впливу високого рівня радіаційного опромінення, теплового виділення та задимлення Миколу Ващука було виведено з бойової обслуги і госпіталізовано, однак доза опромінення була надто висока.

Василь Іванович Ігнатенко
(13 березня 1961 – 13 травня 1986, Москва)

Ліквідатор аварії на Чорнобильській АЕС, командир відд. 6-ї самостійної воєнізованої пожежної частини з охорони міста Прип'ять. Герой України.

Згідно з офіційною біографією, народився 13 березня 1961 року в міському селищі Брагін в Білорусі

За свідченнями рідних – народився в с. Спарижжя Брагінського р-ну БРСР, в 47 км від Прип'яті.

Від міста Прип'ять до села Спарижжя, де жили його батьки, сорок кілометрів. Сіяти, орати... Його улюблені роботи... Мати часто згадувала, як не бажали вони з батьком відпускати його до міста, навіть новий дім побудували. Забрали до армії. Служив у Москві у пожежних військах, і коли повернувся: тільки у пожежні! Нічого іншого не визнавав.

Як свідчать батьки, після закінчення середньої школи він навчався в Гомельському училищі електротехніки. Військова служба пройшла в одній з пожежних частин Москви, після демобілізації Василь намагався влаштуватись на роботу пожежником в Чернігові, але там не було вільних місць. Він подався в Прип'ять.

Старший сержант внутрішньої служби, майстер спорту СРСР, працював пожежним на Чорнобильській АЕС. Брав безпосередню участь у гасінні пожежі на АЕС в ніч з 25 на 26 квітня 1986 року. Помер 13 травня 1986 року.

Титенок Микола Іванович

(5 грудня 1962, смт Вільча, Поліський район, Київська область – 16 травня 1986, Москва)

Ліквідатор аварії на Чорнобильській АЕС, пожежник відділення 6-ї самостійної воєнізованої пожежної частини з охорони міста Прип'ять. Герой України.

Народився Микола Іванович Титенок 5 грудня 1962 року у селищі міського типу Вільча Поліського району Київської області. Закінчив середню школу. Після закінчення десятого класу пішов навчатися до морехідного училища. Три роки служив у міст Поті. В органах внутрішніх справ з 1984 року. Працював пожежником 6-ї самостійної воєнізованої пожежної частини (СВПЧ-6) з охорони міста Прип'ять.

26 квітня 1986 року о 1 годині 35 хвилин, старшина М. І. Титенок приступив до гасіння пожежі на Чорнобильській АЕС після вибуху четвертого реактора. Поки вистачало фізичних сил, М. І. Титенок був на посту. Внаслідок тривалого впливу високого рівня радіаційного опромінення, теплового виділення і задимлення вибув з бойових рядів і був госпіталізований. Доза опромінення була надто високою.

Помер 16 травня 1986 року.

Тишура Володимир Іванович

(15 грудня 1959 – 10 травня 1986)

Ліквідатор аварії на Чорнобильській АЕС, старший пожежник шостої самостійної воєнізованої пожежної частини з охорони міста Прип'яті, Герой України (2006, посмертно). Був одружений.

Народився 15 грудня 1959 року на станції Сіверська Гатчинського району Ленінградської області. Російська. 1974 року закінчив суднобудівне училище, 1977 року Хабаровське МПТУ-30. З липня 1977 до квітня 1978 року працював трубопроводником військової частини в Петропавловську. З 1978 по травень 1980 року служив у Радянській армії командиром відділення. Після звільнення в запас з червня 1980 року по червень 1981 року був слюсарем Чорнобильського міжрайонного виробничого управління. У напрямку цього колективу в грудні 1982 року став пожежним, потім старшим пожежником у СПВЧ-6. Захоплювався мотоспортом.

Сержант внутрішньої служби. Служив старшим пожежником у 6-й самостійній воєнізованій пожежній частині Управління внутрішніх справ Київського облвиконкому (охорона м. Прип'яті). Брав безпосередню участь у гасінні пожежі на АЕС у ніч із 25 на 26 квітня 1986 року.

Помер від гострої променевої хвороби у 6-й клінічній лікарні 10 травня 1986 року.

Володимир Павлович Правик

(13 червня 1962, Чорнобиль, Київська область – 11 травня 1986, Москва)

Герой СРСР, під час аварії на ЧАЕС начальник караулу 2-ї воєнізованої пожежної частини Управління внутрішніх справ Київського облвиконкому по охороні Чорнобильської АЕС, лейтенант внутрішньої служби.

В органах внутрішніх справ СРСР з 1979 року. У 1982 році закінчив Черкаське пожежно-технічне училище МВС СРСР.

26 квітня 1986 року приблизно 1 год. 23 хв. 47 с. на четвертому енергоблоці Чорнобильської АЕС стався вибух, який повністю зруйнував реактор. Внаслідок вибуху виникло понад 30 осередків пожежі, порушилася обшивка реактора та завалилася частина споруди машинного залу. Перший караул пожежної частини з охорони АЕС під командуванням лейтенанта Володимира Павлика прибув до місця катастрофи менше ніж за три хвилини після тривожного сигналу.

Вогонь став поширюватися біля сусіднього третього блоку, загрожуючи дістатися машинної зали, в якій біля кожної турбіни стояли великі ємності з оливою, а також захопити кабельні тунелі, що призвело б до порушення системи управління та захисту всієї станції. Частку станції могла вирішити шкірна секунда, і лейтенант В. Правик, правильно оцінивши обстановку, ухваливши рішення передати виклик № 3. Першу розвідку Володимир провів сам. Повноваження вирішувати були лише в нього, і помилитися у виборі подальших дій своєї варті і тих, хто незабаром прибуде їм на допомогу, він просто не мав права.

Колективний подвиг здійснили 28 бійців-пожежників в першу годину після аварії на Чорнобильській АЕС 26 квітня 1986 року. Особливо відзначилися тоді майстер спорту СРСР старший сержант Василь Ігнатенко, кандидат у майстри спорту лейтенант внутрішньої служби Віктор Миколайович Кібенок, першорозрядник лейтенант внутрішньої служби Володимир Павлович Правик, майор внутрішньої служби Леонід Петрович Телятников і багато інших.

Під час гасіння пожежі на Чорнобильській АЕС В. П. Правик отримав високу дозу опромінення не сумісну з життям.

Володимир Микитович Шевченко

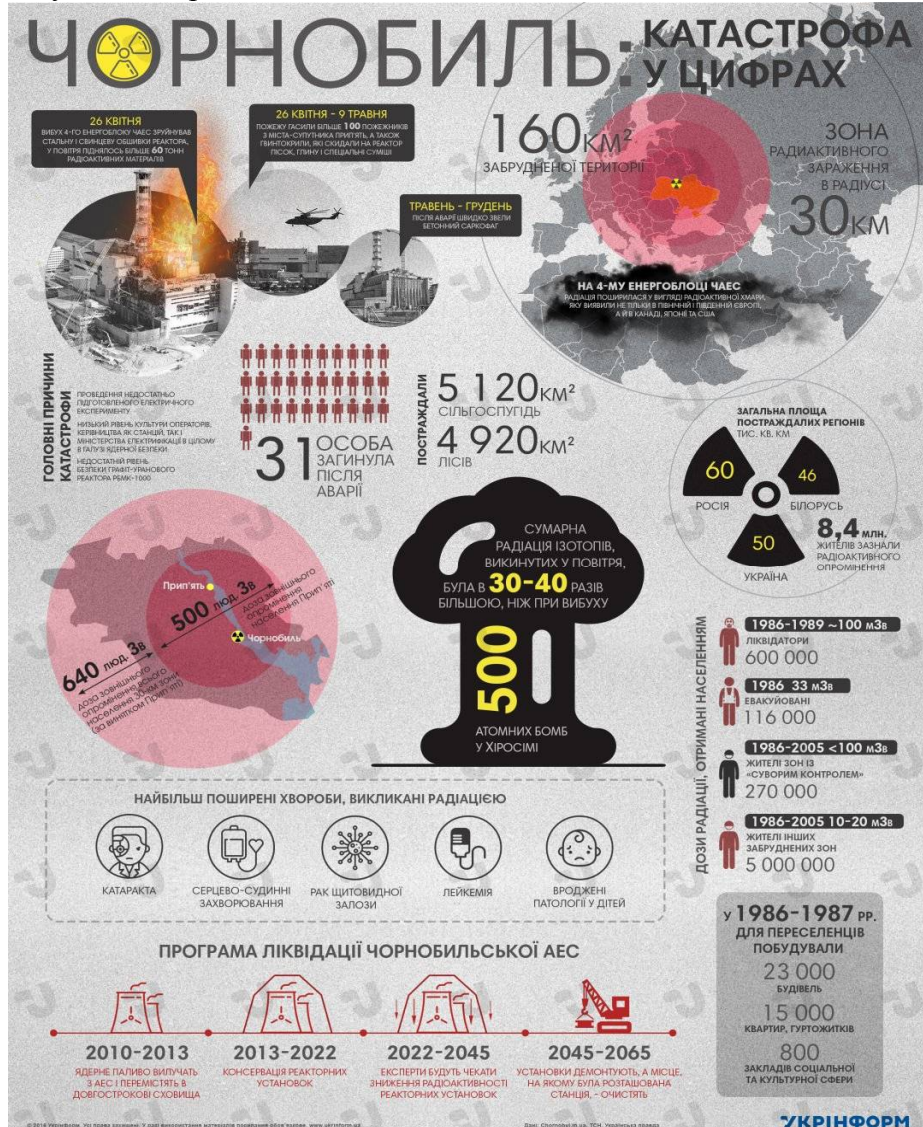
(23 грудня 1929, Балта, АМСРР – 30 березня 1987, Київ)

Український режисер-документаліст і кінооператор. Заслужений діяч мистецтв України (1976). Лауреат Державної премії України ім. Т. Г. Шевченка (1978), Державної премії СРСР (1988). Режисер та один з Головних кінооператорів кінофільму «Чорнобиль. Хроніка важких тижнів». 30 листопада 2017 р. ЮНЕСКО визнало кінофільм «Чорнобиль. Хроніка важких тижнів» Всесвітньою культурною спадщиною і внесла його до відповідного реєстру. Володимир Шевченко помер отримавши дуже високу радіаційну дозу. Це був перший фільм про аварію на Чорнобильській атомній станції.

ДОДАТОК 2

Аварія на Чорнобильській АЕС – найбільша ядерна техногенна катастрофа в світі, яка сталася в ніч з 25 на 26 квітня (о 1:23) 1986 року. Під час планового відключення реактора, що тривало 20 секунд, різко стрибнула напруга в 4-му енергоблоці АЕС, внаслідок чого стався тепловий вибух, який призвів до жахливих наслідків.

У результаті вибуху були зруйновані активна зона реактора і покрівля четвертого і машинного залу. В атмосферу потрапило 190 т радіоактивних речовин. Вісім з 140 т радіоактивного палива реактора опинилися в повітрі. Інші небезпечні речовини продовжували покидати реактор у результаті пожежі, що тривала майже два тижні.

Головні причини катастрофи:

- проведення недостатньо правильно підготовленого електричного експерименту;
- низький рівень культури операторів, керівництва як станцій, так і міністерства електрифікації в цілому в галузі ядерної безпеки;
- недостатній рівень безпеки графіт-уранового реактора РБМК-1000;
- помилки персоналу.

Аварія призвела до радіоактивного зараження в радіусі 30 км. Забруднена територія площею майже 160 тисяч квадратних кілометрів. Постраждали північна частина України, Білорусія і захід Росії.

ЖАХЛИВІ НАСЛІДКИ АВАРІЇ НА ЧАЕС

Відразу ж після катастрофи загинула 31 людина, а 600 тис. ліквідаторів, які брали участь у гасінні пожеж і розчищенні, отримали високі дози радіації.

Оцінена колективна доза зовнішнього опромінення населення Прип'яті складає 500 людино-Зв. Оцінена колективна доза зовнішнього опромінення всього населення 30-км зони (за винятком Прип'яті) складає 640 людино-Зв. Щільність випадінь ізотопу ^{137}Cs чорнобильського походження, яка перевищує 37 кБк на кв.м, зареєстрована на приблизно 48400 кв.км. забруднених територій України, де переважно у сільських населених пунктах проживає більш як 1,45 мільйонів жителів. Середні дози зовнішнього опромінення для різних територій оцінені у інтервалі 1.4 – 15 мЗв для 1986 р., 3.8-40 мЗв для перших 20 років після аварії, та 5.2 – 55 мЗв для 70-ти річного періоду після аварії.

У жителів забруднених районів, а також у всіх, хто брав участь в ліквідації наслідків аварії, виявили схильність до катаракти, серцево-судинних захворювань, зниження імунітету. Крім того, було доведено, що опромінення невеликими дозами радіації може викликати тривожність та агресивність і впливає на психіку людей та, особливо, дітей.

Зараз вважається, що найбільш розповсюдженою хворобою, викликаною викидом радіоактивних речовин в Чорнобилі, є рак щитовидної залози та лейкемія. Окрім того, говорять про збільшення кількості випадків вроджених патологій у дітей, а також про підвищення рівня дитячої смертності на забруднених територіях, хоча конкретних статистичних підтверджень цьому немає. Йшлося також про частішання випадків народження дітей із синдромом Дауна.

Також внаслідок аварії на ЧЕС постраждали 5 120 км² сільгоспугідь та 4 920 км² лісів. У 1986 році було евакуйовано близько 11 6000 осіб, виникла проблема будівництва додаткового житла для евакуйованих. У 1986–1987 роках для переселенців було побудовано приблизно 15 000 квартир, гуртожитків для понад 1000 осіб, 23 000 будівель, приблизно 800 закладів соціальної та культурної сфери. Замість відселеного міста Прип'ять для персоналу ЧАЕС побудовано місто Славутич.

БЕЗВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ КЕРІВНИЦТВА СРСР

Перше офіційне повідомлення в СРСР зробили аж 28 квітня під тиском міжнародної спільноти, але і в ньому майже не повідомлялось про масштаби проблеми. Склалось враження, що загрози немає, а проблема локальна. Всі іноземні ЗМІ розповідали про небезпеку, викликану Чорнобильською аварією: американський часопис «National Geographic» – репортаж «Довга тінь Чорнобиля»; у вечірніх новинах «News Tonight» телеканалу «ABC» – репортаж з «мертвої зони» про переселенців; швейцарська газета «Berne Zeitung» – саркастичний матеріал «Забагато брехні». Щодо радянської преси, то вони майже нічого про це не говорили. Хоча саме в цей час у всіх містах СРСР готувались паради і демонстрації з нагоди Дня міжнародної солідарності трудящих.

1-го травня 1986 року мільйони людей вийшли на демонстрації. У Києві на Хрещатику діти в національних костюмах, вдихаючи радіоактивний чад, танцювали, милуючи око партійних бонз на трибунах. «Золотих» же їхніх нащадків було спішно відправлено якнайдалі від біди.

Офіційна медицина героїчно мовчала майже два тижні. Нарешті міністр охорони здоров'я УРСР А. Романенко вибухнув рекомендаціями: закривати кватирки та витирати ноги. Його убогий виступ спровокував ще більшу паніку.

Радянське керівництво не могло придумати нічого іншого, як приховати інформацію про катастрофу. Ось один із таємних документів:

«Розпорядження Третього головного управління Міністерства охорони здоров'я СРСР від 27 червня 1986 р. «Про посилення режиму секретності під час виконання робіт із ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС»: «(...) 4...Засекретити відомості про аварію. 8. Засекретити відомості про результати лікування. 9. Засекретити відомості про ступінь

радіоактивного ураження персоналу, який брав участь у ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС.», – начальник третього головного управління МОЗ СРСР Шульженко.

ПРОГРАМА ЛІКВІДАЦІЇ ЧАЕС

Верховна Рада України затвердила програму виведення з експлуатації Чорнобильської АЕС. Згідно з нею, ЧАЕС буде повністю ліквідована до 2065 року. На першому етапі, з 2010 до 2013 рік, ядерне паливо буде вилучено з АЕС і переміщено в довгострокові сховища.

З 2013 по 2022 рр. буде проходити консервація реакторних установок. З 2022 до 2045 рр. експерти будуть чекати зниження радіоактивності реакторних установок, а з 2045 до 2065 рр. установки демонтують, а місце, на якому була розташована станція, – очистять.

Книжка «Зоря на ім'я Полин: пам'ятаючи Чорнобиль»

Книжка «**Зоря на ім'я Полин: пам'ятаючи Чорнобиль**» вийшла в римському видавництві «Віелла». До неї увійшли наукові праці італійських та українських дослідників Чорнобильської катастрофи, малюнки дітей-очевидців трагедії, вірші поетеси **Ліни Костенко** та її кіносценарій «Чорнобиль: Тризна» в італійському перекладі.

«Інститут Студій суспільної та релігійної історії провів конференцію, присвячену Чорнобилю, на території вілли італійського архітектора Андреа Палладіо. Виступали історики Юрій Щербак, Юрій Шаповалов, Наталія Баранівська та ще кілька італійських дослідників. Художник Анатолій Гайдамака там показав здоровенні знімки Чорнобиля. Вони приголомшливо виглядали на тлі фресок Андреа Палладіо. У дворі під платаном розкидали фотографії людей з Чорнобильської зони. Вздовж алеї стояли хрести з іменами загиблих у Чорнобилі», – розповіла донька Ліни Костенко Оксана Пахльовська. Книжка вийшла за сприянням добровільної організації «Il Ponte-Mist2».

«Вихід такої книги – рідкісне явище, адже у світі виходить мало книжок, дотичних до України. Такі книги багато роблять для створення позитивного іміджу України», – додала Пахльовська.

Ліна Костенко розповіла про своє бачення Чорнобильської трагедії. «Японці через місяць після вибуху на Фукусімі вибачилися перед громадянами за те, що приховували інформацію про вибух. А ми й досі не знаємо правди про Чорнобильську трагедію. Я їжджу у Чорнобильські експедиції з 1991 року. Вже знаю: скільки про це не говори, ніхто не зверне уваги і не допоможе», – сказала вона.

Також вона розповіла про свої «Чорнобильські записки». «Мала видати їх до 25 річниці вибуху. Але через презентації вихід книги затримався. Раніше могла спокійно працювати, а тепер постійно дзвонить телефон. А це дуже відволікає. Книгу писала з диктофонних записів. Завжди в експедиції беру з собою 2 диктофони. На один записую свої власні думки, на інший – розмови з іншими людьми. Раніше мій чоловік (кінознавець Василь Цвіркунов) завжди дивувався. Я сиділа у кімнаті сама, а звідти лунало кілька голосів. Він заходив до кімнати, а я сиджу за столом і слухаю свої записи», – пригадала поетеса.

Вони фотографували Чорнобильську катастрофу: знімки та долі

На ЧАЕС одразу після катастрофи було зроблено фотографії зруйнованого реактора. До місця аварії було допущено всього чотири фотографи: Ігор Костін, Анатолій Расказов, Валерій Зуфаров та Володимир Репік.

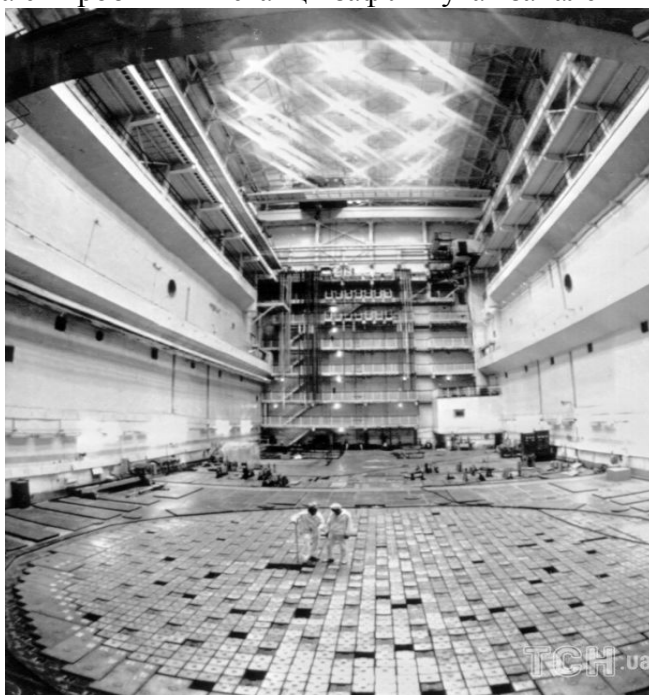
Усі фото Чорнобиля, зроблені одразу після катастрофи, було зроблено цими чотирма фотографами. Усі зняті матеріали пройшли через цензуру КДБ. Велика кількість відзнятої плівки була засвічена через сильну радіацію, більшість фотографій КДБ засекретила, і вони так і не були опубліковані. Ті фото, які надали для друку, ретельно відібрано та відредаговано.

Фотокореспонденти ТАРС Валерій Зуфаров (ліворуч) та ТАСС-РАТАУ Володимир Репік (праворуч) вимірюють радіаційне тло зібраних грибів у Чорнобилі біля Будинку Культури. / Фото: УНІАН

Чорнобильська катастрофа вивергла радіацію на більшу частину північної Європи та забрала тисячі життів. Усі фотографі також постраждали від радіоактивного випромінювання.

Анатолій Іванович Расказов був штатним фотографом, ілюстратором, декоратором та оформлювачем ландшафту на ЧАЕС. Він знімав масштаби руйнування 4-го енергоблоку із землі та вертольота з метою визначення масштабів руйнування та вироблення плану ліквідації аварії. За припущеннями керівництва станції після розтравлення залишків палива від сповільнювальних ізотопів йоду і ксенон міг статися повторний вибух. Для розуміння ситуації необхідно було провести знімання залишків реактора зверху. Анатолій Расказов у супроводі військових та співробітників станції зафільмував запалений зсередини реактор.

На цьому фото 1982 року робітники у реакторному залі Чорнобильської АЕС виконують свої обов'язки. / Фото: Associated Press

Перший рулон плівки вигорів від випромінювання. Другий був лише трохи пошкоджений радіацією. Додому фотограф повернувся з «ядерною засмагою» – коричнево-червоним кольором шкіри – і одразу знепритомнів. Анатолій помер 2010 року, у віці 66 років, через отримане опромінення у нього розвинувся рак крові.

Валерій Зуфаров помер 1993-го, у віці 52 років, від раку крові.

Радянське телебачення показало пошкодження Чорнобильської АЕС після аварії 30 квітня 1986 року. Зображення трансливало канал CNN у Нью-Йорку, частина фотографії справа збільшена, щоб прояснити збитки. / Фото: Associated Press

Володимир Адамович Репік – український фотожурналіст. Знімки Володимира Репіка із зруйнованим четвертим енергоблоком ЧАЕС першими з'явилися на сторінках центральних видань Радянського Союзу та багатьох видань світу. Вів знімання реактора з вертольота разом із Валерієм Зуфаровим. Обидва після цього лікувалися у військовому шпиталі. Помер від наслідків променевої хвороби у 68 років.

Зруйнований реактор Чорнобильської АЕС. Фото: Володимир Репік / Фото: Associated Press

Ігор Костін – український фотожурналіст, кінооператор, член Національної спілки кінематографістів. Від квітня до грудня 1986-го він знімав роботи з ліквідації наслідків аварії. Його фото увійшли до офіційного звіту урядової комісії СРСР. Серія Костіна «Трагедія Чорнобиля» отримала на «Ворлд-прес-фото» в Амстердамі найвищу міжнародну нагороду «Золоте око», на «Інтерпресфото» у Багдаді – золоту медаль, отримала Гран-прі на конкурсі у НДР та Головний приз Союзу. Костін теж страждав на променеву хворобу. Загинув у дорожньо-транспортній пригоді біля села Хлепча 2015 року.

Нині у світі та в Україні, яка бореться із широкомасштабним вторгненням Російських військ, тема Чорнобильської трагедії знову актуальна. Російські окупанти займаються ядерним тероризмом: їхні ракети літають у безпосередній близькості від атомних електростанцій України, російські військові окопаються в найнебезпечнішому місці Чорнобильської зони – в «Рудому лісі».

Історичні фото з Чорнобиля. Перші дні після аварії і мутації

Український фотожурналіст Ігор Костін був одним з перших, хто знімав зруйнований атомний реактор у Чорнобилі в квітні 1986 року.

Фотографії Костіна, які радянське керівництво дозволило публікувати лише за кілька тижнів після аварії, розійшлися світом, засвідчивши її масштаби.

Після катастрофи фотограф часто повертався до Зони відчуження, а також знімав жахливі наслідки, які радіоактивне забруднення мало на людей і тварин в Україні й Білорусі.

Ігор Костін загинув У 2015 році в автокатастрофі. Йому було 78 років.

АВТОР ФОТО, ІГОР КОСТІН/LAW NET

Фото гелікоптера, який брав участь у ліквідації аварії, зняте з борту іншого гелікоптера.
Перші дні після аварії.

АВТОР ФОТО ІГОР КОСТІН/LAW NET

1986 р. Моніторинг забруднення з гелікоптера.

Ця фотографія виборола золоту медаль на 13-й фотовиставці «Інтерпрес» у Багдаді, Ірак, 23 жовтня 1987 року.

АВТОР ФОТО ІГОР КОСТИН/LAW NET

Солдати строкової служби в ненадійних захисних костюмах зачищають дах третього енергоблока.

АВТОР ФОТО ІГОР КОСТИН/LAW NET

Захисне обладнання ліквідаторів аварії часто було саморобним.

АВТОР ФОТО ІГОР КОСТІН/LAW NET
Миття вантажівки, яка працювала в зоні радіаційного забруднення.

АВТОР ФОТО ІГОР КОСТІН/LAW NET
Один із могильників техніки, забрудненої під час гасіння пожежі на четвертому енергоблоці.

АВТОР ФОТО ІГОР КОСТІН/LAW NET
Ліквідатори.

АВТОР ФОТО ІГОР КОСТІН/LAW NET

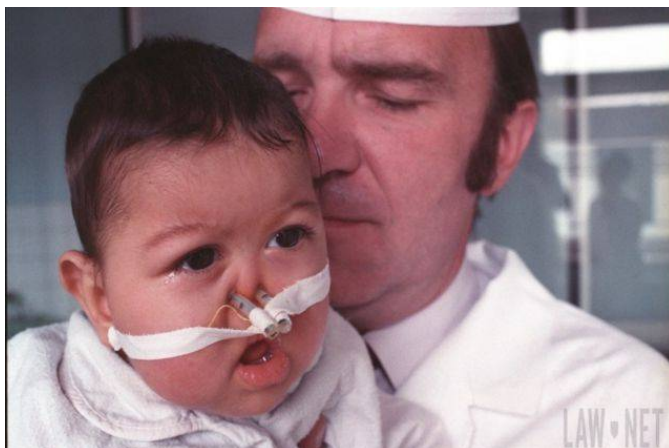
Шоста клініка у Москві приймала найважчих пацієнтів, які отримали найвищі дози опромінення. Серед них – пожежники, яких першими кинули на гасіння радіоактивної пожежі.

АВТОР ФОТО ІГОР КОСТІН/LAW NET

АВТОР ФОТО ІГОР КОСТІН/LAW NET

АВТОР ФОТО ІГОР КОСТІН/LAW NET

Діти – найбільш вразливі і незахищені жертви радіації. 1987 р.

АВТОР ФОТО ІГОР КОСТІН/LAW NET

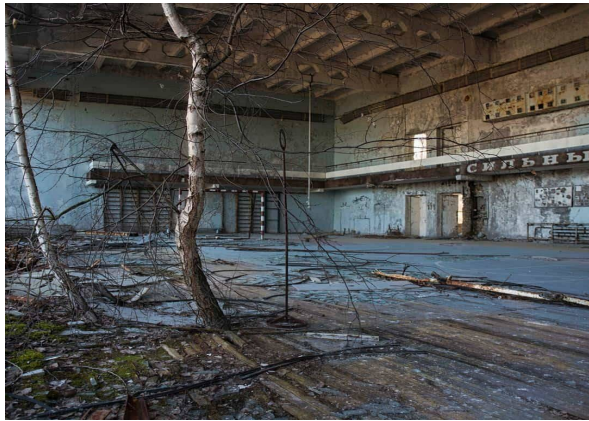
Дозиметричний контроль самоселів у Чорнобильській зоні. 1987 р.

АВТОР ФОТО ІГОР КОСТІН/LAW NET

Ігор народився в Білорусі після катастрофи. Фото зроблене в дитячому будинку. Батьки відмовилися від нього. Білорусь, як і Україна, особливо постраждала від радіоактивного забруднення. За даними ЗМІ, в 1990-х Ігоря всиновила жінка з Англії, яка побачила його фото в західній пресі.

Чорнобиль у наш час: який він?

Мутації через вибух на Чорнобильській АЕС триватимуть 800 літ

Жахи чорнобильської катастрофи, про які всі мовчать

Під час розплавлення активної зони реактора 3 добровольців кинулись в радіоактивний басейн, щоб відкрити трубопровід. Ніхто не залишився в живих, але тим самим вони не дали реакторові вибухнути.

Герої Чорнобиля: “Якщо не ми, то хто”

Вони першими мужньо зіткнулися з страхітливими наслідками аварії. Подвиг кожного із них заслуговує на окрему розповідь.

- У перші ж миттєвості аварії під уламками четвертого енергоблока загинув старший оператор зміни В.Ходемчук.
- Трагічна доля спіткала тоді ж і наладчика В.Шашенка.
- Працівники станції О.Лелеченко, О. Акімов, А.Кургуз, В.Лопатюк, В.Дегтяренко, А.Ситніков та багато інших. Вони до кінця виконали свій професійний обов'язок і навечно залишилися в пам'яті.
- Відділення пожежників, очолювані начальниками караулу, лейтенантом В.Правиком та лейтенантом В.Кібенком.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексієвич С. Чорнобиль: хроніка майбутнього / пер. з рос. О. Забужко. Київ : Факт, 1998. 196 с.
2. Андржеєвський А. Чорнобильський пес Аксель. Київ : Гамазин, 2019. 92 с.
3. Ар'є П. Баба Прися та інші герої П. Ар'є. Брустури: Дискурсус, 2015. 275 с.
4. Бендер П. Культурологічний аспект чорнобильської катастрофи. URL: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:001332>
5. Бондар Л. О. Чорнобильська зона як образ нового едемського саду в повісті Ярослава Верещака «Дід-Жуан або 23 доноси на замовлення». *Художні феномени в історії світової літератури: перехід мови в письменництво («Екоцентризм: культура і природа»): Тези доповідей III Міжнародної наукової конференції*. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2017. С. 22 – 23.
6. Герої-ліквідатори. URL : <https://chnpp.gov.ua/ua/about/labour-glory/hero-i-likvidatory>
7. Годинець І. Мовні знаки чорнобильської доби у повісті Л. Даєна «Чорнобиль – трава гірка». *Культура слова*. 2019. Вип. 90. С. 65 – 77.
8. Голубовська І. В. Трагедія маленьких українців у збірці Євгена Гуцала «Діти Чорнобиля» (до 80-річчя письменника). URL: <https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwjDrpyXjrH9AhWGtIsKHb0gAiQQFnoECBEQAQ&url=http%3A%2F%2Fprints.zu.edu.ua%2F25579%2F1%2F%25D0%2593%25D0%25BE%25D0%25BB%25D1%2583%25D0%25B1%25D0%25BE%25D0%25B2%25D1%2581%25D1%258C%25D0%25BA%25D0%25BE%25D1%2597.pdf&usq=AOvVaw0ZKwq-r9zrFYHuk0evTro3>
9. Григоренко І. В. Концепти вини та винного у Чорнобильській катастрофі в українському мистецькому наративі пізньорадянського періоду (на матеріалі поем І. Драча та Б. Олійника). URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/29517>
10. Гундорова Т. Післячорнобильська бібліотека: Український літературний постмодернізм. Київ : Критика, 2005. 263 с.
11. Гундорова Т. Транзитна культура. Симптоми постколоніальної травми. Київ : Грані-Т, 2012. 548 с.
12. Гуцало Є. Діти Чорнобиля. Київ : Соняшник, 1995. 104 с.
13. Демченко С. А. Специфіка втілення концепції родинного виховання Г. Сковороди в романі «Марія з полином у кінці століття» В. Яворівського. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PhSt_2013_9_100
14. Дзюбенко О. В. Відлуння Чорнобильської аварії в творчості українських письменників. URL: <http://ephsheir.phdpu.edu.ua:8081/>
15. Драч І. Поема «Чорнобильська Мадонна». URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=903>
16. Дьяченко І. С. Мемуарна література про Чорнобиль як засіб формування моральної особистості. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/29268>
17. Єременко О. Р. Екологічна проблематика малої прози Катерини Мотрич (за оповіданнями «Політ журавлів над нетолоченими травами», «Звізда полин»). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vznu_fi_2013_2_9
18. Журба С. С. Трагічна поліфонія в «Чорнобильській Мадонні» І. Драча. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmduf_2013_4.11_15
19. Інценізація оповідання Є. Гуцала «Чорнобильська дівчина Калина». URL : <https://naurok.com.ua/inscenizaciya-opovidannya-gucala-chornobilska-divchinakalina-120819.html>
20. Калинюшко О. А. «Сталкер» і «Сталкерство» в романі М. Камиша «Оформляндія, або прогулянка в зону» як спроба відходу від трагедійного дискурсу літератури про Чорнобиль. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoaf_2017_65_7

21. Камиш М. Оформляндія, або Прогулянка в Зону. Київ : Нора-Друк, 2015. 129 с.
22. Камиш М. Письменник-сталкер Маркіян Камиш : «Чорнобильська зона – це перемога природи над людиною». URL : <http://studway.com.ua/stalker>
23. Костенко Л. В. Мадонна перехресть [Текст]. Київ : Либідь, 2012. 112 с.
24. Костенко Л. Україна як жертва і чинник глобалізації катастроф. *День*. 25 квітн. 2003. URL: <http://www.day.kiev.ua/uk/article/akciya-dnya/ukrayina-yakzhertva-i-chinnik-globalizaciyi-katastro>
25. Костенко Л. Чорнобиль в дозах історичної свідомості: доповідь на II Міжнародному конгресі українців у Львові. *Вісник Чорнобиля*. 1993. № 70. С. 1–4.
26. Кулакевич Л. М. Концепція світу і людини в системі художніх координат ліричної та епічної творчості С. Йовенко : монографія. Дніпро : 2008. 277 с.
27. Купріянова К. О., Ярошевич І. А. Чорнобильські мотиви у збірці Ліни Костенко «Мадонна перехресть». *Вісник Донбаської національної академії будівництва і архітектури*. 2015. Вип. 4 (114). С. 26 –28.
28. Мельничук І. В. Дискурс Чорнобильської катастрофи у текстуальному просторі поетів-вісімдесятників. Актуальні проблеми науки та освіти: Збірник матеріалів XVI підсумкової науково-практичної конференції викладачів МДУ / За заг. ред. К. В. Балабанова. Маріуполь: МДУ, 2014. С. 301 – 304.
29. Морозюк Н. Філософія добра і зла в оповіданнях Євгена Гуцала. URL : <https://ukrlit.net/article1/1961.html>
30. Мотрич К. Звізда Полин. *Дивослово*. 2008. № 6. С. 56 – 63.
31. Мотрич К. На законах ієрархії тримається весь світ. URL: www.umoloda.kiev.ua/number/988/164/35_896.
32. Мотрич К. Перед храмом любові і болю. Оповідання, повість. Київ : Молодь, 1989. 238 с.
33. Олійник Б. Крик Чорнобиля. *Українська література в загальноосвітній школі*. 2000. № 4. С. 2.
34. Олійник Б. Поема «Сім». URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=13228>
35. Онікієнко І. М. Чорнобильські тексти сучасних українських письменників як художні моделі національного буття в час апокаліпсису. URL: <http://ohiienko.kpnu.edu.ua/article/view/256218>
36. Павлова О. М. Міф Чорнобиля у п'єсі Павла Ар'є «на початку і наприкінці часів». *Прикарпатський вісник Наукового товариства ім. Шевченка Слово*. Івано-Франківськ, 2018. № 4(48). С.245 – 252.
37. Поезія катастрофи. Найзворушливіші вірші про Чорнобиль. URL: <https://kontentua.com/2016/04/poyeziya-katastrofi-nayzvorushlivisha-p/>
38. Пухонська О. Чорнобиль як зона відчуження та самопізнання (за книгою Маркіяна Камиша «Оформляндія, або Прогулянка в Зону»). URL: <https://www.cceol.com/content-files/document-1132116.pdf>
39. Солошенко Н. Чорнобильська проблема в міжнародному вимірі. *Віче*. № 7. 2011. URL: <http://www.viche.info/journal/2497/>
40. Стадніченко О. О. Чорнобильська катастрофа в мемуарній літературі (на прикладі «Щоденників» Олеся Гончара). *Художні феномени в історії світової літератури: перехід мови в письменництво («Екоцентризм: культура і природа»): Тези доповідей III Міжнародної наукової конференції*. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2017. С. 100 – 101.
41. Суха О. Проблема екодуховної кризи в поемі І. Драча «Чорнобильська мадонна». *Східнослов'янська філологія: здобутки та перспективи: Збірник матеріалів III Всеукраїнської студентської наукової конференції*. Кривий Ріг: КДПУ, 2005. С. 173–174.
42. Трухан О. І. Антропологічна складова катастрофічного дискурсу у «романі-свідченні» С. Алексієвич «Чорнобиль: хроніка майбутнього» та романі Айрін Забитко «Невмите небо». URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoaf_2012_27_88

43. Трухан О. Катастрофізм як каталізатор жанрової трансформації (на прикладі документальної повісті Ю. Щербак «Чорнобиль» та «роману-свідчення» С. Алексієвич «Чорнобильська молитва»). Філологічні науки. Літературознавство. 2013. № 3. С. 135 – 140.
44. Чорнобиль не має минулого часу... : посібник з підготовки та проведення загальноукраїнського уроку до 35-х роковин Чорнобильської катастрофи / відп. за вип. Л. М. Живець; уклад. О. М. Мандровний. Славутич : Управління освіти і науки, 2021. 76 с.
45. Філат Т. Особливості художнього трактування трагедії Чорнобиля в ліриці Ліни Костенко. Проблеми сучасного літературознавства: Збірник наукових праць / Відп. ред. Є. М. Червоіваненко. Одеса : Астропринт, 2018. Вип.26. С. 183 –195.
46. Філат Т. В. *Семантика і функція надтекстових компонентів у поемі Івана Драча «Чорнобильська мадонна»*. Вісник Університету імені Альфреда Нобеля. Серія: Філологічні науки, 2018. № 2 (16). С. 245 – 251.
47. Фокіна Д. «Чорнобильська тема в літературі». Київський інститут бізнесу та технологій. Спецвипуск. За матеріалами XXV міжнародної науково-практичної конференції «Студент – Дослідник – Фахівець». 2021. С. 327.
48. Фурат О. Концептуалізація образу Чорнобиля в українській документальній літературі: постановка лінгвістичної проблеми. Український світ у наукових парадигмах: Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Харків : ХІФТ, 2020. Вип. 7. С. 193 – 195.
49. Шовкошитний В. Ф. Чорнобиль: я бачив : повість Київ : Український пріоритет, 2019. 328 с.
50. Шевчук М. Чорнобиль у прозі, поезії, драматургії та публіцистиці. URL: <http://elar.khmnpu.edu.ua/jspui/handle/123456789/13020>
51. Щербак Ю. М. Чорнобиль. Київ : Дніпро, 1989. 223 с.
52. Яворівський В. О. Марія з полином наприкінці століття : роман. Харків : Фоліо, 2016. 203 с.

**ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ ДРУГОЇ
ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ.
ЧОРНОБИЛЬСЬКА АВАРІЯ У ТВОРЧОСТІ УКРАЇНСЬКИХ
ПИСЬМЕННИКІВ**

**Навчальний посібник для забезпечення спеціальності
014 Середня освіта (Українська мова і література)**

Автор-упорядник:

кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та літератури
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

Тендітна Надія Миколаївна

Підписано до друку __.__.2023 р.
Формат 60x84 1/16. Ум. др. арк. 12,0.
